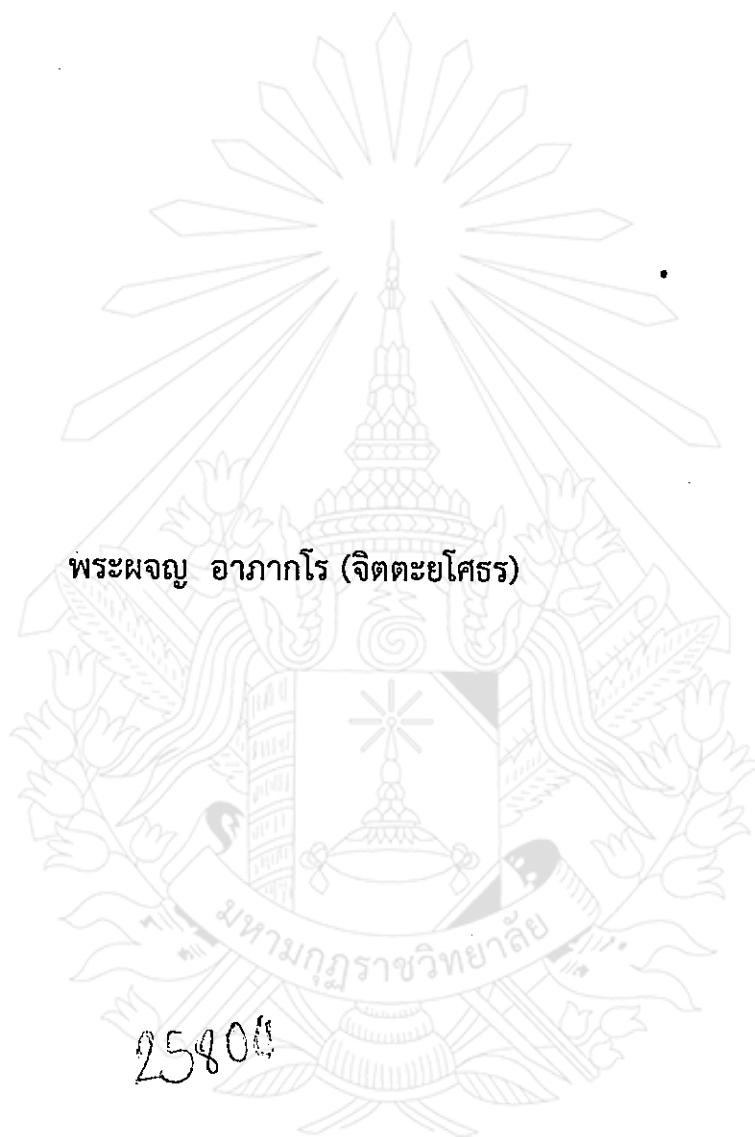

กรมศึกษาธิการ
กระทรวงศึกษาธิการ
ในวาระครบ ๖๐ ปี

พระทอง อากาศโร (จิตตะโธระ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเพื่อพัฒนาระบบการศึกษา
สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ณ วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๒๖
พิมพ์ที่กรุงเทพฯ ๒๕๒๖

การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

พระพจน์ อากาศโร (จิตตะยโสธร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

AN ANALYTICAL STUDY OF THE THERAVADA BUDDHIST
PHILOSOPHY AS FOUND IN ISAN LITERATURE

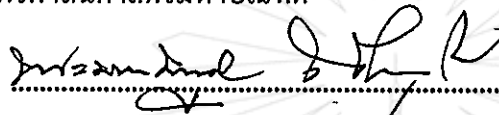

PHRAPAJON ARPHAGARO (JITTAYASOTHON)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E 2556 [2013]

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรม
อีสาน
ชื่อนักศึกษา : พระผจญ อากาศโร (จิตตะยโสธร)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระราชปริยัติวิมล (ดร.)
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระครูสุวรรณธรรมมาภรณ์ (ดร.)

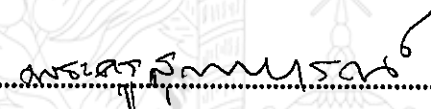
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

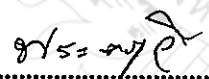

..... รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโน (ผศ.ดร.))

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระมหามฆวรินทร์ ปุริสสุตตโม (ผศ.ดร.))

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(พระราชปริยัติวิมล (ดร.))

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระครูสุวรรณธรรมมาภรณ์ (ดร.))

..... กรรมการ
(พระครูวีระธรรมานันท์ (ดร.))

..... กรรมการ
(ดร.วิเชียร แสนมี)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : An Analytical Study of the Theravada Buddhist Philosophy
As Found in Isan Literature
Student's Name : Phra Pajon Arphagaro (Jittayasothon)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Phra Rachapariyattivimol (Dr.)
Co-Advisor : Phrakhu Suvandhammapron (Dr.)

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P.S. Nānavuddho
..... Acting Dean of Graduate School
(Phramaha Boonsri Nānavuddho (Asst.Prof.Dr.))

Thesis Committee

M. Maghavin
..... Chairman
(Phramaha Maghavin Purisuttamo (Asst.Prof.Dr.))

P.P. Kimal
..... Advisor
(Phra Rachapariyattivimol (Dr.))

P.K. Suvandhammapron
..... Co-Advisor
(Phrakhu Suvandhammapron (Dr.))

Phrakhu
..... Member
(Phrakhuveeradhammapinanta (Dr.))

N. Saenmee
..... Member
(Dr. Wichian Saenmee)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน
ชื่อนักศึกษา	: พระผจญ อากาศโร (จิตตะยโคธร)
สาขาวิชา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: พระราชปริยัติวิมล (ดร.)
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: พระครูสุวรรณธรรมาภรณ์ (ดร.)
ปีการศึกษา	: ๒๕๕๖

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป ๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน ๓) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเน้นการวิจัยข้อมูลจากเอกสาร ในชั้นปฐมภูมิคือพระไตรปิฎกและชั้นทุติยภูมิคือ หนังสือเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์เรียบเรียงจัดเป็นระบบตามขั้นตอน แล้วนำเสนอในรูปแบบพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

๑) แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป วรรณกรรมโดยทั่วไปมีหลายชนิด แต่เมื่อสรุปแล้วจะมีมุขปาฐะและลายลักษณ์ วรรณกรรมมีอิทธิพลต่อสังคมคือ อิทธิพลภายนอก เช่น การแต่งกายหรือการกระทำแบบอย่างวรรณกรรม อิทธิพลภายในคือ อิทธิพลทางความคิด การสร้างค่านิยม ความเชื่อและทัศนคติของผู้อ่าน วรรณกรรมเป็นเสมือนภาพสะท้อนในตัวเอง ในทางที่เป็นประโยชน์และในทางที่เป็นปัญหา ที่ว่าเป็นประโยชน์เพราะวรรณกรรมมีพุทธปรัชญาแฝงไว้ ที่ว่าเป็นปัญหาเพราะต้องอธิบายความหมายต้องตีความในถ้อยคำ เช่น วรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน

๒) พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน พระพุทธองค์ทรงค้นพบหลักความเป็นจริงของพุทธปรัชญาที่เน้นหนักความจริงในการปฏิบัติมี ทาน ศีล ภาวนา เป็นธรรมที่ใช้ในการบำบัด โลกะ โทสะ โมหะ การประพฤติธรรมด้วยการบริจาคหรือการให้ทานรักษาศีลและยังเจริญภาวนาด้วยเรียกว่าการบำเพ็ญบุญ ผู้บำเพ็ญทานย่อมมีความปีติเบิกบานใจ ผู้รักษาศีลย่อมจะมีความสุขสงบเยือกเย็น ผู้เจริญภาวนาพิจารณาเห็นตามสภาวะของความเป็นจริงแล้วย่อมเกิดสติปัญญา

๓) วิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน พุทธปรัชญาเป็นแนวทางแห่งความสุขของคนทุกคน เช่น บุญคือความดีมีผลทำให้เกิดความสันติสุขและประสบกับผลสัมฤทธิ์ตามความปรารถนา ทาน เป็นการให้เพื่อกำจัดความโลภ คนทั้งหลายย่อมยกย่องนับถือ ศีล ทำให้จิตใจกาย วาจา เว้นจากความชั่ว ภาวนา หมายถึงการอบรมจิตใจให้เกิดความสงบสุขด้วยสมณะและวิปัสสนา ปัญญา เป็นสภาวะการเข้าไปรอบรู้หรือรู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ๔ จะเกิดความสุขในการดำเนินชีวิตและเป็นความสงบสุขทั้งปัจจุบันและอนาคต

Thesis Title : An Analytical Study of the Theravada Buddhist
Philosophy As found in Isan Literature
Student s Name : PhraPajon Arphagaro (Jittayasothon)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Phrarajpariyatvimon (Dr.)
Co-Advisor : PhrakhruSuwandhammaporn (Dr.)
AcademicYear : B.E. 2556 (2013)

ABSTRACT

This thesis consists of three objectives; 1) to study the concept and theory about general literary work, 2) to study the principles of Theravada Buddhist Philosophy as found in Isan literature and 3) to analyze the Theravada Buddhist Philosophy as found in Isan literature. This research is qualitative and documentary, collecting the data from documents. The primary source is Tipitaka. The secondary sources are related textbooks, documents and research papers. The information was provided in systematical order and presented in descriptive manner.

The result of research was found that;

1) The concept and theory about general literary work : there are many kinds of general literary work, but they are summarized into verbal and written literary work. The literature influences society both outside and inside. The outer influences; for example, are dressing and imitation of literary work, and the inner influences providing the reader s aspect, faith, opinion and popularity. The literature is like self =reflection in the field of benefit and issue. The literary work is useful, because it is hidden with the Buddhist philosophy inside and sometime, it is considered as the problem because they must be explained and interpreted in the specific words such as the Isan literary work on Champa Si Ton

2) Theravada Buddhist Philosophy as found in Isan Literary works that The Buddha has enlightened the truth and emphasized on the practice in Dana (Giving), Sila (Precepts) and Bhavana (Mental Development) used for alleviating Lobha (greed), Dosa (angry) and Moha (ignorance). Dhamma practice with the donation of giving, observing precepts and meditation are called Merit-making . People who always donate will reach the happiness. Moreover, people who preservieg Sila will get calmness and people who perform mental development will realize the truth and the highest wisdom respectively.

3) The analytical study of the Theravada Buddhist Philosophy appearing in Isan literature was found that : the Buddhist Philosophy is the way of happiness for all such as Boon (merit) is goodness of which result brings happiness and peace to the doer ; moreover, it can make him achieve the goal as he wished. Dana is donation to get rid of greed. The donator is respected and praised by people. Sila is to abstain form physical verbal and mental evils. Bhavana means mental development that causes tranquility with meditation and insight. Panya (Wisdom) is the state of realization in Four Noble Truths which will bring happiness and peace for living life in both.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้จะสำเร็จลงได้ก็ด้วย ผู้วิจัยได้รับความเมตตาจากหลายท่านหลายฝ่ายด้วยกันที่ให้โอกาสให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทาง ในการเขียนวิทยานิพนธ์และให้กำลังใจด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่ได้ให้โอกาสทางการศึกษา

กราบขอบพระคุณอย่างสูงยิ่งต่อพระราชปริยัติวิมล (ดร.) อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก พระครูสุวรรณธรรมาภรณ์ (ดร.) อาจารย์ที่ปรึกษาร่วมและเจริญพรอนุโมทนาขอบคุณ ผศ.ดร.บุญเลิศ ราชโชติ ทุกท่านที่คอยให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทางการจัดทำวิทยานิพนธ์จนสมบูรณ์ พร้อมทั้งคณาจารย์ท่านอื่น ๆ ผู้ให้วิชาความรู้เมื่อครั้งยังเรียนในรายวิชาต่าง ๆ ด้วย

กราบขอบพระคุณอย่างสูงยิ่งต่อคณะกรรมการในการสอบ ประกอบด้วย พระมหามหวินทร์ ปุริสุตโตโม, ผศ.ดร. ประธานกรรมการ พระครูวีระธรรมาภินันท์, ดร. กรรมการ เจริญพรอนุโมทนาขอบคุณต่อ ดร. วิเชียร แสนมี กรรมการ

กราบขอบพระคุณอย่างสูงยิ่งต่อพระครูอนุรักษ์วรดิตถ์ เจ้าคณะอำเภอเมืองยโสธร (เจ้าคณะอำเภอชั้นพิเศษ) พระอุปัชฌาย์ เจ้าอาวาสวัดสิงห์ท่า อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร อนุโมทนาขอบพระคุณ โยมแม่หนูบุญ จิตตะยโสธร ผู้ให้กำเนิดและให้ความสนับสนุนการศึกษาเล่าเรียน ญาติพี่น้องทุกท่านและกราบขอบพระคุณพระเถรานุเถระเป็นกำลังใจตลอดมา ผู้วิจัยคาดหวังว่างานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์แก่ สถาบัน องค์กร หน่วยงานหรือบุคคลตลอดถึงผู้ที่สนใจและนำพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน ไปปรับใช้ให้เหมาะสมในการดำเนินชีวิตและหน้าที่การงาน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมต่อไป

ผู้วิจัยขออุทิศส่วนบุญกุศลนี้แด่โยมพ่อบุรี จิตตะยโสธร บิดา ครู อาจารย์ พร้อมญาติ ๆ เพื่อนสนิทมิตรสหายอีสาน ผู้ประพันธ์วรรณกรรมอีสานไว้ทุก ๆ ท่าน ขอให้วรรณกรรมอีสานอันเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของคนอีสาน จงอยู่คู่แผ่นดินและลูกหลานชาวอีสานสืบต่อไป เทอญ

พระผจญ อากาศโร (จิตตะยโสธร)

สารบัญคำย่อ

พระไตรปิฎกที่ใช้ค้นคว้าหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท สำหรับเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล (ภาษาไทย) ฉบับของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ จำนวน ๙๑ เล่ม โดยมีคำย่อและคำเต็มชื่อคัมภีร์ที่ใช้อ้างอิง ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม
พระวินัยปิฎก	วินัยปิฎก
วิ.มหา.	มหาวิค
พระสุตตันตปิฎก	สุตตันตปิฎก
ส.ส.	สยัตตนิคาย สคาถาคค
ส.ข.	สุตตันตปิฎก สยัตตนิคาย ขนธวารวคค
ขุ.ธ.	สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย ฌมมปท
ขุ.เถร.	สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย เถรคถา
ม.อุ.	สุตตันตปิฎก มชฌนิคาย อุปริปณณาสก
อง.อฎฐก.	สุตตันตปิฎก องคคตตรนิคาย อฎฐกนิปาท
อง.ทก.	สุตตันตปิฎก องคคตตรนิคาย ทกนิปาท
อง.ปณจก.	สุตตันตปิฎก องคคตตรนิคาย ปณจกนิปาท
อง.จตก.	สุตตันตปิฎก องคคตตรนิคาย จตกนิปาท
อง.สคตก.	สุตตันตปิฎก องคคตตรนิคาย สคตกนิปาท
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก ทีฆนิคาย ปาฎิกวคค
ที.ม.	สุตตันตปิฎก ทีฆนิคาย มหาวคค
พระอภิธรรมปิฎก	อภิธรรมปิฎก
อภิ.ส.	อภิธรรมปิฎก ฌมมสงคณ
อภิ.วิ.	อภิธรรมปิฎก วิภงค
อรรถกถาพระวินัยปิฎก	วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา ปาราชิกณตสงฆาติ
วิ.อ.	เสสามหาวคคฎฐกถา

สำหรับการอ้างตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของคัมภีร์มี ๒ แบบ คือ

๑. แบบ ๓ ตอน คือ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ส.ส. ๑๕/๑๕๙/๕๐ หมายถึง สุตตนตปิฎก สี่ยุตต
นิกาย สคาถาคค เล่มที่ ๑๕ ข้อที่ ๑๕๙ หน้าที่ ๕๐.

๒. แบบ ๒ ตอน คือ เล่ม/หน้า เช่น วิ.อ. ๑/๒ หมายถึง อังงโนรรถถา ชื่อคัมภีร์ วินยปิฎก
สมนตปาสาทิกา ปาราชิกนุท สงฆาติเสสามหาวคคภูฎถา เล่มที่ ๑ หน้าที่ ๒.

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญคำย่อ	จ
สารบัญ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๒
๑.๔ วิธีการดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๓
๑.๖ คำนิยามศัพท์	๓
๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
บทที่ ๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับบรรณกรรมโดยทั่วไป	๘
๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับบรรณกรรมโดยทั่วไป	๘
๒.๑.๑ ความหมายของศัพท์เกี่ยวกับบรรณกรรม	๘
๒.๑.๒ ประเภทของบรรณกรรม	๒๑
๒.๑.๓ อิทธิพลของบรรณกรรมท้องถิ่นต่อสังคม	๒๒
๒.๑.๔ การใช้สำนวนโวหาร	๒๓
๒.๒ เรื่องจำปาสีตัน	๒๕
๒.๒.๑ เนื้อเรื่องโดยย่อ	๒๕
๒.๒.๒ โครงเรื่องที่สำคัญ	๒๖
๒.๒.๓ แนวคิดที่สำคัญของเรื่อง	๒๘
๒.๒.๔ ตัวละครในเรื่อง	๒๙
๒.๒.๕ ภาพสะท้อนชีวิตของสังคม	๓๓
๒.๒.๖ ความเชื่อ	๓๖
บทที่ ๓ พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน	๔๔
๓.๑ พุทธปรัชญาเถรวาท	๔๔
๓.๑.๑ ความหมาย “พุทธปรัชญา”	๔๔

๓.๑.๒	ความเป็นมาของปรัชญาพุทธเถรวาท	๔๕
๓.๒	“บุญ” พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสี่ต้น	๔๗
๓.๒.๑	ความหมายของคำว่า “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๔๘
๓.๒.๒	ประเภทของ “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๕๐
๓.๒.๓	หลักการทำให้ “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๕๑
๓.๒.๔	อานิสงส์ของ “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๕๒
๓.๓	“ทาน” พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสี่ต้น	๕๓
๓.๓.๑	ความหมายของ “ทาน” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๕๓
๓.๓.๒	ลักษณะของการให้ “ทาน” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๕๖
๓.๓.๓	ประเภทของ “ทาน” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๕๙
๓.๓.๔	อานิสงส์การให้ “ทาน” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๐
๓.๔	“ศีล” พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสี่ต้น	๖๒
๓.๔.๑	ความหมายของ “ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๒
๓.๔.๒	ประเภทของ “ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๔
๓.๔.๓	ลักษณะของ “ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๖
๓.๔.๔	อานิสงส์ของ “ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๖
๓.๕	“ภาวนา” พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสี่ต้น	๖๘
๓.๕.๑	ความหมายของ “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๘
๓.๕.๒	ประเภทของ “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๙
๓.๕.๓	ลักษณะของ “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗๐
๓.๕.๔	อานิสงส์ของ “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗๑
๓.๖	“ปัญญา” พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสี่ต้น	๗๒
๓.๖.๑	ความหมายของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗๒
๓.๖.๒	องค์ประกอบของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗๓
๓.๖.๓	ประเภทของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗๔
๓.๖.๔	ลักษณะของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗๖
๓.๖.๕	อานิสงส์ของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗๖

บทที่ ๔ วิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน ๗๙

๔.๑	วิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน	๗๙
๔.๑.๑	วิเคราะห์ “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน	๗๙
๔.๑.๒	วิเคราะห์ “ทาน” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน	๘๑
๔.๑.๓	วิเคราะห์ “ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน	๘๒
๔.๑.๔	วิเคราะห์ “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน	๘๔
๔.๑.๕	วิเคราะห์ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน	๘๕

บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๘๗

๕.๑. บทสรุป

๘๗

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๘๘

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๘๘

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

๘๘

บรรณานุกรม

๘๙

ประวัติผู้วิจัย

๙๓

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณกรรมเป็นเครื่องชี้แนะแนวทางและบอกถึงทางวัฒนธรรมของมวลมนุษย์ ที่แสดงทัศนะผ่านมาทางวรรณกรรม การศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับ สังคม วัฒนธรรมนี้อาจศึกษาวรรณกรรมเฉพาะเรื่องของแต่ละยุคสมัย วรรณกรรมกับสังคมจึงเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออกและต่างก็มีอิทธิพลต่อกันและกัน วรรณกรรมจัดว่าเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบและปลูกฝังค่านิยมของสังคม มีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อถือและทัศนะคติอย่างลึกซึ้ง ดังนั้น วรรณกรรมจึงเป็นมรดกภูมิปัญญาที่มีคุณค่าต่อสังคมและสะท้อนสภาพ สังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยมและทัศนะคติของมนุษย์ได้อย่างชัดเจน^๑

วรรณกรรมอีสานประเภทหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เปรียบเสมือนบทบัญญัติแห่งสังคม เป็นวิสัยทัศน์ที่จะนำมาปลูกฝังแนวคิดในสังคมจนเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิต^๒ ดังนั้น วรรณกรรมคำสอนอีสาน มีหน้าที่ควบคุมทางสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม เพราะในบทวรรณกรรมคำสอนหากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามก็มีบทลงโทษปรากฏอยู่ด้วย ดังนั้น วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานจึงพัฒนาไปตามรูปแบบของตนเอง แต่ก็มีแนวปรัชญาในวรรณกรรมที่ตรงกันอยู่มากโดยเฉพาะวรรณกรรมพุทธศาสนา^๓ วรรณกรรมอีสานเป็นวรรณกรรมที่เจริญรุ่งเรืองในหมู่ชาวบ้าน รูปแบบของวรรณกรรมจึงมีรูปแบบเฉพาะตัว กล่าวคือตอบสนองความเชื่อของสังคมท้องถิ่นอีสานและเป็นการสะท้อนสังคมอีสาน รวมถึงพุทธปรัชญา ภาษา สำนวนโวหารและสาระที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตจิตใจ ชาวอีสานมีขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีทางในการดำเนินชีวิตของชาติพันธุ์เป็นเอกลักษณ์ ทั้งประชาชนยึดมั่นศรัทธาในพระพุทธศาสนามาเป็นเวลานาน มีพุทธปรัชญาซึมอยู่ในสื่อประสานความสัมพันธ์ต่อกันในกลุ่ม ตัวอย่างพุทธปรัชญาส่วนหนึ่งที่คนในภาคอีสานยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ในการดำเนินชีวิตมาจากวรรณกรรมของท้องถิ่นอีสาน ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติของชาวอีสานเป็นปรัชญาที่อบรมบ่มเพาะและสร้างบุคลิกภาพดีให้แก่สังคมคนภาคอีสาน โดยเฉพาะอรรถาธิบายไตรปิฎกในการแสดงออก เช่น การมีนิสัยเป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีความเมตตากรุณาต่อกัน ความเป็นคนที่มีใจคอเอื้อเฟื้อเอ็นดูรักในการระงับโทสะข่มอารมณ์โกรธต่าง ๆ รักความสงบ ไม่โลภไม่หลงรู้จักพอประมาณ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีอยู่ในวรรณกรรมอีสาน ที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธปรัชญาทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนานั้นสอนให้เป็นคนตั้งอยู่ในความไม่ประมาทให้มีสติ มีเหตุมีผลรู้จักใช้สติปัญญาไตร่ตรองพิจารณาปัญหาต่าง ๆ อย่าง

^๑ ปจรี ศรีโชค, “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีสอนเรื่อง ขะลำ เข็ดขวางในวรรณกรรมอีสานเรื่อง สร้อยสายคำ”, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๕๐, ๓๒๗ หน้า.

^๒ ธีรช ปุณโณทก, วรรณกรรมท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๖.

รอบครอบถ้วนถี่ พระพุทธศาสนายังมีผลต่อสังคมไทยในด้านการเมืองการปกครอง ดังนั้นสื่อเกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานจึงมีพุทธปรัชญาอยู่ด้วย

“จำปาสี่ต้น” เป็นมรดกทางวรรณกรรมที่ได้สืบทอดต่อกันมาเป็นพันปีจากอดีตของชาวอีสาน เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) เป็นหลักธรรมคำคม เป็นสื่อเป็นสิ่งเตือนใจที่บรรพบุรุษได้คิดค้นแต่งขึ้นมาให้เป็นอุทาหรณ์สอนใจ เป็นความบันเทิงใจและยังแฝงไว้ด้วยแนวทางปฏิบัติของชุมชน ดังผู้รู้ได้กล่าวไว้ว่า ในบรรดาวรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด “จำปาสี่ต้น” มีกำเนิดมานานที่สุดเรื่องหนึ่ง นักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญทางวรรณคดีให้ความเห็นว่า เป็นธรรมเนียมมาหลายชั่วอายุคน ที่ท้องถิ่นในภาคนี้นิยมการอ่าน “จำปาสี่ต้น” ในงานบุญเฮือนดีและบางครั้งพระภิกษุสามเณรก็ใช้เป็นหนังสืออ่านในทำนองเทศน์ หรือจะเรียกว่าเทศน์ก็ได้ในเทศกาลเข้าพรรษา เพราะสำนวนไพเราะสอดแทรกคติธรรมทางพระพุทธศาสนาไว้มาก^๓ ถือว่าเป็นสิ่งที่ตีมีคุณค่าอย่างยิ่งที่ควรจรรโลงรักษาไว้ เพื่อให้เป็นมรดกของลูก ๆ หลาน ๆ สืบทอดกันไป แต่ปัจจุบันนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เรียกว่าวรรณกรรมของบรรพบุรุษอีสานนั้น สิ่งที่เคยภาคภูมิใจในเอกลักษณ์เคยเป็นหลักธรรมคำสอนอันมีคุณค่าของสังคมอีสาน คนส่วนใหญ่ไม่เห็นคุณค่าขาดการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลอันดีเอาไว้ผลตามมาก็คือ การสูญเสียวรรณกรรมที่ดีและเป็นการยากที่อนุชนคนรุ่นหลังจะได้มีโอกาสรับรู้คุณค่าของวรรณกรรมอีสานได้ ปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าในด้านวัตถุได้ขยายตัวเติบโตไปอย่างรวดเร็วทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมพื้นบ้าน การดำเนินวิถีทางชีวิตของชาวอีสานหลายอย่างถูกสืบล้มเลือน พร้อมกับการยอมรับเอาสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาแทน วรรณกรรมที่อยู่ในสังคมอีสานมาเป็นเวลายาวนานได้มีบทบาทน้อยลง ควรเป็นอย่างยิ่งที่จะร่วมกันอนุรักษ์ไว้ก่อนที่จะเสื่อมสลายสูญสิ้นไป

ดังนั้น ด้วยจิตสำนึกในการอนุรักษ์ไว้ให้เป็นหลักฐานคติของอนุชนดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรจะมีการทำการวิจัยเรื่องหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เพื่อที่จะให้อนุชนและสังคมทั่วไปได้ศึกษาให้เห็นคุณค่าได้นำมาปรับใช้ทั้งยังได้อนุรักษ์ไว้แก่อนุชนรุ่นหลัง

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยดำเนินการศึกษาดังนี้ ๑. ค้นคว้าเอกสารในชั้นปฐมภูมิคือพระไตรปิฎก ๒. ศึกษาค้นคว้าเอกสารที่เป็นเอกสารชั้นทุติยภูมิคือ คัมภีร์ที่เกี่ยวกับพุทธปรัชญา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับพุทธปรัชญา นิทานท้องถิ่น ๓. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น โดยเรื่องจำปาสี่ต้นของพระอริยานุวัตร

^๓พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสี่ต้น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์, ๒๕๑๕), หน้า คำนำ.

๑.๔ วิธีการดำเนินการวิจัย

๑.๔.๑ สํารวจและรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับพุทธปรัชญา หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและเอกสารที่เกี่ยวกับภาพสะท้อนวิถีชีวิตที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน

๑.๔.๒ วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปประเด็น

๑) วิเคราะห์ข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ในด้านภาพสะท้อนวิถีชีวิต ค่านิยม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม เป็นต้น

๒) วิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน มีคำ ว่า บุญ บุญกิริยาวัตถุ ทาน ศีล สมာธิ ปัญญา เป็นต้น

๑.๔.๓ รายงานการวิจัย

๑) ผู้วิจัยเสนอรายงานการวิจัยในรูปแบบพรรณนา

๒) ได้เสนอเป็นรูปเล่มตามระเบียบของมหาวิทยาลัย

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๕.๑ ทำให้ทราบแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป

๑.๕.๒ ทำให้ทราบพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

๑.๕.๓ ทำให้ทราบการวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

๑.๕.๔ จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาและนำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์

๑.๖ คำนิยามศัพท์

พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง ปรัชญาที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความดีความชั่ว ความผิดความถูก อะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ ในหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในจำปาสีตัน

วรรณกรรมอีสาน หมายถึง วรรณกรรมลายลักษณ์ที่ปรากฏในท้องถิ่นอีสาน เป็นกรอบความคิดเกี่ยวกับวรรณกรรมอีสาน ซึ่งสะท้อนให้เป็นระบบ ความคิดความเชื่อ วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวอีสาน

จำปาสีตัน หมายถึง วรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ฉบับของพระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี) รวบรวมโดยจัดพิมพ์ครั้งที่ ๑, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๑๕ ที่สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์ โดยแบ่งเป็นขั้นตอนที่มีจำนวน ๑๙๔ ตอน จากปกนาคาถา ถึง สามกษัตริย์ลาคืนเมือง มี ๕๙๒ หน้า

๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี) จำปาสีตัน ในบรรดาวรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งหมด จำปาสีตัน มีกำเนิดมานานที่สุดเรื่องหนึ่งนักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญในวรรณคดี ให้ความเห็นว่า มีอายุประมาณพันปีมาแล้ว เป็นธรรมเนียมมาหลายชั่วอายุคนที่ท้องถิ่นในภาคนี้นิยมการอ่าน

“จำปาสี่ต้น” ในงานบุญเดือนดีและบางครั้งพระภิกษุสามเณรก็ใช้เป็นหนังสืออ่านทำนองเทศน์หรือจะเรียกว่าเทศน์เลยก็ได้ในเทศกาลเข้าพรรษา เพราะสำนวนไพเราะสอดแทรกคติธรรมไว้มาก^๕

ปรีชา พินทอง ไชยชาติโบราณอีสาน เรื่องที่มีในวรรณคดีอีสาน เช่น ชูลุนางอ้ว ผาแดงนางไอ่ จำปาสี่ต้น เรียกเรื่อง กล่าวนำเอาเรื่องเหล่านั้นมาร้องลำเรียกลำเรื่องโบราณ ลำเรื่องใช้คนลำคนเดียว แต่งตัวแบบโบราณ แสดงเป็นผู้ชายผู้หญิง เป็นยักษ์เป็นเสนา เป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่สุดแต่ที่ว่าเรื่องจะพูดถึงอะไรคนเราก็แสดงไปในรูปลักษณะนั้น แรกทีเดียวไม่มีแคน คนแสดงยืนลำ การลำเรื่องนี้ถ้าผู้แสดงเป็น สนุกกว่าลำคู่ลำหมุ่มมาก^๖

จำเพย ไชยสินธุ์ วรรณศิลป์อีสาน วรรณกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม กวีอีสานนิยมใช้คำซ้ำเพื่อสร้างภาพ เน้นอารมณ์ ความรู้สึกและแสดงจำนวน ในขณะที่เดียวกันก็มีความงามด้านเสียงของคำ รุนแรงหรือกระซิบอย่างเหมาะสมกลมกลืน ปรากฏคำซ้ำจำนวนมากในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นแนวนิยมอย่างหนึ่งในการสรรคำมาใช้สร้างจินตภาพ แยกได้เป็น ๓ ลักษณะคือ คำซ้ำแสดงภาพ คำซ้ำแสดงเสียง คำซ้ำแสดงอารมณ์และความรู้สึก^๗

จารุวรรณ ธรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน วรรณกรรมอีสานหากจะแบ่งตามลักษณะหลักฐานที่ปรากฏ จะแบ่งได้ ๒ ลักษณะคือ วรรณกรรมมุขปาฐะ ได้แก่ พกนิทาน ประเพณีต่างๆ การแห่ล่ขวัญ ภาษิต ฃญา เพลงพื้นเมือง เพลงกล่อมเด็ก เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก อีกลักษณะหนึ่งคือ วรรณกรรมที่จารึกเป็นลายลักษณ์อักษรแบ่งเป็น ๒ ลักษณะย่อยคือ วรรณกรรมร้อยแก้วและร้อยกรอง หากแบ่งวรรณกรรมอีสานตามลักษณะเนื้อเรื่องจะแบ่งได้เป็น ๕ ประเภท คือ วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมรัก^๘

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์ ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย ประเพณีเกิดจากสภาพสังคม ธรรมชาติ ทัศนคติ เอกลักษณ์ ค่านิยม และความเชื่อของคนในสังคมต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุต่าง ๆ ฉะนั้นเมื่อเวลาเกิดภัยพิบัติขึ้น มนุษย์จึงต้องอ่อนวอนร้องขอในสิ่งที่ตนคิดว่าจะช่วยได้ พอภัยนั้นผ่านพ้นแล้ว มนุษย์ก็แสดงความรู้คุณต่อสิ่งนั้น ๆ ด้วยการทำพิธีบูชา เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนตามความเชื่อ ความรู้ของตน เมื่อความประหลาดนั้นคนส่วนรวมในสังคมถือกันเป็นธรรมเนียม หรือเป็นระเบียบแบบแผนและทำงานเป็นพิมพ์เดียวกัน สืบต่อ ๆ กันมาจนกลายเป็นประเพณีของสังคมนั้น ดังได้กล่าวแล้วว่า ประเพณีเกิดจาก

^๕ พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสี่ต้น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์, ๒๕๑๕), ๕๕๒ หน้า.

^๖ ปรีชา พินทอง, ไชยชาติโบราณอีสาน, (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘), ๕๑๐ หน้า.

^๗ จำเพย ไชยสินธุ์, วรรณศิลป์อีสาน, (เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, ๒๕๓๗), ๓๔๒ หน้า.

^๘ จารุวรรณ ธรรมวัตร, ลักษณะวรรณกรรมอีสาน, (กาฬสินธุ์ : โรงพิมพ์จินตทัศน์การพิมพ์, ๒๕๒๒), ๒๒๘ หน้า.

ทัศนคติ ค่านิยมของคนในสังคม ทำให้เกิดความคิดและความเชื่อต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความเชื่อทำให้เกิด การกระทำที่คนในสังคมนั้นเข้าใจว่า จะช่วยตนพ้นทุกข์และได้รับความสุข^๕

ธวัช ปุณโณทก วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ สาเหตุที่วรรณกรรมท้องถิ่นมีความสำคัญต่อสังคมนั้น เพราะวัดเป็นแหล่งกลางความรู้และภูมิปัญญาของท้องถิ่น ในอดีตชาวไทยทุกภูมิภาคย่อมเรียนรู้วรรณกรรมท้องถิ่นจากวัดส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็คือได้ดูการละเล่น การแสดงพื้นบ้านในท้องถิ่นนั้น ย่อมสร้างศรัทธาและเห็นคุณค่าของวรรณกรรมฉบับนั้นอีกด้วย เพราะเหตุว่าวรรณกรรมประเภทนิทานคติธรรมหรือชาดก ย่อมอ้างว่าเป็นชาติปางก่อนของพระพุทธเจ้าเป็นการเสริมสร้างศรัทธาของชาวพุทธ ต่อตัวเอกของเรื่องนิทานคติธรรม ดังนั้น วรรณกรรมจึงมีบทบาทและมีอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นต่อสังคม^๖

๑.๗.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระกัมมา กนตลีโล (อุณอัน) ความเชื่อเรื่องบุญ-บาปที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม พบว่าผู้ทำบุญกุศลจะมีสุขภาพดีผิวพรรณผ่องใสมีอายุยืนมีลูกหลานน่ารักเลี้ยงง่ายเป็นเด็กดีเรียนหนังสือเก่ง ผู้ที่ทำบุญเมื่อตายแล้วย่อมเข้าสู่สุคติในส่วน การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับความคติความเชื่อเรื่องบุญ-บาปนั้น ปัจจุบันประชาชนเชื่อว่าการทำบุญเป็นกิจกรรมเกี่ยวกับเรื่องของพิธีกรรมและประเพณี เรื่องของการละเล่นที่เน้นความครื้นเครงสนุกสนาน เพลิดเพลินและเรื่องการทำบุญที่เน้นความสัมพันธ์ของคนรุ่นใหม่กับบรรพบุรุษของตระกูล^๗

พระมหาสังคม ชยานนุโท (ช่างเหล็ก) การศึกษาเชิงวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่าปัญญาเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ ในการพัฒนาชีวิต ทั้งในระดับโลกและระดับธรรมต้องควบคู่กันไปให้พอเหมาะพอดี ถูกต้องทุกขั้นตอนแห่งวิวัฒนาการของชีวิตทั้งตนเองและผู้อื่น^๘

พระมหาเศกสิทธิ์ รตนโมลี (แก้วหาวงศ์) การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทานบารมีในเวสสันดรชาดก พบว่าการบำเพ็ญทานเป็นการสร้างบุญบารมีในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ ทั้งในปัจจุบัน ท่วมกลางและปรมาตถประโยชน์ การที่จะอธิบายให้คนทั่วไปเข้าใจถึงนัยความหมาย

^๕สมปราษฎ์ อัมมะพันธ์, ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.), ๒๑๐ หน้า.

^๖ธวัช ปุณโณทก, วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓), ๒๒๗ หน้า.

^๗พระกัมมา กนตลีโล (อุณอัน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องบุญ-บาปที่มีต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม”, ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๙, ๒๒๘ หน้า.

^๘พระมหาสังคม ชยานนุโท (ช่างเหล็ก), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, ๑๘๒ หน้า.

และความสำคัญนั้นยากมาก แต่การบอกเล่าในลักษณะของชาดกที่สนุกสนานทำให้คนเพลิดเพลินรับฟังและซึมซับหลักคำสอนเข้าใจในวิถีชีวิตอย่างแนบแน่นและเข้าใจ ในเวสสันดรชาดกก็เช่นเดียวกัน คือ เรื่องราวของเวสสันดรชาดกสามารถเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยหลาย ๆ ด้าน ทั้งการดำเนินชีวิตประจำวัน วรรณคดี ตลอดจนประเพณี วัฒนธรรม ประเด็นสำคัญคือ หลักธรรมคำสอน^{๑๖}

นางสาวผกา ปรีชาญาณ การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องจำปาสีตัน นิทานชาดกที่สอนหลักธรรมที่สำคัญพบว่า เรื่องของวิบากกรรม การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ฉบับไทยล้านนา ฉบับลาว ฉบับอีสาน ฉบับล้านนาต้นฉบับจากไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตลอดจนศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจำปาสีตัน ในเชิงวรรณศิลป์และเชิงสังคมซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาและปริวรรคฉบับอีสาน จากต้นฉบับจริงของหลวงปู่ภูพาน (เจน จิรยุทฺโธ) ฉบับเวียงจันทน์ได้ถ่ายเป็นวีดิทัศน์และฟิล์มสไลด์ จากต้นฉบับในหอสมุดแห่งชาติลาว สาธารณรัฐประชาชนลาว^{๑๗}

พระมหาอานนท์ ชวนาภิภู (แสนแป้) การศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกที่มีต่อสังคมไทย พบว่าชาวพุทธไทยในปัจจุบันยังไม่เข้าใจเรื่องการให้ทานในพระพุทธศาสนา ส่วนมากมักเข้าใจว่าการให้ทานคือการถวายทานแก่พระสงฆ์และชอบถวายทานเจาะจงบุคคลเป็นส่วนมาก ซึ่งไม่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา การให้ทานที่ควรยกย่องคือให้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมเท่านั้น การให้ของแก่กันโดยทั่วไปเพื่อกำจัดกิเลส กำจัดความโลภที่มีอยู่ในใจผู้ให้ การให้เป็นการให้เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ผู้รับไม่ว่าสิ่งของนั้น ๆ จะเล็กหรือใหญ่มีค่าน้อยหรือมีค่ามาก ไม่ถือเป็นประมาทสำคัญที่ว่าสิ่งของที่ให้นั้นมีประโยชน์เหมาะสมกับผู้รับหรือไม่ โดยผู้ให้มุ่งหวังเพื่อจะอนุเคราะห์สงเคราะห์ด้วยความเมตตา ทานเป็นธรรมขั้นแรกที่ควรบำเพ็ญ พุทธศาสนิกชนชาวไทยเมื่อได้ศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกแล้ว จะทำให้มีความเข้าใจถูกต้องในการให้ทานตามหลักพระพุทธศาสนา^{๑๘}

อรพรรณ ห้อยสังวาล วรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องจำปาสีตัน พบว่าความนิยมเรื่องจำปาสีตันนั้น ปรากฏในหลายรูปแบบและนิยมกันอย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น เป็นบทเทศน์สำหรับพระภิกษุสามเณร เป็นบทอ่านของชาวบ้านในงานฮีตดี(งานศพ)เป็นเรื่องสำหรับการแสดงหมอลำ ซึ่งมีทั้งการแสดงสดและบันทึกลงในแถบบันทึกเสียง คณะหมอลำที่นำเรื่องจำปาสีตันมาบันทึกเสียงเผยแพร่มีหลายคณะ เช่น คณะหงส์ฟ้ามหาธาตุ คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ ฯลฯ และนำมาสร้างภาพยนตร์โทรทัศน์ เช่น บริษัท ดาราวิดีโอ จำกัด นำเค้าโครงเรื่องจำปาสีตันมาสร้าง

^{๑๖}พระมหาเศกสิทธิ์ รัตนโมลี (แก้วหาวงค์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทานบารมีในเวสสันดรชาดก”, ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑, ๑๘๕ หน้า.

^{๑๗}ผกา ปรีชาญาณ, “จำปาสีตัน : การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมล้านนาไทย อีสานและลาว”, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๓๕, ๔๒๐ หน้า.

^{๑๘}พระมหาอานนท์ ชวนาภิภู (แสนแป้), “การศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกที่มีต่อสังคมไทย”, พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, ๑๗๕ หน้า.

เป็นภาพยนตร์โทรทัศน์ถึง ๒ ครั้ง คือเรื่อง สียอดกุมารและ ดิน น้ำ ลม ไฟ เสนอทางสถานีโทรทัศน์สี ช่อง ๗ ทั้ง ๒ เรื่อง^{๑๕}

เอกสารที่เกี่ยวข้องได้กล่าวถึงจำปาสีตันเป็นวรรณคดีที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาซิดโบราณอีสาน วรรณศิลป์อีสานเป็นตอนหนึ่งของวัฒนธรรมอีสาน ลักษณะวรรณกรรมอีสาน ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย วิเคราะห์วรรณศิลป์เชิงเปรียบเทียบและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้ กล่าวถึง ความเชื่อเรื่องบาปบุญที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน การศึกษาเชิงวิเคราะห์ กระบวนการพัฒนาปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาท ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทานบารมีในเวสสันดรชาดก การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องวรรณกรรมจำปาสีตัน การศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกที่มีต่อสังคมไทย นิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องจำปาสีตัน

^{๑๕} อรรถพรณ ห้อยสังวาลย์, “วรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องจำปาสีตัน”, ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๓๘, ๒๖๑ หน้า.

บทที่ ๒

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป

วรรณกรรมอีสานหรือวรรณกรรมของสังคมอีสานควรจะศึกษาถึงแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไปและจำปาศักดิ์ ซึ่งถือว่าเป็นวรรณกรรมที่สำคัญอย่างยิ่งที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป

วรรณกรรมอีสานควรจะศึกษาเรื่อง ความหมายของศัพท์ที่เกี่ยวกับวรรณกรรม ประเภทของวรรณกรรม อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นต่อสังคมวรรณกรรมอีสาน การใช้สำนวนโวหาร ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของศัพท์เกี่ยวกับวรรณกรรม คำว่า “วรรณกรรม” มีหลักฐานครั้งแรกในพระราชบัญญัติคุ้มครองศิลปะและวรรณกรรม พ.ศ.๒๔๗๕ โดยถอดมาจากศัพท์อังกฤษว่า Literary Work หมายถึง งานเขียนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นลักษณะใด แม้ว่าจะเป็นฉลากยา ใบปลิว ตำราเรียน จัดเป็นวรรณกรรม^๑

ขุนวิจิตรมาตรา วรรณกรรมและวรรณคดีส่วนใหญ่มีเค้ามาจากนิทาน อาจจะเป็นนิทานปรัมปรา นิทานชาดก นิทานพื้นบ้าน หลายชาติมีนิทานเป็นของตัวเองและนิทานหลายชนิดอาจมีเนื้อเรื่องที่คล้ายคลึงกันได้^๒

พรทิพย์ ชังธาดา วรรณกรรมท้องถิ่น หมายถึง วรรณกรรมที่เป็นมุขปาฐะ (ใช้ถ้อยคำเล่าสืบต่อกันมา) และลายลักษณ์ (บันทึกในวัสดุต่าง ๆ เช่น ในใบลานและบันทึกในกระดาษที่เรียกว่า สมุดไทย สมุดข่อย เป็นต้น) วรรณกรรมเหล่านี้ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นภาคต่าง ๆ ของไทยโดยคนท้องถิ่นนั้นเป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้นมา รูปแบบฉันทลักษณ์เป็นไปตามความนิยมของท้องถิ่น ภาษาที่ใช้เป็นภาษาของท้องถิ่นนั้น วรรณกรรมท้องถิ่นมีทุกท้องถิ่นของประเทศไทย^๓

วรรณคดีไทยหลายเรื่องที่ได้รับอิทธิพลมาจากนิทานชาดกและวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องสังข์ทอง ไกรทองและควายซึ่งได้รับมาจากปัญญาชาดก เรื่องควายยังมีเนื้อเรื่องไปตรงกับเรื่องสองพี่น้อง ซึ่งเป็นวรรณคดีประเทศอียิปต์ เรื่องควายนี้เป็นบทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วย นอกจากนี้ยังมีนิทานพื้นบ้านอีสานของไทยที่มีเค้าโครงเรื่องเหมือนควายในหลายท้องถิ่น คือเรื่องข้างโพง นางผมหอม พบว่ามีทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้และที่เป็นภาษาไทยลื้อก็มี เรื่องนี้

^๑ ประจักษ์ ประภาพิตยากร, ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย, (กรุงเทพมหานคร : ชินอักษรการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๒.

^๒ ขุนวิจิตรมาตรา, สิ่ง que คิดเห็นในใบควาย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เอนทองวัฒนา, ๒๕๒๑), หน้า ๒๔.

^๓ พรทิพย์ ชังธาดา, วรรณกรรมท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

สันนิษฐานว่าคงเล่าสืบต่อกันมาจากตีกด้าบรรพชนกระทั่งต่อมา ได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและ
วิวัฒนาการมาเป็น วรรณคดีและวรรณศิลป์ ดังนี้

๑) วรรณคดี ในบรรดาวรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด “จำปาสีตัน” มีกำเนิดมา
นานที่สุดเรื่องหนึ่ง นักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญทางวรรณคดีให้ความเห็นว่า มีอายุประมาณพันปีมาแล้ว^๕
เป็นวรรณกรรมอีสานที่ให้ความบันเทิงและแฝงไว้ด้วยพุทธปรัชญาซึ่งเป็นหลักธรรมแห่งการดำเนิน
ชีวิตของชาวอีสาน

วรรณคดีเป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์โดยใช้ภาษาเป็นสื่อ การศึกษาวรรณคดีจึงประกอบไป
ด้วยการเรียนรู้สองด้านคือ ด้านเนื้อเรื่องเพื่อให้เข้าใจสาระที่ผู้เสนอและด้านความงามอันเป็นศิลปะ
เพื่อให้เห็นความสามารถในการสร้างสรรค์ของผู้แต่ง กุหลาบ มัลลิกะมาส กล่าวว่า วรรณคดีเป็น
ผลงานสร้างสรรค์ศิลปะชนิดหนึ่งของมนุษย์ เช่นเดียวกับสถาปัตยกรรม จิตรกรรมและดุริยางคศิลป์
รวมเรียกว่าประณีตศิลป์ (fineart) หมายถึงศิลปะที่มีลักษณะ บริสุทธิ์ สมบูรณ์ เป็นที่เร้าใจคนดูคน
ฟัง เพราะด้วยความงดงามความไพเราะเป็นศิลปะอันสร้างขึ้นด้วยฝีมืออันดีสูงละเอียดลออเป็นอย่างดี
ยิ่ง ประเด็นสำคัญดังนี้

(๑) ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเหมือนเห็นภาพตามคำบรรยายหรือเรียกว่าสร้างอารมณ์ร่วม ทำให้ผู้อ่าน
เหมือนอยู่ในเหตุการณ์ เช่น

ตะเกาทองผันผ่ายไปไกลยาวโยชน์
หลังคูฟองฟาดตะเกาเด่นล่องนที
คลื่นใหญ่ตั้งลมตีปะหยุดหย่อน
เหลียวเบิ่งแต่ละก้อนประมาณได้ท่อนั้นแล้ว
เห็นหม่อมจางบ้านกลางวันชมเหยื่อ
ปลาชะม้อยบ่อนอนนตเด่นทั่ววัง
เขาก้ชมนทีน้ำทะเลหลวงกึ่งโก้น
หลายสำเภาในน้ำมากมีแทแล้ว^๖

ตอนที่ ๖๐ ได้ถูกข้อมออกเดินทาง หลังจากกุมารทั้งสี่กราบลาพระรสีเพื่อจะกลับบ้านเมืองใน
ระหว่างการเดินทางกลับด้วยเรือตะเกาทอง กุมารทั้งสี่มีความสุขสนุกสนานไปกับธรรมชาติประกอบ
กับชมสัตว์น้ำอย่างสุขใจ

^๕ขุนวิจิตรมาตรา, สิ่งทีคิดเห็นในใบคาวี, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔.

^๖พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๕),
หน้า คำนำ.

^๗กุหลาบ มัลลิกะมาส, ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดี, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๒๘), หน้า ๑๔.

^๘เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^๙พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๙.

(๒) ทำให้เห็นภาพเคลื่อนไหวหรือนาฏกรรมในการนั้น ๆ แม้ว่าวรรณคดีจะเป็นเพียงแค่ตัวอักษรที่เราใช้ในการอ่านธรรมดาแต่ภาพที่ผู้แต่งได้แต่งแสดงออกมานั้น ทำให้มองเห็นลักษณะการเคลื่อนไหวของสิ่งที่พรรณานั้น ๆ^๙ เช่น

ก็จึงถึงศรีป่าดอยดงกว้าง

หลังเห็นถักถักไม้ซ้องซ้อไพรหนาพูนเยอ

ฝูงหมูโยธาหลายชั้นชมดงกว้าง

มีทั้งรูกษาไม้ยุงยางต้นใหญ่

ลมไปเปื้องไกวค้อมง่าคอม

จอมกษัตริย์เจ้าพาลเดินป่าไปนั้น^{๑๐}

ตอนที่ ๑๑ พญาจุนีออกล่าเนื้อ มีสิ่งล่อใจให้พญาจุนีได้ออกไปชมป่าเขาลำเนาไพรพร้อมกับการล่าสัตว์ได้พบกวางทองและติดตามไล่ล่าหากวางทองตัวนั้นเพื่อให้ได้มา ต่อมาก็ได้พลัดหลงกับทหารติดตาม

(๓) เผยให้เห็นบุคลิกภาพและนิสัยใจคอของตัวละครในเรื่อง ทำให้เข้าใจว่าตัวละครมีลักษณะอย่างไร^{๑๑} เช่น

แต่นั้น ผัวจาด่านนำเมียหลายสิ่ง

อันว่าลูกอ่อนน้อยเฮาให้ตั้งลือนี่เด

แต่นั้นเมียกล่าวด่านจาดอชายผัว

ขัวขัวเสียงชื่นชมดอมเจ้า

อันว่ากุมารน้อยทั้งหลายนอนอยู่

ซ้อยก็หย้าแต่อ้อยปนน้ำให้กินเจ้าเอ๋ย^{๑๒}

ตอนที่ ๓๓ นายยาจำสวนเลี้ยงกุมารทั้งสี่ หลังจากที่ถูกกุมารทั้งสี่ถูกจับใส่ไหแล้วนำไปปล่อยน้ำ สองตายายจำสวนได้ไปพบไหน้เข้าจึงเปิดโศกพบกุมารทั้งสี่น่ารักน่าเอ็นดู สองตายายจำสวนจึงนำกุมารทั้งสี่มาเลี้ยงด้วยความดีใจเป็นอย่างยิ่ง

(๔) ช่วยให้เกิดความเห็น (Insight) คือเกิดความรู้สึกเข้าใจว่าทำไมจึงทำเช่นนั้นพูดเช่นนั้นในเวลาเช่นนั้น เช่นนี้ ความเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร จะช่วยให้ผู้อ่านนั้นเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ดีขึ้น^{๑๓} เช่น

บัดนี้ จักกล่าวถึงคำกลองแก้วมารดาตนแม่ก่อนแล้ว

นางตกเป็นซ้อยข้าเขาใช้เวทนา

ทุกคำเข้าหาบจอกบอนแหน

^๙ กุหลาบ มัลลิกะมาส, ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดี, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕.

^{๑๐} พระอรียานูวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๓๖.

^{๑๑} กุหลาบ มัลลิกะมาส, ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดี, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖.

^{๑๒} พระอรียานูวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๙๒.

^{๑๓} กุหลาบ มัลลิกะมาส, ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดี, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗.

เอามาเกือบทุกวันแลงเช้า
 ครั้นว่านางไปได้เช้าข้าดำตี
 เวงมีเวทนาแสนชั้น
 นางก็ยมนาให้ตีทวงกลิ้งเกลื่อน
 เลื่อนเลื่อนน้ำตาย้อยถุ่มแถว
 นางก็เอนให้หลายวันอิดอ่อน
 คีตยั้งอุ้คุณให้พ่อแม่ตน^{๑๔}

ตอนที่ ๔๙ นางคำกลองไหว้วอนพระอินทร์ นางปทุมมาหรือคำกลองจากที่เป็นมเหสีของพญา
 จุฬนิกกลับกลายเป็นข้าทาสเลี้ยงหมูเพราะถูกใส่ร้ายจากนางอัคคี ด้วยความเป็นทุกข์ความทรมานโดน
 ทูบตีได้คิดถึงบุญคุณของพ่อแม่มาก

(๕) แสดงให้เห็นบุคลิกภาพของผู้แต่ง^{๑๕} เช่น

บัดนี้ ผู้ชื่อนามว่าอริยานุวัตร
 บั้วระบัตติคลองสมณสีบมาภายซ้อย
 ในอาฮามกว้างมหาชัยวัดใหญ่
 มหาสารคามบ่อนเปื้องเมืองบ้านอยู่เสถียรเจ้าเอย
 คีตไคร้ของแก่นิทานธรรม
 จำปาสีตันมีแต่เต็มปฐมเค้า
 เป็นนิทานเก่าเปื้องนักปราชญ์แต่งปางใด
 ไผแปลความคำสอนบ่บอกกาลเอาไว้
 จึงขอโหสิกรรมท่อนกวีกลอนตั้งแต่ก่อน
 ประสงค์คัดลอกให้ภายซ้อยสีนิทาน แท้แล้ว^{๑๖}

ตอนที่ ๑ ปณามคาถา เป็นความสามารถของกวีและความระลึกนึกถึงคุณงามความดีของ
 ปราชญ์โบราณอีสานผู้ประพันธ์เรื่องจำปาสีตันมาก่อน

งานประพันธ์ที่จะสามารถบรรลุถึงคุณค่าดังกล่าวมาแล้วนั้น จะต้องมึงานประพันธ์ที่สร้างสรรค์
 ขึ้นด้วยศิลปะอันดีสูงส่งด้วยวรรณศิลป์ วรรณศิลป์จึงเป็นหัวใจวรรณคดี การศึกษาวรรณคดีจึง
 จะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบทางวรรณศิลป์เสมอ เพราะจะช่วยทำให้เกิดความเห็นคือเกิด
 ความรู้สึกเข้าใจว่า ทำไมจึงทำเช่นนั้นพูดเช่นนั้นในเวลาเช่นนั้น เช่นนี้ ความเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของ
 ตัวละคร จะช่วยให้ผู้อ่านนั้นเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ดีขึ้น ทำให้เห็นภาพเคลื่อนไหวหรือนาฏการใน
 การนั้น ๆ แม้ว่าวรรณคดีจะเป็นเพียงแค่ตัวอักษรที่เราใช้ในการอ่านธรรมดาแต่ว่าภาพที่ผู้แต่งได้แต่ง
 แสดงออกมานั้น ทำให้มองเห็นลักษณะการเคลื่อนไหวของสิ่งที่พรรณนานั้น ชวนติดตามไปกับการ
 บรรยายที่เป็นไปอย่างธรรมชาติ

^{๑๔} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๔.

^{๑๕} กุหลาบ มัลลิกะมาส, ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดี, อ่างแล้ว, หน้า ๑๙.

^{๑๖} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๑.

๒) วรรณศิลป์ คือศิลปะในการแต่งหนังสือหัวใจของศิลปะทั้งหลายคือ สุนทรียภาพหรือความประณีตบรรจงงดงาม ได้แก่ ความงามของภาษา ความงามของเนื้อเรื่อง กลมกลืนกับรูปแบบวรรณกรรมเป็นผลงานศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบันทึกเรื่องราวและความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ต่อเรื่องราวนั้น ๆ ดังนี้^{๑๗}

(๑) การวางโครงเรื่อง ในวรรณกรรมนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการวางโครงเรื่อง เพราะการวางโครงเรื่องเป็นจุดสำคัญเป็นอย่างมาก ซึ่งจะเกี่ยวโยงกันไปทั้งเนื้อเรื่อง ตัวละครหรือแม้กระทั่งฉากต่าง ๆ ในเรื่อง ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตันนี้โครงเรื่องมีความเหมาะสมน่าพอใจอย่างยิ่ง โดยกวีใช้โครงเรื่องหลักปฏิบัติในหลักกรรม เช่น การทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาซึ่งจะทำให้เกิดปัญญา เป็นเรื่องที่คนในสังคมจะปรับปรุงและนำไปปฏิบัติสืบต่อกันไป เช่น

อันว่าเศิกเหนือใต้เมืองโตสิมาียดเอานัน
ใต้แหล่งหล้าบมีย่านท่อโยท่านเอย
ท่อแต่เข็ญเคราะห์เข้าอุบาทวิใหญ่ตั้งเมืองเฮานัน
เฮาบหลังเห็นโตเบ็งคอยดูได้
ชาติที่ตาบเห็นนี้มองเสียก็มองเปล่านั้นแล้ว
ควรที่เฮาทำการสร้างศีลทานอย่าให้ขาด
ตักบาตรและหยาดน้ำหมายได้ส่งบุญ
เข็ญแล่นต้องจักแตกพ่ายพังหนีแท้ตาย^{๑๘}

ตอนที่ ๓ เมืองจักรขึ้น หลังจากโทรหลวงทำนายตามที่ท้าวจักรขึ้นฝัน (ทรงพระสุบิน) ว่าจะมีเหตุการณ์ไม่ดีจะมีเคราะห์ใหญ่จึงได้ทำบุญทำทาน เพื่อจะลดเคราะห์กรรมให้แก่ตัวเองพร้อมครอบครัวและชาวประชาได้บ้าง

(๒) การลำดับเรื่อง มีความโดดเด่นหลายประการคือ กวีเน้นการใช้กับเรื่องตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อน ไปหาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทีหลังตามลำดับ ชวนให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถเข้าใจในเรื่องได้ง่าย ไม่สับสน ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันหลายเหตุการณ์แต่ต่างสถานที่ กวีลำดับเหตุการณ์สลับกลับไปมาได้เหมาะสม เช่น

ตอนสี่กุมารไปลาพระรสี

อธิษฐานไหว้คุณเจ้าพ่อรสี
แล้วจึงฮวยมนต์กล้าคาถาดีโอมอ่าน
เปาลงใส่แม่น้ำแข่งกล้ำมตั้งหิน
กุมารท้าวทั้งหลายเลยได้ไปแล้ว
ไปฮอดเท้าตะเภาแก้วที่จอดคอยพุ้นแล้ว^{๑๙}

^{๑๗} สิทธา พินิจภูวดลและคณะ, ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๓๕.

^{๑๘} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

ตอนที่ ๕๔ สীগุมารไปลาพระรสี หลังจากได้ทราบเรื่องถิ่นกำเนิดของตัวเองทั้งสীগุมารได้ไปกราบลาพระรสีก่อนเดินทางกลับบ้านเมืองตัวเอง โดยมีพระอินทร์แปลงร่างมาเพื่อแนะนำชี้ทางและให้การคุ้มครองกุมารทั้งสี่

(๓) การสร้างความขัดแย้งในเรื่องให้เกิดปมปัญหา ไม่ว่าจะเป็ความขัดแย้งกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความขัดแย้งภายในตนเอง ฯลฯ ช่วยให้เรื่องน่าสนใจน่าติดตามตลอดเวลาโดยผู้อ่านหรือผู้ฟังจะมุ่งความสนใจอยู่ที่ ความขัดแย้งเหล่านั้นจะคลี่คลายในลักษณะใด นับว่ากวีสามารถทำได้อย่างเหมาะสมในการคลี่คลายปัญหา เช่น

สูงจจับเอาคนถ้อยฮ้ายนางนาอัคคี
นางนี้คนโทสาบควรวาเอเลียง
สูงจเอาไปพินฆ่าเอาหัวทลาวเสียบ
เอาหนีให้มัมเมืองบ้านชูภาย
ถูกเสียดายแล้วปาปังคนบาป
พระก็กำฮาบให้มือเท่งฟาดหมอน
สูงจเอาไปพินฆ่าทั้งทาสาให้หายสว่าง
ฝูงใดกินเครื่องจ้างอย่าเอาไว้กิดเมือง^{๒๐}

ตอนที่ ๑๑๓ สীগุมารไว้ชีวิตนางอัคคี นางอัคคีสารภายอมรับผิดพญาจุลนีโมโหมากจึงสั่งอำมาตย์ลงโทษนางอัคคี แต่สীগุมารขอไว้ชีวิตนางอัคคีท้ายสุดนางได้ตกไปเป็นข้าทาสเลี้ยงหมู

(๔) การกำหนดสารัตถะของเรื่อง กวีก็สามารถกำหนดสารัตถะที่มีแก่นสารมีเหตุมีผลเป็นที่ยอมรับของคนทุกยุคสมัย โดยเน้นให้สารัตถะของเรื่องเป็นการแสดงให้เห็นความทุกข์ของมนุษย์ที่ต้องเกิดขึ้น เมื่อต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รักต้องพบกับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา นับว่าเป็นสิ่งคิธรรมที่ยังคงเป็นสากลอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้ เช่น

ครั้นว่านางไปได้เขาซ้าดำตี
เวรังมีเวทนาแสนชั้น
นางก็ยมนาให้ตีทวงกลิ้งเกลื่อน
เลื่อนเลื่อนน้ำตาย้อยถุ่มแถว
นางก็เฮสนให้หลายวันอดอ่อน
คืดฮู้ฮู้คุณให้พ่อแม่ตน
ไอกรรมภูแล้วภายหลังแต่ชาติก่อนแสนอ
จึงได้เป็นกำพริ้วแถมซ้าตีมพลอย^{๒๑}

ตอนที่ ๔๙ นางคำกลองไหววอนพระอินทร์ นางคำกลองน้อยใจในตนเองจากที่เคยเป็นมเหสีกลับกลายเป็นคนรับใช้เพราะโดนใส่ร้ายจากนางอัคคีทั้งยังกำพริ้วเลยทวลคิดถึงพระคุณของพ่อแม่ที่เลี้ยงดูมาจนเติบโต

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๖.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

(๕) การสร้างฉาก เป็นความสามารถของกวีในการสร้างฉากได้สมจริงชัดเจนทำให้ผู้ติดตามเพลิดเพลินในฉากนั้น ๆ ด้วย ขณะเดียวกันก็จะได้รับความรู้เรื่องภูมิประเทศ พืชสัตว์ ศิลปกรรมต่าง ๆ ของสังคมอีสานเพิ่มขึ้นด้วย เช่น

ยามเมื่อลมผันส้อยใบบางก้านสั้น
คือดั่งจักจั่นฮ้องแมงจ้วงส่งเสียง
บาคราญท้าวทั้งนางขมขื่น
ท้าวเย็นถ้อยจาง้องบอกความ
อันนี้เหมือนดั่งดนตรีห้องปัญจานครเสชาแล้ว
เหมือนดั่งเสียงพาทย์ฆ้องตีต้องกล่อมระเม็งพีแล้ว
นางจึงหลิ่งล้ำเยี่ยมทุกสิ่งสาขา
นานาหลายอเนกนองเต็มพื้น^{๒๒}

ตอนที่ ๑๓๘ เพชรราชพานางปทุมเกสรไปเมืองปัญญา ในระหว่างการเดินทางไปเมืองปัญญาของเพชรราชและนางปทุมเกสรซึ่งบรรยายภาคได้เป็นไปโดยธรรมชาติ สร้างความสุขให้แก่ทั้งสอง

(๖) การสร้างตัวละคร กวีเน้นให้ตัวละครมีพฤติกรรมที่ขัดกับแนวทางการปฏิบัติ ขัดกับเบญจศีลเบญจธรรม มีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับแนวทางการปฏิบัติตัววัดคุณธรรม ศีลธรรม ตัวละครที่มีอุปนิสัยเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ที่มากระทบ มีผลทำให้ตัวละครมีชีวิตจิตใจเป็นการสร้างความสมจริงมีชีวิตชีวาให้เรื่องเป็นอย่างมาก เช่น

ค้อมว่านางคิดฮ่ำแล้วมือผ่าเปลี่ยงอก
กูดายแทงคอตายมอดชีวังนำแท้
ท่อกว่ากลัวเกรงย่านเวรกรรมชาติใหม่
โอนอตายก็ตายบได้นำไซ้ชาติเวร
ย่านแต่เกิดชาติหน้าชิมิบาปปาปึง
จักมีเวรตามหลังจ่องตั้งปมีแล้ว
นางก็วอนวานไหว้อินทาเทวราช
ขอให้พระบาทเจ้าผายแจ้งส่องญาณ แต่ท่อน^{๒๓}

ตอนที่ ๔๙ นางคำกลองไห้วอนพระอินทร์ นางคำกลองกลับกลายเป็นคนรับใช้เพราะโดนนางอัคคีใส่ร้าย จึงคิดอยากฆ่าตัวตายแต่ก็กลัวบาปกรรมจะติดตามตัวไปถึงชาติหน้า เหตุเพราะนางคำกลองหรือปทุมมาได้รับการฝึกฝนอบรมในศีลธรรมเสมอมา

(๗) การวางแบบลักษณะทางฉันทในการแต่ง กวีจะสามารถยึดหลักฉันทลักษณ์ได้ตามแบบวรรณกรรมอีสานและเรื่องการเมืองการมีสัมผัสต่าง ๆ เหมาะสมยิ่งนัก เช่น

แต่นั้น เสินเสินข้างเฮียงเกยชักฮ่อ
พระพ่อเจ้าลงข้างย่างเชิง
ฝูงหมู่องค์กษัตริย์เชื้อลงพลายสารใหญ่

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๔.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

เสเนศท้าวลงช้างคู่คน
สนสนก้องชาวเมืองพลไพร่
ขึ้นสู่ห้องเสียนย้าวคู่คน แท้แล้ว^{๒๔}

ตอนที่ ๑๙๓ พญางูนี้ลากลับไปเมืองปัญญา หลังจากบ้านเมืองกลับสู่ภาวะปกติบรรดาญาติ ๆ ทั้งหลายมาพบกันหมดทุกคนพร้อมทั้งกุมารทั้งสี่และสะใภ้ของพญางูนี้ด้วย ก่อนที่จะแยกย้ายลากลับบ้านเมืองตัวเอง

(๘) การสรรคำใช้ นับว่าเป็นสิ่งที่กวีแสดงความสามารถได้อย่างดี การประพันธ์ของกวีมีความเด่นชัดแสดงให้เห็นถึงการแต่งวรรณคดีที่มีคุณค่า ความฉลาดในการเลือกใช้คำตามความเหมาะสม เลือกจัดสรรคำที่มีความหมายลึกซึ้งแทนคำธรรมดา ๆ เป็นการเพิ่มเสียงเพิ่มรสชาติในการอ่านอย่างเหมาะสม เช่น

ภาขวัญตั้งกลางโสงเดียวรดาช
เพลงพาทย์ฆ้องระบำไค้ปี่ซอ
อระแอเสียงก้องหอยสังข์ตีเสพ
ท่วนท่วนก้องกลองตุ้มเดินเสียง
โย่งโย่งฆ้องกลองเสพสะบัดชัยพุนเยอ
พลหลามไหลคังโงงพลาญกว้าง
พรหมณาเข้าถวายพรชัยโชค
กัตติกาโยคซ่อนพรแก้วมอถวย^{๒๕}

ตอนที่ ๑๖๒ เพชรราชครองเมืองจักรขึ้น เป็นการเฉลิมฉลองเพชรราชขึ้นครองเมืองจักรขึ้นมีชาวประชามาร่วมมากมาย มีการสู่ขวัญการเล่นขมดูไปกับเครื่องดนตรีต่าง ๆ อย่างสนุกสนานของผู้ร่วมงานเป็นที่เบิกบานใจยิ่งนัก

(๙) การใช้ภาพพจน์ เป็นความสามารถที่เด่นชัดของกวีในการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ อย่างลึกซึ้งกินใจ มีการสมมติสิ่งที่ไม่มีตัวตนให้มีตัวตนเป็นการเปลี่ยนสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ช่วยให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้นและเพลิดเพลินไปด้วยกับตัวละครหรือว่าบทในฉากนั้น ๆ เช่น

มีแต่กษัตริ์แก้วโถมงามเสมอหล่อ
เป็นมนุษย์แท้งามลั่นลั่นเขียนพระเอย
นางนั้นเกิดมาในกาบแก้วดวงดอกพันมหา
ราชาพระจิงเอามาเลี้ยง
อันว่าเพิงพราวเนื้อผิวผางเสมอภาคพระองค์แล้ว
อายุได้สิบหกขวบเข้าปีนี้สูงสาวพระเอย
ขอเชิญองค์กษัตริย์เจ้าเมื่อทงเสวยราชย์

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙๑.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๕.

อันว่านางหน่อเหง้าชิวายเจ้ามอมวลแท้แล้ว^{๒๖}

ตอนที่ ๑๕๒ ยักษ์ปรีกษายกบ้านเมืองให้ครอบครัว ยักษ์ยกเมืองและบุตรสาวท้าวพันมหา ยักษ์ ชื่ออุษามาลาที่มีรูปพรรณสวยงามให้เพชรราชที่มีความหล่อความสามารถสมกันกับนาง ครอบครัว

(๑๐) การเน้นรสวรรณคดี เป็นการเน้นให้กลมกลืนกับธรรมชาติช่วยทำให้เกิดความเข้าใจ ความเห็นอกเห็นใจในโศกนาฏกรรมที่ตัวละครได้รับเป็นรสชาติการฟังการอ่านได้เป็นอย่างดี เช่น

แต่นั้น สดอ่วงเข้าหอมดอกจำปา
หอมไปหาสดอวงค์รสเจ้า
แต่นั้นองค์รสเจ้าตาไฟเลยกล่าว
หอมสิ่งนี้ดูล้วนต่างหลัง
หอมสิ่งแท้ลมตีเป็องปิ่นมานี้
สดอ่วงเข้าหอมเท่าหัวไพรนั้นอ
แต่นั้นเถรผู้เป็นศิษย์ตันจากความกัมกราบ
นบนอบไหว้รสเจ้ากล่าวกลอน^{๒๗}

ตอนที่ ๔๖ พระรสสีชูปীগุมาร ดอกจำปาได้ส่งความหอมไปทั่วทั้งป่าถึงกับพระรสสีที่อยู่ ห่างไกลก็ยังทักท้วงความหอมของดอกจำปาคือมีความหอมส่งกลิ่นฟุ้งไปทั่ว ทำให้พระรสสีซึ่งไม่เคยได้ กลิ่นอย่างนี้มาก่อนต้องติดตามมาดู นับเป็นอัจฉริยะของกวี

กล่าวโดยสรุป วรรณคดีนี้มีคุณภาพและคุณค่าทางวรรณศิลป์สูงมาก เพราะทำให้เกิดการเห็น หรือนาฏการต่าง ๆ อย่างชัดเจนจนเป็นที่น่าสนใจติดตาม สมควรที่ผู้สนใจจะได้ศึกษาอย่างลึกซึ้ง ต่อไป เพื่อให้เกิดผลดีต่อการศึกษาวรรณกรรมให้ก้าวหน้าพัฒนายิ่งขึ้น ซึ่งไม่ต่างไปจากรสในวรรณคดี เหมือนกันที่ทำให้คนอ่านคล้อยตามและตระหนักถึงความสำคัญในแต่ละฉากของวรรณกรรม

๓) รสในวรรณคดี รสในวรรณคดีจะช่วยให้อรรถาธิบายวรรณกรรมนั้น ๆ มีคุณค่าและความสำคัญขึ้นมา เพราะจะทำให้ผู้อ่านผู้ฟังนั้นเกิดอารมณ์มีความรู้สึกนึกคิดคล้อยตาม หรือว่ามีอารมณ์เปลี่ยนแปลง ไปตามที่ถูกแต่ง ๆ ให้สร้างสรรค์ขึ้นมา ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาศักดิ์นี้กวีผู้แต่งเรื่องได้บรรจุรส ของวรรณกรรมไว้ทั้ง ๙ รส คือ

(๑) ศฤงคารรส	รสแห่งความซาบซึ้งในความรัก
(๒) วีรรส	รสแห่งความชื่นชมยินดีในวีรกรรม
(๓) กรุณารส	รสแห่งความสงสารเห็นใจ
(๔) হাসยรส	รสแห่งความสนุกสนาน
(๕) อันฤตรรส	รสแห่งความอัศจรรย์ใจ
(๖) ภัยานกรรส	รสแห่งความเกรงกลัว
(๗) รุทธรส	รสแห่งความแค้นขุ่นเคืองใจ
(๘) พิกัดสรรส	รสแห่งความรำคาญ น่าเบื่อระอา น่าขยะแขยง

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๕.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

(๙) ศานตรส รสแห่งความสงบสุข^{๒๘}

รสวรรณคดีในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตันทั้ง ๙ รส ส่วนมากก็จะนำมาใช้ในปริมาณที่เห็นได้ในทุก ๆ รส กวีจะใช้รสในวรรณคดีอย่างสอดคล้องกลมกลืนกับเนื้อเรื่อง จะทำให้ผู้ติดตามผู้อ่านผู้ฟังได้รับรสอย่างไพเราะเกิดความซาบซึ้งตามรสนั้น ๆ ทั้ง ๙ รส เป็นไปตามที่กวีได้เลือกสรรมาใช้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่าง

๑) ศกฺขการรส ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ได้ปรากฏฉากแห่งความรักหลายขั้นตอนมากซึ่งได้ตรงกับศกฺขการรสที่ได้หมายถึง รสแห่งความซาบซึ้งในความรัก เช่น

อันว่าแกงน่องนี้มีปลาชืเป็นตอนสังแล้ว
 ปีนีฟ้าบ่แล้งแกงน้ำแซบนิ้วเท้า
 เมื่อนั้นฝูงชายด้านมีคำแถลงตอบ
 ปีนีอ้ายก็หิวหอดกลั่นอืดข้าวพ่านาน
 เขียมก็เนานอนแล้งฮามแลงหลายค่าน้องเอย
 แกงน่องมีแต่น้ำก็ดูซ้อยแซบนิ้วเท้า
 ครั้นบ่กลัวมีก้างซิกลิ้นกินทั้งตอนพะอวนเอย^{๒๙}

ตอนที่ ๑๘๔ สมโภชน์เจ็ดมือเจ็ดคืน เป็นการคุยจีบกันของหนุ่มสาว ซึ่งต่างฝ่ายก็หาสิ่งเปรียบเทียบที่จะส่งความหมายให้อีกฝ่ายได้รับรู้ว่า ตัวเองยังโสดยังไม่มีคู่ไม่มีคนรัก

๒) วีรรส หมายถึง รสแห่งความชื่นชมยินดีในวีรกรรม ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตันมีปรากฏหลายฉาก เช่น

บัดนี้ เสาจ๊กอภิเชกเจ้าหลานราชเป็นพญา
 แหนตายายอยู่เสวยเมืองบ้าน
 อันว่าจักรชินกว้างไกลหลายโยชน์
 หายโศกฮ้อนเย็นเสี้ยงสว่างโทยแท้แล้ว
 เสาจ๊กวางเวนให้องค์หลานเสวยราชย์
 ฝูงหมู่อำมาตย์ท้าวอนนี้อยู่สลอน
 กับทั้งชาวเมืองกว้างยินดีชมชื่น
 ขุนหมื่นทั้งไพร่น้อยเมืองบ้านชื่นบาน^{๓๐}

ตอนที่ ๑๖๒ เพชรราชครองเมืองจักรชิน หลังจากที่เพชรราชปราบฮ้อยยักษ์ได้สำเร็จชาวเมืองมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งและจะอภิเชกเพชรราชขึ้นครองราชย์แห่งเมืองแทน เพราะเป็นคนที่มีฝีมือทั้งยังเป็นหนุ่มประกอบด้วยความมีปัญญาดี

^{๒๘} อรรถพรณ ห้อยสังวาลย์, “วรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องจำปาสีตัน”, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๓๘, หน้า ๗๒.

^{๒๙} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๕๕๖.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๒.

๓) กรุณารส หมายถึง รสแห่งความสงสารเห็นใจ มีปรากฏหลายฉากหลายตอนในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น เช่น

ทำวก็คืดฮ้ำแล้วเขาจอดเนานอน
 คอนคอนคืดฮ้ำคะนิงเถิงแก้ว
 ปางเมื่อภูพาเมียแก้วปทุมเกสรนอนเถือนปางนั้น
 นางก็น้ำน้ำตานถามถ้อยชู้ฮั้นแท้แล้ว
 ภูก็พานางนอนงเดินเที่ยวชมสนุก
 ในไพรขวางสว่างกระสันหายฮ้อน
 บัดนี้ตนเดียวน้อยนางคราญค้ำป่าที่ไดนอ
 บัฮู้ว่าลตชั่วเมี้ยนตายแล้วว่าลือนั้น^{๓๑}

ตอนที่ ๑๗๐ เพชรราชเลิงป่าที่เคยพักกับนางปทุมเกสร เพชรราชคิดถึงครั้งก่อนเก่าที่อดีตที่นี่เป็นที่เคยพักด้วยกันกับนางปทุมเกสรแต่มาบัดนี้นางได้หายไปและไม่ทราบว่าจะนางจะเป็นเช่นใดยังมีชีวิตอยู่หรือไม่

๔) หาสยรส หมายถึง รสแห่งความสนุกสนาน รื่นเริง ขบขัน ที่มีในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น เช่น

ลางฟ่องแอะแอนฟ้อนลำเกี่ยวกอดสาว
 ลางฟ่องจาสะหาเว้าสาวซังเว้าอ่อง
 ลางฟ่องเว้าหยอกหลิ้นสาวดั้นดั้นหัว
 ลางฟ่องเอามินหม้อทาตัวโลบลูบ
 ไปเว้าขอลูบแก้มสาวฮ้องไห้แซว
 ลางฟ่องแซวแซวฮ้องหากันเอ็นเสี้ยว
 เกาะเกี่ยวก้อยกันไว้ไปวาง
 ลางคนเว้านำสาวแกมเคี้ยวหมาก
 ปากกล่าวเว้าทั้งสะฮั้นฮั้นชม^{๓๒}

ตอนที่ ๑๘๙ เคลื่อนขบวนออกจากเมืองปัญญา ชาวประชาทั้งหนุ่มสาวหยอกล้อเล่นกันในระหว่างเดินทาง บางคนก็ฟ้อนลำเกี่ยวสาว บางคนพูดคุยฮ้อวดเกินตัว บางคนพูดตลกขบขันกันบางคนก็ขอหอมจูบสาว หนุ่มสาวบางคนจับมือถือแขนกัน บางคนก็คบหาสมาคมเป็นเพื่อนกัน บางคนเคี้ยวหมากไปด้วยคุยกับสาว ๆ ไปด้วย นำสนุกสนานเป็นกันเองมาก

๕) อันนุตรส หมายถึง รสแห่งความอัศจรรย์ใจ ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้นมีอยู่หลายตอน เช่น

ฝูงหมู่คนขันล้อมตีนเวียงเดียวตาช
 โสึงใหญ่ร้อยหลายชั้นต่อกัน
 คนนั้นหวังอัศจรรย์ทุกแห่ง

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๒.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๔.

สั่งวามาแต่งตั้งเวียงกว้างตั้งฝั้นนี้เด
ก็หากเป็นแต่โตโซเจ้าทรงธรรมฤทธิมาก
บ่ยากแท้ทำได้ตั้งใจนั้นอ
ฝูงหมู่ชาวเมืองย่องยินดีชมชื่น
ยกยื่อนี้วอนไหว้ชู้กายแท้แล้ว^{๓๓}

ตอนที่ ๑๘๐ ท้าวเพชรราชถึงเมืองปัญญา ชาวประชาพากันสุขใจที่ได้เพชรราชผู้ทรงธรรมและมีฤทธิมากครองเมือง เป็นปกติธรรมดาของคนเราที่คนดีมีวิชาครองเมืองชาวประชาจะเป็นสุขและให้ความเคารพนับถือ

๖) ภยานกรส หมายถึง รสแห่งความเกรงกลัว มีปรากฏหลายตอนในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาศีตัน เช่น

เดียน้ำมันจอตยั้งเซาอยู่ทางใด
เฮาจักเอาเมืองถวายเป็นอโยมมันทอน
ครั้นว่าเฮาขัดข้องยังคนช้ำอยู่
มันจักมาฆ่าเมียนเฮาจ้ำจุ่มจมแท้ตาย
เฮาควรสาชิวังให้ไปโยมยังโทษ
หลอนว่าท้าวโศดเลี้ยงเฮาไว้ส่วนบ่ตายท่านเอย
อันหนึ่งขุนหลวงท้าวเสนาพลไพร่
เขาก็ตายมอดเมียนเสียเสียงบ่หลอแท้^{๓๔}

ตอนที่ ๙๑ นครจำปาแตกทัพ เสนาทหารอำมาตย์ได้ทูลกับเจ้าเมืองจำปาว่าไม่ควรสู้รบเพราะไพร่พลทหารได้ล้มตายไปเป็นจำนวนมาก เจ้าเมืองจำปาก็เห็นดีด้วยและได้ยกบ้านเมืองให้แก่เสตราชขึ้นครอง

๗) รุทธรส หมายถึง รสแห่งความแค้นขุ่นเคืองใจ ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาศีตันนี้มีอยู่หลายตอน เช่น

มันจักเข็ดขวงแท้ผิดบุฮานโลกแต่ง
สูบย่านหลายฟ้าผ่าหัวนั้นลือ
เมื่อนั้นสองหน่อท้าวเคียดสั่นทั้งคิง
กำธนูผายแผ่นมาหาท้าว
โกธากล้าจาเสียงสะหาวข่ม
สองหน่อท้าวกำได้ดาบทะยาน
ก็จิ้งโกธาด้านเสียงแข็งเอ็นกล้าว
ท้าวนี้มาแต่ห้องแดนท้าวที่ไฉนเด^{๓๕}

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๙.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๙.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๕.

ตอนที่ ๑๗๑ เพชรราชกับสองกุมารเห็นกันในกลางป่า สองกุมารซึ่งยังไม่รู้ว่าเพชรราชเป็นบิดา จึงเกิดการต่อสู้กันในกลางป่า ฝ่ายเพชรราชที่อ้อมมืออยู่แล้วหลังจากต่อสู้กันนานก็ได้หยุดพักผ่อนแล้ว ไตร่ถามกันจึงรู้ว่าเป็นพ่อลูก

๘) พิกิตสรส หมายถึง รสแห่งความรำคาญน่าเบื่อระอา น่าขยะแขยงในวรรณกรรมอีสานเรื่อง จำปาสี่ต้นมืออยู่หลายฉากหลายตอน เช่น

กลางคนทมทมฮ้องตกใจเด็นตีน
ย่อนว่างใหญ่ล้าใจเจ้าลวดสะจาหันแล้ว
แต่นั้นทั้งหลายเว้าหัวขัวขี้ชิวา
กลางพ่องอ้าปากไว้ตั้งใส่ออกมา
ฝูงหมู่กาและแอ้งดิงกันชิงยาด
ใส่ชาติดินเป็นน้ำชิตาย
ยามเดียวได้หายไปเสียเปล่า
เลยเล่าลวดคั้นเข้าห้องเสียแท้ตั้งหลัง^{๓๖}

ตอนที่ ๑๙๑ ยกขบวนเข้าสู่เมืองจักรขืน พวกยักษ์แปลงร่างเป็นต่าง ๆ นา ๆ เพื่อหยอกล้อคนร่วมขบวนเดินทางสู่เมืองจักรขืน นับเป็นความสนุกสนานสร้างสรรค์ความสามัคคีโดยไม่มีการแบ่งกลุ่มหรือพรรคพวกแต่อย่างใด

๙) ศานตรส หมายถึง รสแห่งความสงบสุขในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น เช่น

พระกัณฑ์เมืองกว้างจักรขืนนครศ
ขงเขตกว้างไกลล้าโยชน์ยาวนั้นแล้ว
พระกัณฑ์ศรราชล้ำครองนั่งในธรรม
สมภารเพ็งเง็งดาวดิงส์ฟ้า
อันว่าเสนาข้าโยธาแสนโกฏ
ทุกคำเข้าแหงนเฝ้าพระยอดเมือง
ข้างและม้านันต์เนกเหลือหลาย
พึงพลาวยายอยู่โองความบุญป้อน^{๓๗}

ตอนที่ ๓ เมืองจักรขืน ท้าวจักรขืนพร้อมมเหสีขึ้นนางจันทาเทวีปกครองบ้านเมืองด้วยความเที่ยงธรรมและมีความสุขเกษมสำราญกันโดยถ้วนหน้า ธรรมชาติของคนเราที่ต้องการความสุข ความเจริญทางด้านร่างกายและจิตใจ

ความหมายของศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม วรรณคดี วรรณศิลป์ รสในวรรณคดี วรรณคดี หมายถึงงานการเขียนทั้งหมดจัดเป็นวรรณคดี วรรณศิลป์หมายถึงศิลปะในการแต่งหนังสือ จุดสำคัญของศิลปะคือสุนทรียภาพ รสในวรรณคดีหมายถึงเนื้อหาหรือข้อความที่ช่วยให้วรรณคดีนั้นมีคุณค่าและความสำคัญมากขึ้น สามารถล่อใจให้เกิดอารมณ์ได้

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๔.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

๒.๑.๒ ประเภทของวรรณกรรม

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานมีหลายประเภทและเป็นวรรณกรรมที่ถูกแต่งขึ้นหรือเรียบเรียงจากภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้านให้คนในสังคมได้อ่านได้ศึกษา ทำให้สังคมดำเนินไปด้วยความสงบสุขร่มเย็น ตลอดจนจนถึงให้ความบันเทิงสนุกสนานต่อสังคม การจัดประเภทวรรณกรรมของท้องถิ่นอีสานสามารถแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๑) วรรณกรรมพุทธศาสนา คือ วรรณกรรมที่ได้มีเนื้อหาเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็นวรรณกรรมตำนานพระพุทธศาสนา เช่น มูลสถาปนา พระเจ้าเลียบโลก เป็นต้น และวรรณกรรมชาดก เช่น ลำมหาชาติ พระเจ้าสิบชาติ ท้าวสีหน ท้าวคชนามหรือท้าวคชนาม เป็นต้น

๒) วรรณกรรมประวัติศาสตร์ คือ วรรณกรรมที่เขียนโดยเอาโครงเรื่องมาจากเกร็ดพงศาวดาร ตำนานต่าง ๆ เช่น พื้นเมืองเวียงจันทร์ พื้นเวียง ท้าวฮุ่งหรือขุนเจือง พื้นขุนบุรม ตำนานเมือง ตำนานเมืองฟ้าแดดสูงยาง เป็นต้น

๓) วรรณกรรมนิทาน คือ วรรณกรรมที่ผูกเรื่องขึ้นมาจากนิทานพื้นบ้านที่เล่าสืบต่อกันมาหรือเป็นนิยายที่ผูกขึ้นตามความเชื่อของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น ขุนทิง สิ้นไซ ขูลุนางอ้ว ผาแดงนางไอ่ ลำบุษบาหรือปลาแดกปลาสมอ เป็นต้น

๔) วรรณกรรมคำสอน คือ วรรณกรรมที่มีเนื้อหามุ่งเพื่อสั่งสอนแนวการประพฤติปฏิบัติแก่สังคมในท้องถิ่นนั้น ๆ โดยยึดคติธรรมทางพระพุทธศาสนา คติความเชื่อและจาริตของท้องถิ่น ธรรมดาสอนโลก กาพย์ปฐมนิพนธ์ อินทนิพนธ์สอนลูก ฮิตสิบสองครองสิบสี่ ท้าวคำสอน พระยาคำกลองวอนไพร่ เป็นต้น

๕) วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด คือ วรรณกรรมที่ไม่สามารถจัดกลุ่มในประเภทใดประเภทหนึ่งได้ เพราะการสร้างสรรค์วรรณกรรมเหล่านี้ขึ้นมามีจุดมุ่งหมายเฉพาะกิจ ส่วนใหญ่จะใช้ในพิธีกรรม เช่น ใช้ในพิธีสุตธวัฏ (สู่ขวัญ) ใช้ในพิธีกรรมขอฝน เป็นต้น^{๓๔}

นอกจากประเภทวรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด ดังกล่าวแล้วยังมีวรรณกรรมประเภทวรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมลายลักษณ์ ดังนี้

ประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่นจากการศึกษาของนักวัฒนธรรมศึกษา ได้แบ่งวรรณกรรมท้องถิ่นโดยทั่วไปตามลักษณะการถ่ายทอด แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ^{๓๕}

๑) วรรณกรรมมุขปาฐะ ได้แก่ วรรณกรรมที่ถ่ายทอดโดยการเล่าสืบต่อกันมาวรรณกรรมประเภทนี้ได้แก่ นิทานการแห่ล่ขวัญ คำสู่ขวัญ ภาษิต ปริศนา เป็นต้น

๒) วรรณกรรมลายลักษณ์ ได้แก่ วรรณกรรมที่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรมีทั้งลักษณะคำประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง ส่วนใหญ่จะจารไว้ในใบลาน

^{๓๔} ธีรวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๗๖-๑๘๒.

^{๓๕} พรทิพย์ ชังธาดา, วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น จัดพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

ประเภทของวรรณกรรมแม้ว่าจะเป็นวรรณกรรมประเภทแนวคิด ศาสนา ประวัติศาสตร์หรือวรรณกรรมพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้านและนิทานพื้นบ้านอีสานส่วนมากจะแฝงไว้ซึ่งแนวทางของการดำเนินชีวิตปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เจ้า อันเป็นหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ชาวอีสานได้ยึดถือปฏิบัติกันมาอย่างยาวนานและเป็นแบบอย่างที่ดีที่จะทำให้ปฏิบัติตาม

๒.๑.๓ อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นต่อสังคม

วรรณกรรมได้มีบทบาทและความสำคัญต่อสังคม ให้ความบันเทิงใจแก่ชุมชนให้เข้าใจในค่านิยมโลกทัศน์ของแต่ละท้องถิ่นโดยผ่านวรรณกรรม ธวัช ปุณโณทก ได้กล่าวถึงอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นต่อสังคมไว้ ดังนี้

๑) มีอิทธิพลต่อศิลปะการแสดงพื้นบ้านโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะและลายลักษณ์แต่ก็ต้องอาศัยรูปแบบฉันทลักษณ์ของวรรณกรรมท้องถิ่นมาเป็นแม่แบบอยู่นั้น เช่น วรรณกรรมท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อการขับลำ การเล่นพื้นบ้าน เช่นการลำ (หมอลำ) ในภาคอีสาน การขอการเล่าข่าวในภาคเหนือ

๒) มีอิทธิพลต่อการอธิบายความเป็นมาของชุมชนและเผ่าพันธุ์ คือมีเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนาน ยังอธิบายความเป็นมาของบรรพบุรุษประจำเผ่าพันธุ์อีกด้วย เช่น นิทานเรื่องขุนบรม ปฐมมูลและปฐมกัลปนา เป็นตำนานอธิบายบรรพบุรุษของชาวอีสาน ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ตำนานเจ้าเจ็ดตน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เป็นตำนานที่อธิบายความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชาวภาคเหนือ

๓) เป็นสื่อกลางระหว่างบ้านกับวัด เพราะชาวไทยเชื่อว่าการฟังธรรมบรรยายหรือนิทานคติธรรมเป็นกุศลผลบุญอย่างหนึ่งที่มีอานิสงส์สูงมาก อีกอย่างหนึ่งชาวพุทธมีความเชื่อว่าการสร้างหนังสือธรรมนิยายหรือชาดกถวายวัดนั้น เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาและได้อานิสงส์ผลบุญแรงกล้าอีกด้วย

๔) มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เพราะวรรณกรรมท้องถิ่นส่วนใหญ่จะมีแก่นของเรื่องอิงอยู่กับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะวรรณกรรมที่ของทางภาคเหนือ ภาคอีสาน นอกจากจะมีเนื้อหาอิงอยู่กับหลักธรรมและความเชื่อพื้นบ้านแล้ว ยังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของสังคมเป็นอย่างมาก เช่นวิหุรสอนหลาน ธรรมดาสอนโลก พระลอ สอนโลก ฯลฯ ของภาคเหนือ ปูสอนหลาน อินทนิลาสอนลูก ย่าสอนหลาน ฯลฯ ของภาคอีสาน

๕) มีอิทธิพลต่อศิลปกรรมและทัศนกรรมพื้นบ้าน โดยเฉพาะวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาและชาดก เช่นในภาคเหนือศิลปินพื้นบ้านได้นำนิทานอันปรากฏอยู่ในปัญญาสชาดกเรื่องพระเจ้าสิบชาติที่วิหารคดของวัดบวรคูคดหลวง จังหวัดเชียงใหม่เป็นต้น ส่วนภาคอีสานก็นิยมวรรณกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก มาเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังหน้าพระลานธาตุ จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น^{๕๐}

การที่วรรณกรรมท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อสังคม เพราะวรรณกรรมมีบทบาทความสำคัญต่อสังคมและชุมชนเป็นอย่างมากและมีเนื้อหาอิงอยู่กับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาทั้งทางตรงและ

^{๕๐}ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒.

ทางอ้อม ซึ่งมีอยู่ในเนื้อเรื่องเสมอและยังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ด้วยการประพจน์ที่อยู่ในกรอบของพุทธปรัชญาเถรวาทอันดีงาม

๒.๑.๔ การใช้สำนวนโวหาร

โวหาร เป็นศิลปะการใช้คำเพื่อให้เกิดความไพเราะในบทกวีซึ่งมีหลายประเภทได้แก่ การใช้อุปมาอุปไมย การใช้สัญลักษณ์ การกล่าวเกินจริงและการพรรณนาหรืออธิบายให้เกิดภาพพจน์^{๑๑๑} ดังนี้

๑) การใช้คำอุปมาอุปไมย การใช้คำอุปมาอุปไมย หมายถึงการใช้สำนวนโวหารที่เปรียบเทียบ โดยการนำเอาสิ่งหนึ่งไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งและมักจะมีคำว่า ปานดั่ง คือดั่ง เหมือนดั่ง เป็นคำเชื่อมที่สามารถทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกคล้อยตามและยังคิดไปได้ว่าเป็นสิ่งนั้น สิ่งนี้ เช่น

เนืองนนั้นไม้สีกันเสียงม่วน
คือดั่งเสียงปีแอ้แคนได้ขลุ่ยซอ
อีระแอไม้ลมไกวพัดกิ่งพุ่มเยอ
คือดั่งเสียงหึ่งฮ้องกระดิ่งห้อยพรั้งกัน
ยามเมื่อลมผันส้อยใบบางก้านสั้น
คือดั่งจักจั่นฮ้องแมงจ้วงส่งเสียง^{๑๑๒}

ตอนที่ ๑๓๘ เพชรราชพานางปทุมเกสรไปเมืองปัญญา ระหว่างการเดินทางเปล็ดเปล็นใจไปกับเสียงธรรมชาติทั้งเสียงของกิ่งไม้เมื่อโดนลมพัดแล้วจะเสียดสีกัน และเสียงของใบไม้เมื่อต้องลมจะทำให้เกิดเสียง บางครั้งคล้ายกับเสียงดนตรีที่มีความไพเราะและเป็นธรรมชาติ

๒) การใช้สัญลักษณ์ การใช้สัญลักษณ์หมายถึง การกล่าวถึงสิ่ง ๆ หนึ่งแต่ก็กลับได้ความหมายเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตันกวีได้ใช้คำโวหารประเภทนี้ไว้หลาย ๆ ตอน เช่น

ครั้งนั้นว่า ตามนางแก้วมเหสีพ้อจวบเมื่อใด
ข้าจักเอามิ่งแก้วคืนเข้าสู่เมืองแท้แล้ว
ยังจักเอากันแก้วพระแม่มารดา
พาไปยามตายอยู่เมืองกายพุ่ม
ตาก็ยินดีแห้วางบาทังโผดแม่เอย
ลูกจึงลาจากเจ้ามาแท้บ้านแท้แล้ว
ค้อมว่าพระแม่เจ้าได้ยินคำลูกกล่าว
ใจสะอื้นหึ่งให้ย่าวม^{๑๑๓}

^{๑๑๑} กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘), หน้า ๑๖๘.

^{๑๑๒} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๓๕๓.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๔.

ตอนที่ ๑๘๓ พร้อมใจกันไปหาบิดามารดา เพชรราชกล่าวกับนางคำกลองที่เป็นมารดาเพื่อตามหาภรรยาางปทุมเกสรที่หายไป เหตุเพราะยักษ์จับนางปทุมเกสรไปด้วยความหลงรักนาง ท้ายสุดปทุมเกสรก็หนียักษ์มาได้

๓) การกล่าวเกินจริง การกล่าวเกินจริงหรือโวหารอติพจน์ หมายถึงการกล่าวที่จะเปรียบเทียบกับบางสิ่งบางอย่างเกินกว่าจะเป็นจริงได้ แต่ด้วยความรู้สึกของอารมณ์แล้วอาจจะเป็นเช่นนั้นก็ได้ เพราะเป็นการสร้างความรู้สึกของผู้อ่านผู้ฟังให้เห็นจริงและคล้อยตามได้ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ได้มีไว้หลายตอน เช่น

แต่นั้น พระบาทเจ้าทรงโศกแสนฉนัด
 คอบเพื่อคำกลองนางเคียดเค็มคือจวน
 นางก็ฮุนแองตันปานหลาวหลวงผ่า
 พระก็ปากบได้ปานเสี้ยนเสียบทรวง
 ได้แต่กัมหน้าไว้หดห่อลงดิน
 คือตั้งเอาหลาวแทงหมื่นดวงคาไว้
 พระจึงอุบายด้านความดีประโลมอ่อน
 ขอเชิญหม่อมน้องคะนิงเบื่องอดูที่ท่อน^{๔๔}

ตอนที่ ๑๑๘ นางคำกลองตัดพ้อพญาจูลณี พญาจูลณีโดนนางคำกลองตัดพ้อพูดอะไรไม่ได้ เพราะทุกอย่างทุกอย่างที่เกิดขึ้นกับนางคำกลองนั้นเป็นเพราะพญาจูลณีหลงเชื่อคำพูดของนางอัคคีง่ายเกินไป จึงทำให้นางคำกลองต้องได้รับความทุกข์ทรมานมานาน ท้ายสุดพญาจูลณีก็ทราบกับความเป็นจริงว่าโดนอัคคีหลอก

๔) การพรรณนาหรืออธิบายให้เกิดภาพพจน์ การพรรณนาหรืออธิบายให้เกิดภาพพจน์ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ได้ปรากฏโวหารประเภทพรรณนาอธิบายให้เกิดภาพพจน์ไว้หลายตอน ซึ่งการพรรณนาประเภทนี้จะทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังมีความรู้สึกนึกคิดคล้อยตามไปได้ เช่น

บัดนี้ จะกล่าวถึงสุวรรณเกสรท้าวทั้งบาอุษาราช
 สองก็ผันผาดผ้ายดอยกว้างเที่ยวดง
 ท้าวก็เชิญหมู่เนื้อหลายสำภาษา
 นานามีวอกถึงโตนเต้น
 มีทั้งหมูหมี่เม่นเหนครางทั้งค่าง
 มีทั้งเสื่อแฮดซ้างสางฮ้ายหมู่คณา
 อันว่าบาคราญท้าวทั้งสองสนุกยิ่ง
 อาศัยสัตว์สิ่งเนื้อหลายเชื้อต่างแนว
 ท้าวก็บอกหมู่เนื้อหลายสิ่งนานา
 สัตว์อันต่างภาษาเสพสมกันหลัน^{๔๕}

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๑.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๔.

ตอนที่ ๑๗๑ เพชรราชกับสองกุมารเห็นกันในกลางป่า กุมารทั้งสองคือสุวรรณเกสรและอุษาราช ขณะที่ทั้งสองเดินเที่ยวชมธรรมชาติไปด้วยเจอสัตว์ป่า นานา ชนิด ในระหว่างการเดินทางที่จะไปพบนางอุษามาลา

จากการที่กวีใช้โวหารต่าง ๆ นั้นเป็นเหตุให้วรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีต้น มีความไพเราะซาบซึ้งมองเห็นภาพพจน์หรือว่าสร้างความนึกคิดจินตนาการเป็นจริงขึ้นมาได้ สามารถโน้มน้าวจิตใจให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกที่คล้อยตามไปด้วยกับเหตุการณ์ในเรื่อง ด้วยเหตุที่กล่าวมานั้นในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีต้น จึงได้รับความนิยมกันมากในหมู่ชนของคนอีสาน การใช้สำนวนโวหารเพื่อความชัดเจนและชวนติดตามของเรื่อง

๒.๒ เรื่องจำปาสีต้น

จำปาสีต้น เป็นวรรณกรรมอีสานที่ถือว่าได้รับความนิยมเรื่องหนึ่ง สิ่งที่เราควรจะศึกษาถึงคือ เนื้อเรื่องโดยย่อ โครงเรื่องที่สำคัญ แนวคิดที่สำคัญของเรื่อง ตัวละครในเรื่อง ภาพสะท้อนชีวิตของสังคม ความเชื่อที่ปรากฏในเรื่อง ดังนี้

๒.๒.๑ เนื้อเรื่องโดยย่อ

จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีต้น ทำให้ทราบในวิถีทางการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน ที่ได้ยึดหลักพุทธปรัชญาอันเป็นแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติกันมาอย่างยาวนาน วรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีต้นมีเรื่องย่อต่อไปนี้

มีเมือง ๆ หนึ่งมีชื่อว่าเมืองปัญจามีพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่าจุลนีมีมเหสีชื่อนางอัคคีเมืองใกล้เคียงนั้นชื่อว่าเมืองจักรขิณเจ้ากรุงจักรขิณมีมเหสีชื่อแก้วเทวีจันทามีธิดาชื่อนางปทุมมาและเมื่อปทุมมาอายุได้ ๑๔ ปี พระเจ้าจักรขิณทรงพระสุบินว่าพระอาทิตย์ถูกเขาบดบัง ฝนจะตกน้ำจะท่วมหน้าเมืองยอดปราสาทพังทลาย เหล่าบรรดาประชาราษฎร์ ข้าหาส วัว ควาย สัตว์ต่าง ๆ นั้นได้จมน้ำตายอย่างอนาถ ไทรหลวงได้ทำนายว่าจะเกิดกบฏกบฏบ้านกาลิเมือง และแล้วก็ได้เกิดเหตุการณ์ที่คาดไม่ถึงได้มีนักษัตรมาทำลายเมือง มีผู้คนได้ล้มตายไปเป็นจำนวนมากพระเจ้าจักรขิณเห็นว่าเผ่าพันธุ์ชาวเมืองของตนจะสูญสิ้นไป จึงได้หาทางช่วยเหลือธิดาสาวและได้ช่วยพระธิดาซ่อนไว้ในกลองใบใหญ่พร้อมกับเสบียงข้าวปลาอาหาร กล่าวถึงพระเจ้าจุลนีแห่งเมืองปัญจาได้เสด็จประภาสป่าตามล่าหาควาง จนหลงทางเข้าไปในเมืองร้างแห่งหนึ่งได้พบนางปทุมมาที่ซ่อนอยู่ในกลอง จึงได้ทำการช่วยเหลือและรับนางมาเป็นมเหสีคนที่สอง นางอัคคีซึ่งเป็นอัครมเหสีที่อยู่ร่วมกันมาไม่มีพระโอรสพระธิดานางปทุมมาก็เริ่มตั้งครุฑจึงเป็นเหตุให้นางอัคคีวางแผนทำลายนางปทุมมาในขณะที่นางกำลังจะคลอดบุตรประสูติกาล โดยอ้างว่าพระนางปทุมมาครุฑแรกนั้นเกรงว่าเห็นเลือดแล้วจะตกใจกลัวจึงให้เอาผ้ามาปิดตาไว้ พร้อมกับได้นัดแนะคนใช้ให้เอาลูกสุนัขมาเตรียมไว้เปลี่ยน เมื่อปทุมมาคลอดบุตรออกมาแล้วปรากฏว่ามีจำนวนสี่คนเป็นชายหมด นางอัคคีให้คนใช้เอากุมารทั้งสี่ลงไว้ในไหแล้วเอาไปลอยน้ำเสีย จากนั้นเอาลูกสุนัขทั้งสี่ตัวใส่พานนำไปถวายพระเจ้าจุลนีแทน เมื่อพระเจ้าจุลนีทอดพระเนตรเห็นดังนั้นก็ทรงกริ้วโกรธ บรรดาเสนาอำมาตย์ได้ทูลว่าควรลงโทษโดยให้ไปเป็นทาสเลี้ยงหมู นางปทุมมาก็ต้องทนทุกข์อย่างแสนสาหัสเหล่านั้นก้านักก็กลั่นแกล้งใช้งานสารพัด ฝ่ายกุมารทั้งสี่ที่อยู่ในไหไหลไปตามน้ำจนติดอยู่ที่อุทยานสวนดอกไม้ สองตายายชราที่เฝ้าดูแลสวนดอกไม้พบไหจึงเปิดออกดูพบว่าเป็นกุมารทั้งสี่จึงได้นำไปเลี้ยงไว้ ฝ่ายนางอัคคีไม่เห็นสองตายายชราดอกไม้มา

ถวายดั่งที่เคยทำมาจึงให้คนไปสืบดู ก็ได้ทราบว่กำลังเลี้ยงเด็กทารกทั้งสี่คนนางอัคคีก็แน่ใจว่า ทารกทั้งสี่คนนั้นก็คือเด็กที่ตนเองนำไปลอยน้ำ นางจึงได้คิดวางแผนอันชั่วร้ายอีกครั้งโดยเอาขนมใส่ยาเบื่อให้นางกำนัลนำไปให้กุมารทั้งสี่กินในขณะที่สองตายชราไม่อยู่ สองตายชรายชราเมื่อกลับจากทำธุระพบกุมารทั้งสี่ตายไปแล้วก็ร้องไห้ร้องให้เสียใจเป็นอันมาก สองตายชรายจัดการเผาศพกุมารทั้งสี่แล้วขึ้นเรือนนอนจนกระทั่งรุ่งเช้ารีบไปดูตรงที่เผาศพกุมาร ปรากฏว่าเห็นจำปาสี่ต้นนั้นชูดอกใบมีกลิ่นหอมเกิดขึ้นตรงที่เผาไหม้แทนและต้นที่ ๑ ชาวอ่อนสีบริสุทธิ์, ต้นที่ ๒ สีเหลือง, ต้นที่ ๓ สีนิล, ต้นที่ ๔ สีแดงดำ ฝ่ายนางอัคคีได้ส่งคนไปสืบดูรู้ว่ากุมารทั้งสี่ถูกเผาแล้วกลับกลายเป็นต้นจำปาสี่ต้น นางอัคคีทราบดั่งนั้นจึงได้ออกอุบายวางแผนทำลายจำปาทั้งสี่ต้น เหล่าบรรดานางกำนัลทั้งหลายพากันปีนป่ายเพื่อที่จะเอาดอกจำปาแต่ก็เด็ดเอาไม่ได้ ถึงขนาดมีดฟันก็ไม่เข้าทำให้นางอัคคีโกรธมากจึงให้จับสองตายชมาทำการเขียนดี ทำให้สองตายชทนทุกข์ทรมานกับความเจ็บปวดพร้อมกับจำปาทั้งสี่ต้นมีความสงสารในสองตายช จึงยอมให้นางอัคคีถอนต้นจำปาได้และนางอัคคีได้นำจำปาทั้ง ๔ ต้นไปลอยน้ำ เมื่อจำปาทั้งสี่ต้นถูกนำไปลอยน้ำก็ไปพบกับพระรสี จนทำให้กุมารทั้งสี่ถูกชุบชีวิตขึ้นมาใหม่และได้ตั้งชื่อให้ คนที่ ๑ มีชื่อว่าเสตราชกุมาร, คนที่ ๒ มีชื่อว่าปิตราชกุมาร, คนที่ ๓ มีชื่อว่าสุวรรณราชกุมาร, คนที่ ๔ มีชื่อว่าเพชรราชกุมาร ปรากฏว่าน้องคนที่สี่คนสุดท้ายเป็นผู้ที่มีฤทธิ์มาก เพราะตอนที่ไปดึงดอกจำปานั้นทำให้ดอกขาดอย่างจำปานั้นไหลออกมาเป็นสีเลือดพระรสีจึงได้ทำการต่อให้ จึงกลายเป็นที่มาแห่งนิ้วมงคลเพชรซึ่งคนให้ตายและให้ฟื้นได้ เมื่อกุมารทั้งสี่เติบโตจนเป็นหนุ่มและมีฤทธิ์มากประกอบกับการได้รับการอุปการะการอุ้มชูจากพระอินทร์และได้เล่าความหลังให้กุมารทั้งสี่ฟังให้ได้รับทราบความจริง เมื่อกุมารทั้งสี่ทราบความจริงจึงต้องการกลับบ้านเมืองเดิมในระหว่างการเดินทางกลับได้ต่อสู้กับพวกยักษ์จนได้รับชัยชนะและได้รับธิดายักษ์เป็นภรรยา เมื่อถึงเมืองปัญจานครได้ไปหาสองตายชที่เคยเลี้ยงดูและได้ไปช่วยนางปทุมมาผู้เป็นมารดา หลังจากนั้นได้ไปเข้าเฝ้าเจ้าเมืองปัญจาพระบิดาและได้ทูลเล่าความจริงทั้งหมดให้แก่พระบิดาทราบ จึงได้ส่งลงโทษนางอัคคีให้เป็นข้าเลี้ยงหมูแทน ชดใช้ที่เคยทำไว้กับนางปทุมมาเพชรราชได้ใช้นิ้วเพชรศักดิ์สิทธิ์ชุบชีวิตพระเจ้ากรุงจักรขึ้นพระนางแก้วเทวีจันทาซึ่งเป็นตายช ตลอดจนได้ช่วยไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ในที่สุดกรุงจักรขึ้นได้กลับมาสงบสุขเหมือนดังเช่นเดิมมา

เนื้อหาของเรื่องโดยย่อ วรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น เนื้อเรื่องนั้นเป็นแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ ตัวเอกของเรื่องเป็นผู้มีบุญบารมีสูงถึงได้มีฤทธิ์แก่กล้า ได้ใช้อิทธิฤทธิ์นั้นให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองและทำให้ทราบถึงผลของการประพฤติปฏิบัติอย่างไรก็ได้รับอย่างนั้น ตัวละครส่วนมากแล้วยังมีความประพฤติปฏิบัติตามแนวทางพุทธปรัชญา ซึ่งให้เห็นถึงการใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาเถรวาทมาอย่างยาวนานในวิถีทางการดำเนินชีวิตของคนอีสาน ซึ่งคนที่ปฏิบัติตามพุทธปรัชญานั้นท้ายที่สุดของชีวิตจะได้พบแต่ความสุขความเจริญก้าวหน้าของชีวิต

๒.๒.๒ โครงเรื่องที่สำคัญ

วรรณกรรมนิทานพื้นบ้าน วรรณกรรมชาดกหรือว่าวรรณกรรมต่าง ๆ ของทุกภูมิภาค โครงเรื่องเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง ที่นักประพันธ์หรือว่ากวีร่วมสมัยที่จะต้องกำหนดกฎเกณฑ์ของโครงเรื่องขึ้นเพื่อจะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของผู้ประพันธ์

สุพรรณิ วราทร โครงเรื่อง หมายถึง คำโครงของพฤติกรรมในเรื่องซึ่งผู้ประพันธ์กำหนดขึ้น คำว่าพฤติกรรมในที่นี้หมายถึง เหตุการณ์หนึ่งหรือความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตลอดระยะเวลาใน

เรื่อง ซึ่งมีความผสมผสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีความสำคัญต่อเรื่อง เหตุการณ์ เหล่านี้ดำเนินการติดต่อกันตามลำดับตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบ^{๕๖}

วิภา กงกะนันทน์ จุดมุ่งหมายใหญ่ของการสร้างโครงเรื่องคือ เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน ขวนให้ติดตามเรื่องอย่างตื่นตื่น กระจายใคร่รู้^{๕๗}

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ โครงเรื่องเป็นเหตุการณ์ที่จัดเรียงตามลำดับเวลาที่เกิดและเป็นเหตุเป็น ผลกัน กล่าวคือ เหตุการณ์หนึ่ง เป็นเหตุก่อให้เกิดเหตุการณ์ที่ตามมา^{๕๘}

จิตรลดา สุวัตติกุล โครงเรื่องเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบของเรื่องและมากกว่าที่จะ เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง^{๕๙}

กุหลาบ มัลลิกะมาส โครงเรื่อง หมายถึง ส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่องที่มีปัญหาข้อขัดแย้ง อาจเป็น ตอน เนื้อเรื่องมีปัญหาข้อขัดแย้งตามเหตุการณ์ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตตัวละครคือความขัดแย้งในจิตใจ ของตัวละครเอง โครงเรื่องเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของบทประพันธ์โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภท เรื่องเล่า เช่น นิทาน นวนิยาย เรื่องสั้นและบทละคร เพราะโครงเรื่องจะเป็นเครื่องกำหนดทิศทางใน การสร้างปมปัญหา ข้อขัดแย้งหรือเหตุการณ์และข้อขัดแย้งต่าง ๆ เหล่านั้นจะก่อให้เกิดนาฏการ และ นาฏการหลาย ๆ นาฏการก็จะทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนานและต่อเนื่องกันโดยตลอดด้วย^{๖๐}

โครงเรื่องเป็นสิ่งสำคัญมากในวรรณกรรม หากไม่มีโครงเรื่องจะไม่ชวนให้ติดตามในเนื้อหาของ เรื่องและไม่รู้ว่าจะจบอย่างไร ฉะนั้นผู้ประพันธ์วรรณกรรมจึงต้องวางโครงเรื่องไว้ก่อนเสมอ

โครงเรื่อง ของวรรณกรรมอีสานเรื่อง จำปาสีตัน ได้พิจารณา ๒ ประเด็น ดังนี้

๑) การเรียงลำดับปัญหาของโครงเรื่อง จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน กวีมี การเรียงลำดับปัญหาของโครงเรื่อง ดังนี้

- (๑) สถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง
- (๒) ปัญหาเริ่มปรากฏ
- (๓) การคลี่คลายขยายตัวของปัญหา
- (๔) การที่ปัญหาได้รับการแก้ไขและมีเรื่องเปลี่ยนแปลงไป
- (๕) การคลี่คลายเข้าสู่จุดจบ
- (๖) จุดจบของปัญหา

^{๕๖}สุพรรณิ วราทร, ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๔.

^{๕๗}วิภา กงกะนันทน์, วรรณศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๓), หน้า ๕.

^{๕๘}สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, วรรณคดีวิเคราะห์, (สงขลา : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๓๘.

^{๕๙}จิตรลดา สุวัตติกุล, วรรณกรรมไทยร่วมสมัย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๘.

^{๖๐}กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๑), หน้า ๗๘.

เนื้อเรื่องในวรรณกรรมที่จะมีจุดเริ่มต้นคือสถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง จุดที่เกิดปัญหาการขยายตัวของปัญหาและการได้รับการแก้ไขปัญหาในเรื่อง จุดคลี่คลายปัญหาและจุดจบ เพื่อเป็นการสร้างแรงกระตุ้นแรงจูงใจให้ผู้อ่านผู้ฟังติดตามในเนื้อหาสาระต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้น

๒) การสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่อง ตัวละครทุกตัวจะต้องมีบทบาทที่แตกต่างกันออกไป และต้องเกิดความขัดแย้ง ดังที่ท่านผู้รู้กล่าวไว้ว่า นาฏการของตัวละครในนิทาน นิยาย บทละคร หรือนวนิยายต้องเกี่ยวพันกับความขัดแย้งบางประการเสมอ และมีบ่อยครั้งที่นาฏการเหล่านี้เองที่นาฏการและบทบาทของตัวละครในวรรณกรรมต่าง ๆ ได้ปรากฏขึ้น^{๕๑} จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน กวีมีการเรียงลำดับความขัดแย้ง ดังนี้

- (๑) ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์
- (๒) ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอมมนุษย์
- (๓) ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ
- (๔) การสร้างความขัดแย้งภายในตนเอง
- (๕) ความขัดแย้งกับระบบค่านิยม

โครงเรื่องที่สำคัญเกี่ยวกับนาฏการของตัวละครในนิทาน นิยาย บทละครหรือนวนิยายต้องเกี่ยวพันกับความขัดแย้งบางประการเสมอ และมีบ่อยครั้งที่นาฏการเหล่านี้เองที่นาฏการและบทบาทของตัวละครในวรรณกรรมต่าง ๆ ได้ปรากฏขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะความเป็นยอดปัญญาของนักปราชญ์โบราณอีสาน ที่จะทำให้ท่านผู้อ่านผู้ฟังได้ติดตามในเนื้อเรื่องจนจบ ซึ่งบางตอนนั้นมีหลักพุทธปรัชญาแฝงไว้และจะนำไปสู่แห่งวิถีทางในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม

๒.๒.๓ แนวคิดที่สำคัญของเรื่อง

แก่นของเรื่อง คือแนวคิดหรือจุดสำคัญของเรื่องเป็นลักษณะโดยส่วนรวมของเนื้อหา ซึ่งปรากฏในบทประพันธ์นั้น ๆ เป็นสิ่งจูงใจที่ผู้แต่งมองเห็นและประสงค์จะสื่อสารไปยังผู้อ่าน เมื่อเรื่องจบลงผู้อ่านจะบอกได้ว่าอะไรเป็นแก่นของเรื่อง แก่นของเรื่องแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) แก่นเรื่องใหญ่ เป็นแนวคิดหลักคือความคิดของเรื่องทั้งเรื่องนับเป็นแก่นหรือแกนกลางของเรื่อง เรื่องทั้งหมดจะผูกพันเกี่ยวโยงกับแก่นเรื่องใหญ่นี้ การดำเนินเรื่องจะเริ่มจากแก่นนี้และจบลงด้วยการคลี่คลายของแก่นเดียวกันนี้

๒) แก่นเรื่องย่อย เป็นแนวคิดเฉพาะเรื่องคือความคิดเฉพาะตอนของเรื่องเป็นแนวคิดซึ่งแทรกอยู่ในเรื่องเพียงบางช่วงบางตอน เป็นแก่นหรือแกนกลางของพฤติกรรมหรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งดำเนินในเรื่องและมีความผูกพันเกี่ยวโยงกับแก่นเรื่องใหญ่ แก่นเรื่องย่อยนี้จะมีจำนวนเท่าใดก็ได้ตามต้องการของกวี ที่นำแก่นเรื่องย่อยให้เข้ามาเกี่ยวกับแก่นเรื่องใหญ่^{๕๒}

จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่อง จำปาสีตัน แก่นเรื่องใหญ่ ๆ คือ การที่คนเรานั้นจะประพฤติปฏิบัติอย่างไร ผลของการปฏิบัติในสิ่งนั้นจะย้อนสู่ตัวผู้ประพฤติปฏิบัติ เช่น การทำบุญให้

^{๕๑}นิพนธ์ อินทสิน, ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๐), หน้า ๑๗.

^{๕๒}เจือ สตะเวทิน, วรรณคดีวิจารณ์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๗๖.

เกิดขึ้นแก่ตัวเอง การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนาแล้วจะเกิดปัญญาตามมา แต่การกระทำในสิ่งที่ดี ๆ นั้นเมื่อกระทำเป็นประจำสม่ำเสมอก็จะเกิดเป็นบุญขึ้น แม้ว่าจะมีคนพยายามจะทำร้ายหรือพยายามจะฆ่าให้ตายคนที่มีบุญเหวดตาจะคุ้มครองรักษาเสมอ ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตันได้ปรากฏแห่งบุญเกิดขึ้นหลายตอน เช่น นางพุมมาหรือว่านางคำกลองถึงจะโดนกลั่นแกล้งเป็นทาสเลี้ยงหมูต้องทนทุกข์ทรมานต่าง ๆ นา ๆ ท้ายที่สุดแล้วด้วยอำนาจแห่งบุญที่ได้สร้างไว้ก็ได้พบกับความสุขความเจริญเหมือนเดิม หรือว่านางอัคคีนากุมารทั้งสี่ใส่ไฟไปลอยน้ำไหนนั้นก็จมและขณิกุมารทั้งสี่อยู่ในไหก็ไม่ร้อนเพราะเทวดารักษาคนที่มีบุญ เช่น

บัดนี้ จักกล่าวถึงบุตรน้อยกุมารทั้งสี่
 เขาเอาถ้ำใส่น้ำไหนนั้นก็บ่ม
 เป็นแต่สมภารทำบุญหลังชาติก่อน
 ผุงหมูครุฑนาคน้ำเนมเฝ้าช้อยชู
 อันว่าผุงอ่อนน้อยทั้งสี่จอมบุญ
 เนาในไหสำบายจริงแท้
 เพื่อว่าอินทร์พรหมฟ้าธรณีช้อยชู
 ผุงอ่อนน้อยยังมีฮ้อนท่อมแดงแท้แล้ว
 แต่นั้นลมตีต้องไถกุมารไหลล่อง
 เลยลวดไหลล่องขึ้นเหนือน้ำบานาน^{๕๓}

ตอนที่ ๓๒ เทวดาศึกษาสี่กุมาร หลังจากทีนางอัคคีนางแผนให้กุมารทั้งสี่เสียชีวิตแต่ก็ไม่เป็นไปตามแผนการของนางอัคคี เพราะด้วยผลบุญกุศลจึงมีเทวดาคอยคุ้มครองรักษาสี่กุมาร แนวคิดที่สำคัญของเรื่องเกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ทั้งแก่นเรื่องย่อยและแก่นเรื่องใหญ่ทำให้เนื้อหาสาระกลมกลืนกัน ส่งผลให้กันและกันเรื่องจึงดำเนินไปด้วยดี ถึงแม้ว่าแก่นเรื่องย่อยจะมีเหตุการณ์เกิดปัญหาต่าง ๆ มากมาย แต่เรื่องเริ่มต้นที่แก่นเรื่องใหญ่ผลท้ายที่สุดก็ได้จบลงที่แก่นเรื่องใหญ่

๒.๒.๔ ตัวละครในเรื่อง

ตัวละคร เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการดำเนินเรื่อง กวีนิยมใช้ตัวละครเป็นเครื่องมือในการดำเนินเรื่อง เพื่อให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ ท่านผู้รู้ได้กล่าวถึงตัวละครไว้ว่า ตัวละครเกิดจากผู้แต่งเป็นผู้สร้างขึ้นมาโดยเป็นการให้ชื่อเสียงเรียงนามกำหนดรูปร่างหน้าตาเพศวัย กำหนดนิสัยใจคอบุคลิกภาพ กำหนดบทบาทและกำหนดโชคชะตาให้แก่ตัวละครนั้น ๆ^{๕๔} ดังนี้

๑) ท้าวเพชรราช เป็นตัวละครที่เด่นที่สุดหรือว่าเป็นตัวเอกของเรื่อง เป็นน้องคนสุดท้ายในจำนวนพี่น้องทั้งหมดสี่คนเป็นผู้มีบุญมาก แม้จะเสียชีวิตไปหลายครั้งแต่ก็ฟื้นคืนชีพชีวิตมาได้ทุกครั้งไปเพราะว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยช่วยเหลือตลอด เป็นผู้มีความกล้าหาญมากเห็นการสู้รบเป็นของเล่นเป็นผู้มีความเสียสละไม่เห็นประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม เป็นผู้มีคุณธรรมและมีความกตัญญู กตเวทิตามาก เช่น

^{๕๓} พระอริยานวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๘๘-๘๙.

^{๕๔} กุหลาบ มลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, อ่างแล้ว, หน้า ๘๖.

บัดนี้ อัยกาเฒ่าถึงเฮาทังคัจจิงแล้ว
ให้ฮีบมานบไหว้คนให้พ่อแม่เฮาเทียวเทอญ
เมื่อนั้นฝูงอ้ายน้องหะยานควันพันใจ
ถึงตะเกาทองแห่งบองคั้งอง
มาเพียงพร้อมเฮียงกันทั้งสี่
พากันนบอบไหว้จอมให้พ่อแม่ตน
บากราญท้าวกุมารทั้งสี่
ยกแผ่นพื้นสองเฒ่าใส่หัว
อัยกาเฒ่าทั้งสองฟ้าฟั่ง
ซวงกอดอุ้มเอาแก้วลูกตน^{๕๕}

ตอนที่ ๙๙ เพชรราชอุ้มสองตายายมาสู่ตะเกา หลังจากทีเพชรราชอุ้มสองตายายมาสู่ตะเกาก็ได้เรียกพี่ ๆ ทั้งสามมาราบไหว้สองตายายจำสน ผู้มีพระคุณอันใหญ่หลวงยากี่จะหาสิ่งตอบแทนได้ ซึ่งท่านเปรียบเสมือนพ่อแม่จริง ๆ ท้าวเพชรราช นับเป็นแบบอย่างที่ดีสมกับเป็นตัวเอกฝ่ายชายของเรื่อง เพราะมีความกตัญญูมาก

๒) พญาจูลณี เป็นผู้กล้ารับผิดชอบเห็นได้จากการสั่งลงโทษนางคำกลองแล้วยอมรับผิดว่าตัวเองเป็นคนโง่ที่ไม่ได้ไตร่สวนก่อน เป็นผู้ที่มีความเชื่อง่าย หูเบา มีความเมตตา เป็นคนขาดความเชื่อมั่นในตัวเองไม่เห็นแก่ตัวไม่หวังอำนาจ เช่น

บัดนี้ กูจักถวายมอบบ้านเมืองให้แก่ปา
อันหนึ่งเฮาจักไปจาด้านตามความอันเกิด
อย่าได้คิดล่ายเลี้ยวเสียทอนบ่ควรท่านเอย
เดี๋ยวนี้สูฮีบหาดอกไม้ฮ้อยคู้เงินคำ
กูจักนำไปถายมอบเมืองวันนี้
แต่นั้นเสนาท้าวปุนเป็องตกแต่ง
หาดอกไม้เทียนตั้งใส่ขัน^{๕๖}

ตอนที่ ๑๑๐ พระเจ้าจูลณีออกไปมอบเมืองให้ พระเจ้าจูลณีบอกให้เหล่าเสนาอำมาตย์ทหารทั้งหลายอย่าไปต่อด้านหรือว่าสู้รบ ให้ไปเตรียมหาดอกไม้ธูปเทียนใส่พานไว้ เพื่อมอบเมืองในวันนี้ พญาจูลณี เป็นตัวละครที่อ่อนไหวง่ายและไม่เห็นแก่ตัวไม่หลงอำนาจ

๓) นางคำกลอง เป็นผู้ว่านอนสอนง่ายเชื่อฟังผู้มีพระคุณเป็นอย่างดี เป็นคนมีเหตุมีผลมีความกตัญญูทเวทิตา เป็นผู้มีความเชื่อมั่นเรื่องบุญกรรมในพระพุทธศาสนา เช่น

ค้อมว่านางคิดฮ้ำแล้วมือฝ่าเปลียงอก
กูอยากแทงคอตายมอดชีวังนำแท้
ท้อว่ากลัวเกรงย่านเวรกรรมชาติใหม่
โนอนตายก็ตายบได้นำใส่ชาติเวร

^{๕๕} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสี่ต้น, อ้างแล้ว, หน้า ๒๔๒.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘.

ย่านแต่เกิดชาติหน้าชิมิบาปป่าปึง
 จักมีเวรตามหลังจ้องตึงปมีแล้ว
 นางก็วอนวานไหว้อินทาเทวราช
 ขอให้พระบาทเจ้าผายแจ้ส่งญานม แต่ท่อน^{๕๗}

ตอนที่ ๔๙ นางคำกลองไหว้ออนพระอินทร์ ด้วยความโมโหที่ถูกใส่ร้ายนางคำกลองจึงคิดฆ่าตัวตายแต่ก็กลัวบาปกรรมจะติดตามถึงชาติหน้า นางคำกลองเป็นตัวเอกฝ่ายหญิงของเรื่องเป็นผู้มีความอ่อนน้อมดีมา

๔) นางอัคคี เป็นคนเห็นแก่ตัวใจบาป คนที่มีใจบาปในชีวิตจะไม่รุ่งเรืองเพราะความเศร้าหมองของจิตครอบงำจึงต้องทำชั่ว เช่น

บัดนี้ข้าได้ทำผิดแท้โทษาโทษใหญ่
 ครั้นว่าพระบาทให้ฟันฆ่าก็ส่วนตาย
 ข้าได้คิดโลภเลี้ยวชิงอ่อนคำกลอง
 ปุนปองก็คิดอำคะนิงหลายมือ
 ตั้งแต่พระบาทให้ตนออกราชา
 เอนางมาฮ่วมเฮียงชมซ้อน
 ราชเจ้าทงเมืองตนอาจ
 ก็ท้อฮักนถน้อยเหลือล้นกว่าเฮียม
 จึงได้มีใจแค้นหิงสาบังเบียด
 ข้าก็คิดเคียดแท้ใจช้อยปลื้ม^{๕๘}

ตอนที่ ๑๑๒ นางอัคคีสารภาพ เป็นเพราะความหึงหวงของนางอัคคีจึงได้ทำบาปประกอบกับนางอัคคีไม่มีลูก นางอัคคีตัวละครที่ไม่ควรเอาเป็นตัวอย่างเพราะมีแต่ด้านร้ายด้านเดียว หลังจากที่นางอัคคีได้สารภาพผิดพญาลุนนี่จึงสั่งลงโทษโดยให้เป็นทาสเลี้ยงหมูแทนนางคำกลอง

๕) พระรัสนี ผู้มีความเมตตามาก เป็นผู้มีวิชาอาคม ผู้ที่มีนำพุทธปรัชญามาเป็นวิถีทางในการดำเนินชีวิต เหมือนมีวิชาอาคมอยู่ในตัว เช่น

เมื่อนั้น พระจึงบายเอาน้ำคันที่ฮดใส่
 จึงเอาเทียนรูปใต้ทั้งฝ้ายแวดระวัง
 พระจึงฮวยมนต์แก้วคาถาโอมอ่าน
 เลยเกิดเป็นท่อนท้าวกุมารน้อยสี่พระองค์
 งามยิ่งเพียงเสมอตั้งพิมพ์เดียว
 ปานตั้งอินทาเหล่าหลอลงงามย่อย
 ผิวผางหน้าโฉมงามเสมออุปกันตาย
 สูงต่ำนั้นเสมอเพียงดั่งเดียว^{๕๙}

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๓-๒๗๔.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙-๑๓๐.

ตอนที่ ๔๖ พระรสีชบุสีกุมาร พระรสีชบุสีกุมารจากตันจำปาเป็นมนุษย์ที่มีรูปร่างงดงาม พระรสีชถือว่เป็นแบบอย่างที่ดีที่มีความเมตตาต่อสัตว์โลก นับว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมที่ดีที่ทำให้คนเลื่อมใสศรัทธา

๖) ตายายจำสวน เป็นผู้มีความซื่อสัตย์และมีความเมตตาเป็นที่ตั้ง การปฏิบัติตามหลักพุทธปรัชญา หากได้รับการปลูกฝังมาแต่เด็กแม้แก่ชราก็จะยังปฏิบัติเช่นเดิม เป็นเพราะปฏิบัติตามหลักพุทธปรัชญาแล้วจะทำให้ใจสะอาดบริสุทธิ์ เช่น

แต่นั้น ผัวเมียแต่่ายินดีชมชื่น
ปานดั่งได้หมั้นต่อคำข้มใส่มือ
นายก็ทำเพียรเลี้ยงกุมารทั้งสี่
ทุกคำเข้าสองเจ้าปิ่นบัว
จึงหาเอาไม้สานอยู่เปลอนอน
แขวนกุมารสี่คนเลียนไว้
ผิวไกวแล้วเมียไกวชิงจูบ
สองแต่่าอัยยังล้ำปานแก้วหน่วยตา^{๖๐}

ตอนที่ ๓๓ นาย่าจำสวนเลี้ยงกุมารทั้งสี่ ความรักความเอ็นดูของสองตายายที่มีใจซื่อถือความบริสุทธิ์ต่อเด็ก แม้จะยากจนแต่ใจก็ยังมีแสงสว่างต่อเพื่อนมนุษย์โลกด้วยกัน ตายายจำสวนเป็นตัวละครที่ยากจนแต่ใจดี เป็นความดีของผู้ปฏิบัติตามหลักพุทธปรัชญา

๗) ท้าวพันธมหายักษ์ เป็นผู้ที่เห็นแก่ตัวไม่คำนึงถึงจิตใจคนอื่น เป็นผู้มีความหยิ่งในตัวเองแต่มีความซื่อสัตย์ต่อความรักมาก เช่น

ครั้นว่า องค์กษัตริย์เจ้าจักเอาเฮียมเป็นคู่ดั่งนั้น
ขอให้อดอยู่ช้านานขบสามปีก่อนท่อน
พอให้วัดถึงผ้าอาภรณ์ผิวเก่า
กิดขาดแล้วภายหน้าจึงค่อยชมพระเอย^{๖๑}

ตอนที่ ๑๔๑ ปทุมเกสรออกอุบายหลอกยักษ์ ความรักความหลงของยักษ์ที่มีต่อนางปทุมเกสร จึงจำใจต้องทำตามใจนาง คนที่มีความโลภ โกรธ หลง มักจะไม่ประสบผลตามปรารถนา ท้าวพันธมหายักษ์ เป็นตัวละครมีทั้งดีและร้ายเหมือนคนทั่วไปส่วนมากแล้วชอบเอาแต่ใจตัวเอง

๘) พระอินทร์ เป็นผู้มีความดี คอยช่วยเหลือผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธปรัชญา เช่น

เมื่อนั้น อินทราชาให้เห็นกุมารทั้งสี่
ก็จึงปากกล่าวตันจาเว้าม่วนหู
ว่ามาเอยโถมงามน้อยกุมารลูกฮักพ่ออุเอย
พ่อก็คอยอยู่ท่าหวังฮู้ฮ้างความลูกเอย
แต่นั้นกุมารท้าวโถมงามทั้งสี่
ยกอย่างขึ้นตะเกากกว้างบนาน

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๔-๓๖๕.

พราหมณาเจ้าพระอินทร์เลยกล่าว

ฝูงเจ้าเมื่อخابไหว้รัสสีเจ้าตั้งลือฟอดเต^{๒๒}

ตอนที่ ๕๕ สีกุมารขอให้พระอินทร์คอย พระอินทร์ได้แปลงร่างเป็นคนบอกกล่าวแก่สีกุมารให้ไปกราบไหว้ลาพระรัสสี ผู้มีพระคุณอันใหญ่หลวงยากที่จะหาสิ่งใด ๆ มาทดแทนบุญคุณของท่านได้ พระอินทร์เป็นตัวละครที่คอยปกป้องช่วยเหลือคนดีเสมอ

ตัวละครในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน มีบทบาทที่สำคัญและยังจำเป็นด้วยที่จะต้องศึกษา เพราะการติดตามบทบาทของตัวละครแต่ละตัวจะทำให้เราเข้าใจในเรื่องได้เป็นอย่างดี บางครั้งจะทำให้ผู้อ่านผู้ที่สนใจได้จดจำถึงพฤติกรรมอันจะนำไปปฏิบัติตามด้วย ตัวละครที่สำคัญมีท้าวเพชรราช พญาจุลณี นางค้ำกลอง นางอัคคี พระรัสสี ตายายจำสวน ท้าวพันธมหายักษ์และพระอินทร์

๒.๒.๕ ภาพสะท้อนชีวิตของสังคม

สังคมเป็นสถาบัน เป็นนามธรรมซึ่งนักสังคมศาสตร์สมมติขึ้นเพื่อให้เข้าใจธรรมชาติของวัฒนธรรมและการจัดระเบียบทางสังคม สถาบันไม่สามารถคิดและทำได้ด้วยตัวเอง มนุษย์เป็นผู้ทำ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงเกิดขึ้นได้ จากการที่ประชาชนมีการติดต่อสัมพันธ์กันและเมื่อมีการตอบโต้กันแล้ว พฤติกรรมของแต่ละบุคคลย่อมผิดไปจากเดิมหรือที่อาจเรียกได้ว่า มีการขยายตัวของพฤติกรรมของบุคคล^{๒๓}

จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่อง จำปาสีตัน ปรากฏความกตัญญู ความเมตตาการุณา ความซื่อสัตย์ ความเป็นผู้นำ ความรัก การศึกษาเล่าเรียน ความประพฤติ เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

๑) ความกตัญญู ความกตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณและแสดงการตอบแทนคุณท่านในรูปแบบต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นค่านิยมในปัจจุบันยังยึดถือปฏิบัติกันมา อย่างเช่นกุมารทั้งสี่ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ดังนี้

พระก็โอยพรให้กุมารทั้งสี่
พากันนบอบนั้วรัสสีเจ้ายอดคุณ
ก็จึงเลยอย่างย้ายลงจากศาลา
แล้วจึงพากันปิดกวาดอาศรมกว้าง
กับทั้งหาบเอาน้ำหาดอกบุษบา
แล้วจึงพากันเมื่อสู่เขื่อนหลังน้อย^{๒๔}

ตอนที่ ๕๗ เพชรราชได้อาวุธพิเศษ กุมารทั้งสี่หลังจากรับพรจากพระรัสสีได้แสดงความกตัญญู กตเวทิต์ ด้วยการปิดกวาดทำความสะอาดอาศรมหาบหาน้ำมาไว้ให้ฤษี เก็บดอกไม้มามบูชาแสดงความกตัญญูเสร็จจึงลาเดินทางกลับบ้านเมืองเดิม

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๒๓} ผ่องพันธ์ มณีรัตน์, การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๘.

^{๒๔} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕๒.

๒) ความมีเมตตากรุณา ความมีเมตตากรุณานี้หากเกิดขึ้นกับคนในสังคมใด สังคมนั้นจะประสบกับความสุขความเจริญรุ่งเรือง อย่างเช่นสองตายายจำสวน ดังนี้

แต่นั้น ตายายเฒ่าทั้งสองฟ้าวฟัง
ก็จึงหย้าข้าวป้อนทั้งน้ำล่องลงนั้นแล้ว
ท้าวก็ออกอดให้ทั้งสี่กุมาร
สองตายายเสียดขวัญโลมเว้า
สองก็ยินดีต้านประโลมกันชมวัน
อันนี้ฮ้อยว่าแม่อินทร์ส่งให้
เฮาแท้เที่ยงจริงเฒ่าเอ๋ย^{๖๕}

ตอนที่ ๓๓ นายย่ำจำสวนเลี้ยงกุมารทั้งสี่ ความมีเมตตาสงสารความรักใคร่เอ็นดูดีใจของสองตายายจำสวนที่มีต่อกุมารทั้งสี่ คนที่ประพฤติปฏิบัติในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจะมีจิตใจโอบอ้อมอารีย์เสมอ

๓) ความซื่อสัตย์จงรักภักดี ความซื่อสัตย์จงรักภักดีหากมีขึ้นกับบุคคลใด บุคคลนั้นจะมีคนเลื่อมใสศรัทธาเป็นอันมาก ไม่ว่าจะไปที่ไหนจะมีคนคอยช่วยเหลือตลอดเวลาเหมือนดังกษัตริย์จักรีขึ้น ดังนี้

แต่นั้น เสนาท้าวมนตรีน้อยใหญ่
ก้มขาบไหว้ทูลเจ้าพระยอดเมือง
อันแต่เสนาฮ้างเตี้ยรจฉานสัตว์ถ้อย
มันจักตั้งต่อสู้หาได้ตั้งลื้อนี้เด
ฝูงซ้าก็อาสาแท่ต่างองค์ภูวนาถ
อันนี้ธรรมชาติสัตว์ถ้อยฮ้าย
เห็นแล้วบ่ห่อนกลัวพระเอ๋ย^{๖๖}

ตอนที่ ๔ พญาฮ้างยักษ์หลวง เหล่าเสนาอำมาตย์แสดงความซื่อสัตย์ความจงรักภักดี กราบทูลเพื่ออาสาออกไปสู้รบแทน คำนิยมในความซื่อสัตย์สุจริตความจงรักภักดีต่อผู้มีพระคุณ ได้รับการตอบสนองมาทุกยุคทุกสมัย

๔) การเป็นผู้นำ การเป็นผู้นำต้องมีปัญญา เพราะปัญญาเป็นสิ่งที่รู้ชัดรู้จริงแม้อยู่ในที่อันตรายก็จะสามารถเอาตัวรอดได้ทุกเมื่อ ท้ายสุดจะเป็นผู้ชนะเพราะปัญญา เช่น สุวรรณราช ดังนี้

บัดนี้ จักกล่าวถึงบั้นจอมเมืองภูวนาท
พระก็เวนมอบบ้านเมืองให้แก่บา
ฝูงเสนาท้าวทั้งเมืองพวกไพร่
พระก็วางมอบให้ต่างใช้ท่องเที่ยว
ครั้นว่าเจ้าอ่อนน้อยบ่สู้แต่งครองเมืองตั้งนั้น
พ่อจักขันอาสาแต่งจอมจอมเจ้า

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

การในห้องเมืองเฮาทุกแห่ง
พ้อจักขันแต่งตั้งต่างท้าวชูอันพ้อแล้ว^{๖๗}

ตอนที่ ๙๔ เชิญสุวรรณราชขึ้นครองเมือง ท้าวจำปามอบบ้านเมืองเสนาทหารเหล่าอำมาตย์ทั้งหลายให้แก่สุวรรณราช คนที่มีความรู้ความสามารถมีสติปัญญาจะได้รับความไว้วางใจเสมอเหมือนดังเช่นสุวรรณราชได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้นำ โดยการครองเมืองจำปาหลังจากที่ปราบบรรดาเหล่ายักษ์ทั้งหลายเสร็จ

๕) ความรัก ความรักเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อและทุกเพศทุกวัยก็มีความรัก จะให้ดีต้องเป็นความรักที่บริสุทธิ์ที่มีเจตนาดี เหมือนดังใน วรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ดังนี้

แต่นั้น พระบาทท้าวประโลมอ่อนบุตร
โถมศรีเอยยอดนางแพงแก้ว
ลูกจงดอดสาห์เยื่อนฟังคำกูพ้อลูกเฮย
อย่าให้เสียหน่อเชื้อเมืองบ้านแห่งเฮาพ้อทอน
แต่นั้นปทุมมาน้อยยอมมือนบพ้อ
เลยปากเล่าปากบได้น้ำต้าย่อยย้าวลงแลนอ
เกิดมาในชาตินี้ทุกขยิ่งเหลือวิสัยแท้^{๖๘}

ตอนที่ ๗ ปทุมมาเข้าอยู่ในกลอง ความรักความเชื่อบางครั้งก็ต้องไตร่ตรองให้ดี หากพลาดพลั้งจะได้รับความเจ็บปวดทุกข์ทรมานใจยากที่จะลืมเลือนได้ อีกอย่างผู้ที่เป็นบิดามารดาผู้ซึ่งมีพระคุณอย่างล้นเหลือหาที่เปรียบมิได้ สมควรที่จะได้รับทราบความรักนั้นด้วยตามค่านิยม

๖) การศึกษาเล่าเรียน การศึกษาเล่าเรียนเป็นการสร้างความรู้สร้างปัญญา แล้วปัญญานั้นจะเป็นสะพานให้ไปสู่จุดหมายสร้างความสุขโดยแท้จริง เช่น กุมารทั้งสี่ในวรรณกรรมจำปาสีตัน ดังนี้

ท้าวบุญมีคำเทวดาชูช้อย
ฝูงอ่อนน้อยตกว่าปจม
ลมชูขึ้นถึงรัศมีตันยั้ง
พระจิงสรงโสรจนน้ำฝูงข้าสี่ชาย
ก็จึงเกิดเป็นท้าวกุมารทั้งสี่
พี่และน้องเฮียนผู้ศาสตร์ศิลป์
หลายปีแล้วเฮืองวัยสอนใหญ่
พระอินทร์บอกให้เมื่อบ้านแห่งตน^{๖๙}

ตอนที่ ๑๕๙ เพชรราชเล่าความหลังให้ตายายฟัง เป็นการเล่าความหลังครั้งอดีตก่อนที่ทั้งสี่กุมารจะได้เดินทางมาถึงเมืองจักรขืน ซึ่งกุมารทั้งสี่ก็บอกเป็นเพราะบุญที่คอยหนุนจึงทำให้เทวดาช่วยเหลือค้าชู ถึงจะตกว่าก็มีอาจจะจมได้และคอยช่วยเหลือช่วยส่งไปในทิศทางที่ดีเสมอ

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๗-๔๓๘.

๓) ความประพฤติ ความประพฤติของคนเรานั้นจะแตกต่างกันหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการอบรมสั่งสอนและสภาพแวดล้อมเป็นองค์ประกอบ เช่น พันธมหายักษ์ลักนางปทุมเกสร ดังนี้

ยามเมื่อมาเขายังไฮทองฮ่มใหญ่
 ภูชัยท้าวผัวแก้วฮ่อมเฮียงแท่นา
 ยังได้เว้าอิ่นอ้อยออยกันชมชื่น
 บัดนี้หลับตื่นแล้วบเห็นแก้วยอดชาย
 เห็นแต่หอปรารค์แก้วสุดที่งนง
 บเห็นราชาทงแท่นทองเฮียมไกล่
 ฮ้อยว่าเป็นเมืองกว้างพญามารฤทธิมาก
 มันไปลักล่อมฮ่อมกุนีตัวนมา แท้แล้ว^{๓๐}

ตอนที่ ๑๕๐ พันธมหายักษ์ลักนางปทุมเกสร นางปทุมเกสรตื่นมาไม่พบเพชรราชเห็นแต่พวกเหล่ายักษ์มาร เลยคิดว่าโดนยักษ์ฮ่อมลักพาตัวมาแน่เพราะไม่ได้นอนอยู่ที่เดิม คนที่ทำผิดศีลธรรมจะทำให้เกิดความเดือดร้อนตามมาและมีแต่ความทุกข์เกิดขึ้นทุกเมื่อ

ภาพสะท้อนชีวิตของสังคมซึ่งเกี่ยวกับความรู้สึคนึกคิดความเชื่อความศรัทธา การประพฤติปฏิบัติที่คนเราจะยึดถือร่วมกัน เช่น ความกตัญญู ความมีเมตตากรุณาต่อกัน ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี ความรัก การศึกษาเล่าเรียน ความประพฤติ เป็นแบบแผนในการที่จะกำหนดถึงพฤติกรรมของบุคคล ตามจุดมุ่งหมายที่นิยมชมชอบร่วมกันของคนในสังคม

๒.๒.๖ ความเชื่อ ความเชื่อเกิดขึ้นจากความไม่รู้ สภาพจิตใจของคนที่มีอบความไว้วางใจ อาจเป็นพื้นฐานสำหรับการกระทำของบุคคล โดยใช้พื้นฐานความศรัทธามากกว่าเหตุผล

ความเชื่อเกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุ มนุษย์ย่อมเกลียดทุกข์และรักสุขเป็นธรรมดาฉะนั้นเมื่อมีภัยพิบัติเกิดขึ้นก็วิงวอนขอความช่วยเหลือต่อสิ่งที่ตนเชื่อว่าจะช่วยได้ ลัทธิความเชื่อแต่เดิมนั้นยึดถือธรรมชาติ อันมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว น้ำ ลม ไฟ เป็นสรณะต่อเมื่อมีศาสนาเกิดขึ้นก็มุ่งยึดถือเหล่าเทพเจ้า ภูตผี ปีศาจ ซึ่งคิดว่ามีตัวตนเป็นสรณะ และเชื่อว่าสิ่งที่นับถือนั้นย่อมจะแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ช่วยตนได้ ยามที่ตนมีทุกข์ ต่อมาเมื่อวิทยาการต่าง ๆ ได้พัฒนาการมากขึ้นความเชื่อในสิ่งดังกล่าวบางอย่างก็ลดน้อยลงและบางอย่างแปรเปลี่ยนจากธรรมชาติมาเป็นสิ่งประดิษฐ์ เช่น ผ้ายันต์ ตะกรุด เป็นต้น^{๓๑}

ความเชื่อเกิดขึ้นจากความไม่รู้ สภาพจิตใจของคนที่มีอบความไว้วางใจ อาจจะเป็นพื้นฐานสำหรับการกระทำของบุคคล โดยใช้พื้นฐานความศรัทธามากกว่าเหตุผลในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น มีความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อทางโหราศาสตร์ ความเชื่อทางศาสนา ที่จะทำให้ท่านผู้มีความสนใจความเชื่อในวรรณกรรม ดังนี้

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๐-๓๖๑.

^{๓๑} กิ่งแก้ว อัดถากร, คติชนวิทยา, เอกสารทางนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๘ (กรุงเทพมหานคร : กรมการฝึกหัดครู, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๙), หน้า ๙๒.

๑) ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์

คำว่า “ไสยศาสตร์” หมายถึง ความเชื่อ ความรู้ เนื่องด้วยสิ่งลึกลับที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งไม่สามารถจะทราบและพิสูจน์ได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ แม้จะเป็นการกระทำในรูปแบบใด ๆ ก็ยังพิสูจน์ไม่ได้ เป็นความเชื่อกันมาอย่างยาวนาน

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องไสยศาสตร์เป็นความเชื่อที่มีมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะในสังคมอีสานมีความเชื่อกันมาก เพราะความเชื่อทางไสยศาสตร์นี้หากใครเชื่อแล้ว จะทำให้ร่างกายจิตใจสบายขึ้นคือมีกำลังใจดีขึ้น

๒) ความเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์

ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ หมอดู เช่น ดูวันที่จะประกอบพิธีมงคล วันบวชคนเกิดวันต่าง ๆ การทำนายโชคชะตาราศี จากความเชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติแปลก ๆ ไปตามความเชื่อของตน จะทำให้เกิดผลดีแก่ตนเอง ความเชื่อจึงมีอยู่ ๒ ประการ^{๗๒}

(๑) เกิดข้อห้ามที่คนในสังคมไม่ควรทำ เช่น ห้ามร้องเพลงในครัวจะได้ผีว่แก่ ห้ามใช้สากตำครกเปล่านมจะยาน ห้ามกินของฝักคอกจะพอก ห้ามตัดเล็บกลางคืนอายุจะสั้น ห้ามคนท้องยืนขวางบันไดจะคลอดลูกยาก ฯลฯ

(๒) เกิดข้อควรปฏิบัติ เชื่อว่าทำแล้วจะเกิดมงคล เช่น ปลุกต้นมะยมไว้หน้าบ้านจะเป็นมนานิยม หญิงมีครรภ์ให้รักษาศีล วันอาทิตย์สืบทอดโชคลงกดี เอาเครื่องสีแดงทรงเป็นมงคลวันจันทร์นั้นควรสีนวลขาว จะยืนยาวขึ้นซาสาผล ฯลฯ

โหราศาสตร์ หมายถึง วิชาว่าด้วยการพยากรณ์โดยอาศัยดาราศาสตร์เป็นหลัก

โหร หมายถึง ผู้พยากรณ์โดยอาศัยดาราศาสตร์เป็นหลัก

สาเหตุแห่งการฝัน มี ๔ ประการ คือบุรพนิมิตจิตอวรณ์เทพสังหรณ์ธาตุโขภรณ์^{๗๓}

(๑) บุรพนิมิต คือ อำนาจแห่งกุศลและอกุศลที่เคยสร้างสมไว้ในอดีตบันดาลให้เกิดเป็นนิมิตเพื่อบอกให้ทราบเหตุการณ์ร้ายหรือดีอันจะเกิดกับตน บุตร ภรรยาหรือบริวารและบรรดาคนใกล้ชิดทั้งหลาย

(๒) จิตอวรณ์ คือ มีจิตกังวลถึงเรื่องราวเหล่านั้นก่อนนอน

(๓) เทพสังหรณ์ คือ ฝันเพราะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกบันดาลให้เป็นไป

(๔) ธาตุโขภรณ์หรือธาตุวิปริต อาหารไม่ย่อยหรือมีโรคเบียดเบียน จิตใจไม่สบาย นอนไม่ใคร่หลับ บังเกิดให้สะดุ้งตกใจ ฝันไปต่าง ๆ

ความฝันนั้นเชื่อแน่ว่าทุก ๆ คนจะต้องมีการฝันเหมือนกันหมด แต่ฝันที่จะทำนายเหตุการณ์ดีได้ต้องเป็นฝันประเภทเทพสังหรณ์และบุพนิมิตเท่านั้นต้องเป็นฝันก่อนเที่ยงคืนเล็กน้อยหรือเที่ยงคืนแล้ว

^{๗๒} สมปราษฎ์ อัมมะพันธ์, ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีของไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.), หน้า ๙.

^{๗๓} สวิง บุญเจิม, มรดกอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

จนแสงอรุณขึ้นถือว่าฝืนนั้นแน่นอน^{๓๔} ทั้งนี้และทั้งนั้นก็สุดแล้วแต่ที่ทุก ๆ คนจะเจอหรือว่าจะมีใน ความฝืนนั้น ๆ

๓) ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา ชาวอีสานนับถือศาสนาพุทธมาอย่างยาวนาน ยึดหลักธรรมคำ สอนทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต เป็นหลักธรรมที่นำมาประพฤติปฏิบัติและอบรมสั่งสอน ด้วยดีของคนในสังคมมาตลอด ชาวอีสานมีความเชื่อเรื่อง เรื่องกรรมเวร เรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องการ ให้ทานเรื่องการมีศีลเรื่องภาวณาและเรื่องปัญญา ซึ่งเป็นพุทธปรัชญาของชาวอีสานที่ได้ยึดถือปฏิบัติ ในการดำเนินชีวิตด้วยดีเสมอมา

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ “บุญ คือ เครื่องชำระสันดาน ความดี กุศล ความสุข ความประพฤติ ชอบทางกาย วาจา ใจ กุศลธรรม”^{๓๕}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙) ราชบัณฑิต ทานมีความหมายคือ หมายถึงวัตถุที่ พึงให้หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทานวัตถุคือ การให้ การแบ่งปัน การเสียสละการเอื้อเฟื้อ มี ๒ อย่าง คือ อามิสทานและธรรมทาน^{๓๖}

พิจิตร ฐิตวณโณ ศิลปินบ่อเกิดคุณธรรมเป็นอันมาก เป็นความงามในเบื้องต้นแห่งคำสอนใน พระพุทธศาสนา อันรวมลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศิลงามในเบื้องต้น (อาทิกัลป์ยามัง) สมาธิงามในท่ามกลาง (มัชฌกัลป์ยามัง) ส่วนปัญญางามในที่สุด (ปริโยสานกัลป์ยามัง)^{๓๗}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ปัญญา ความรู้ทั่วหรือความรู้ชัด คือ “รู้ทั่วถึงความเป็นจริงหรือ ตรงตามความเป็นจริง เช่น รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษรู้ประโยชน์มิใช่ ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ ตามความเป็นจริง รู้ใจถ่องแท้ รู้เข้าใจสภาวะธรรมต่าง ๆ รู้คิด รู้วินิจฉัยพิจารณา รู้ที่จะจัดแจงจัดการหรือ ดำเนินการอย่างไร รู้วินิจฉัย”^{๓๘}

ชาวอีสานได้นับถือศาสนาพุทธมาอย่างยาวนาน ยึดหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในการ ดำเนินชีวิต เป็นหลักธรรมที่นำมาประพฤติปฏิบัติและอบรมสั่งสอนด้วยดีของคนในสังคมมาโดยตลอด ชาวอีสานมีความเชื่อเรื่อง เรื่องกรรมเวร เรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องการให้ทานเรื่องการมีศีลเรื่องภาวณา เป็นการสร้างปัญญาให้เกิดให้รู้ในความถูกต้องดังเช่น พุทธปรัชญาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจำปาศีสี่ต้น ตัวอย่าง

^{๓๔} พระอรรถวิสุทธิสุธี (เชย อิศรภักดี), คำทำนายฝัน, (ม.ป.ท. : ๒๕๒๓), หน้า ๓-๔.

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๘.

^{๓๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙) ราชบัณฑิต, ภาษาศรธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๕), หน้า ๔๕.

^{๓๗} พิจิตร ฐิตวณโณ, อนุพุทธพิภคที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เซเวนพรีนติ้งกรุ๊ป จำกัด), ๒๕๕๕, หน้า ๑๑๓.

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒.

(๑) ความเชื่อเรื่องกรรมเวร ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน เรื่องกรรมเวรไม่มีใครที่จะต้องการพบ แต่การประพฤติปฏิบัติของคนในอดีตชาติไม่สามารถที่จะรู้ได้ เช่น

อันว่าเวรกรรมนี้กระทำมาแต่ชาติก่อน
ไผ่ท่อนหนีหลีกเว้นไปมัมจากเวรได้เด
แสนมีอำนาจกล้าฟันแผ่นดินไตรภพก็ตายแล้ว
เว้นที่ออรหันตาแล้วหลีกเวรหนีได้
บัดนี้ข้าจักอำลาเจ้าจอมธรรมเทวโลก
ข้าจักลงเกิดใช้ภายใต้ที่ปกคนพระเอย
ขอแก่อินทาเจ้ามีตาพันช่อง
พระจงหลังล้าเยี่ยมฝูงข้าอย่าไลแต่ท่อน^{๙๙}

ตอนที่ ๒๒ พระโพธิสัตว์จุติลงเกิด เป็นการบอกกล่าวอำลาของพระโพธิสัตว์ต่อเทวดาฟ้าดินทั้งหลายว่า ไม่มีใครจะหลีกหนีเวรกรรมไปได้ทุกชาติ ถึงแม้จะมีอำนาจฤทธิ์ทั้งสามภพก็ไม่อาจหนีเวรกรรมไปได้ยกเว้นแต่พระอรหันต์เท่านั้น

(๒) ความเชื่อเรื่องนรก ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน การตกนรกก็คือการได้รับความทุกข์จากการปฏิบัติของตัวเอง โดยเฉพาะความโกรธ ความโลภ ความหลง ที่จะเป็นทางไปสู่่นรก เช่น

บุญเฮื่องท้าวโถมงามตนประเสริฐ
มาผายโผดให้เมืองบ้านชุ่มเย็นนั้นแล้ว
เมื่อนั้นคำกลองแก้วเหมิดเวรเฮื่องฮุ่ง
พันจากหม้อนะออกแท้สำบายเนื้ออุ่นใจ
ก็เพื่อได้ลูกแก้วตนประเสริฐกุมาร
บารมีผายโผดคืนหายแค้น
ท้าวว่านางหากชมเคียดค้อยแสนแสบในทรวง
ใจยังโกธาแข็งป่ต้าวบางลงได้^{๑๐๐}

ตอนที่ ๑๑๘ นางคำกลองตัดพ้อพญาจุณี นางคำกลองจากที่เคยโดนใส่ร้ายทำให้ชีวิตตกต่ำไปเป็นทาสเลี้ยงหมู พอได้กุมารทั้งสี่มาช่วยเปรียบเหมือนว่าได้พ้นจากนรก เหตุที่นางคำกลองเป็นเช่นนั้นก็เพราะพญาจุณีไม่รู้เล่ห์เหลี่ยมของผู้หญิงที่ชื่อนางอัคคี

(๓) ความเชื่อเรื่องสวรรค์ ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ความเชื่อเรื่องสวรรค์จะทำให้สุขใจ ผลตามมาก็คือความสามัคคีของคนในสังคม เช่น

ควรที่เฮาทำการสร้างศาลทานอย่าให้ขาดแท้เนอ
ตักบาตรและหยาดน้ำหมายได้ส่งบุญ
เชิญเล่นต้องจักแตกพ่ายพิงหนีแท้คาย
คันเมื่อมรณาตายสู่เมืองสวรรค์ฟ้าหั้นแล้ว
สูงงไปทำการสร้างศาลทานแก้วแห่ง

^{๙๙} พระอรียานวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๖๙.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๙-๒๙๐.

ตกแต่งสร้างแฮไว้ทอดทาน^{๔๑}

ตอนที่ ๓ เมืองจักรขึ้น ท้าวจักรขึ้นหลังจากฟังคำทำนายของโหรเสร็จ ก็ได้ทำบุญทำทานเพื่อกุศลผลบุญที่ทำเมื่อตายไปจะได้ไปสวรรค์ เหล่าไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ก็จะได้ร่วมทำบุญทำทานไปด้วย

(๔) ความเชื่อเรื่องบาป ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น คำว่าบาปเป็นคำที่ทุกคนไม่ยอมทำได้ยินได้ฟัง เพราะคนที่ทำบาปนั้นมักจะประสบผลสำเร็จในชีวิตและยังจะได้รับผลของการกระทำนั้นด้วย เช่น

ครั้นว่า ข้านี้ได้ลูกน้อยผู้ประเสริฐครองเมือง
 ผู้ข้าจักเอาจัวควายเบิกพลีคุณเจ้า
 เมื่อนั้นเทวดาไท่ได้อินค่านางกล่าว
 ผุ่งหมู่เทพให้หัวแล้วลวดเตียน
 อันว่านางคนนี้ป่าบึงใจบาป
 มันจักเบียนพระบาทเจ้าองค์ล้าหนอพุทังแท้ตาย
 ผุ่งหมู่เทวดาเจ้าหัวขวัญชีชว่า
 นางก็อวนวานไหว้บ่มีไผมากำเนิดนำแล้ว
 บ่มีเทพเจ้ากูร์ณาแท้ต่อนาง^{๔๒}

ตอนที่ ๒๔ นางอัคคีก่อเวร นางอัคคีผู้มีใจบาปมีความอิจฉาริษยาเห็นแก่ตัว ซึ่งคนผู้มีใจเป็นบาปครั้งจะไปภาวนาอธิษฐานขออะไรหรือว่าทำอะไรก็มักจะไม่เป็นผล เพราะจิตใจของตนนั้นมีความกระวนกระวายเป็นทุกข์ในจิตใจเสมอ

(๕) ความเชื่อเรื่องบุญ ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น ชาวอีสานมีความเชื่อเรื่องบุญอยู่เสมอจึงทำให้สังคมของคนอีสานได้มีความสงเคราะห์อนุเคราะห์เกื้อกูลต่อกันเสมอ เช่น

คำเคื่องฮ้อนปูนปองทำเหตุ
 เอาขนมใส่จวนมาเลี้ยงลวดตาย
 เผื่อข้าเกิดเป็นต้นจำปาทั้งสี่
 เขาจึงผูกสี่พี่น้องจมน้ำแม่ที่
 ท่อว่าบุญมีคำเทวดาช่วย
 ผุ่งอ่อนน้อยตกน้ำบ่จม
 ลมชูขึ้นถึงรสสี่ตนยิ่ง
 พระจึงสร้งโสรจน้ำผุ่งข้าสี่ชาย
 ก็จึงเกิดเป็นท้าวกุมารทั้งสี่
 พี่และน้องเขียนอุคาสตรศิลป์^{๔๓}

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๗-๔๓๘.

ตอนที่ ๑๕๙ เพชรราชเล่าความหลังให้ตายายฟัง เพชรราชเล่าความหลังถึงการรอดตายจนมีชีวิตมาถึงวันนี้ได้ก็เพราะบุญคำจุนเทวดาคอยช่วยเหลือคำชู ถึงจะตกน้ำก็มีอาจจะจมได้อานิสงส์ผลของบุญจะคอยช่วยเหลือช่วยส่งไปในทิศทางที่ดีเสมอ

(๖) ความเชื่อด้วยการให้ทาน ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน การให้ทานเป็นการสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นกับตัวเอง เช่น

เฮาจักไปฮับท้าวพระบาทองค์กษัตริย์
ให้ฮับจัดขุนหลวงแต่งแปงอย่าช้า
จึงให้ห้างช้างม้ารถใหญ่เกวียนไถ
เอาเงินค่าใส่ไปหลายล้าน
เฮาจักเททานให้ฝูงคนพวกไพร่
ให้เขาได้ซื้อเครื่องต้อนทั้งหลายแจกจ่ายนั้นเนอ^{๕๔}

ตอนที่ ๑๘๗ เมืองจักรขึ้นเตรียมต้อนฮับ เพชรราชเตรียมสิ่งของเงินทองไปทำบุญทำทานให้แก่ชาวเมืองทั้งหลายและยังเป็นการแสดงถึงความมีน้ำใจอันดีงามของคนให้ ตลอดถึงการทำความดีให้เป็นตัวอย่างเพื่อคนอื่น ๆ จะได้ปฏิบัติตาม

(๗) ความเชื่อด้วยการรักษาศีล ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน การรักษาศีลเป็นการปฏิบัติตามคองธรรมที่ถูกต้องของมนุษย์เพื่อความสันติสุขถ้วนหน้าของสังคม เช่น

ก็หากดูนานล้ำจอมเมืองเสวยราชย์
ก็มีหน่อเชื้อแนวท้าวสืบแทน
เจ้าก็คิดฮ่ำฮู้คะนิงอยู่คนเดียว
กุนี่เป็นกษัตริย์สร้างครองเมืองทงราช
ก็มีลูกเต้าแทนสร้างสืบเมือง
หลอนว่าตนกูเด่าชรากาลถึงแก่มานั้น
เฮาจักดูงายแท้กายหน้าเป่าสงก
ควรที่กูอนไหว้เทวดาชูฮ้อย
ควรที่บอกให้สองนาคน้อยศีลห้าอย่างวาง ชอบแล้ว^{๕๕}

ตอนที่ ๒๐ คำกลองขึ้นหอ ท้าวจักรขึ้น คิดว่าตัวเองเป็นถึงกษัตริย์แต่ไม่มีบุตรที่จะสืบเชื้อสาย เพราะตัวเองก็แก่แล้วจึงคิดบอภพเหล่าทั้งสองพากันรักษาศีลห้าเพื่อทั้งสองจะได้พบแต่ความสุขความเจริญในกาลต่อไปในภายภาคหน้า เพราะศีลเป็นพื้นฐานของคนดีที่เป็นแนวทางแห่งการนำไปปฏิบัติ

(๘) ความเชื่อการเจริญภาวนา ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน การเจริญภาวนาเป็นการทำให้จิตใจสว่าง สะอาดปราศจากความเศร้าหมองใด ๆ เช่น

เฮาก็ทงธรรมสร้างภาวนาผายแผ่
อันว่าฝูงหมู่เนื้อเสื่อซ้างบ่เบียนท่านเอย
กับทั้งงูอดเจี้ยวขบตอดตีนมือ

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๕-๕๖๖.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

สรรพสัตว์หลายบ่เบียนเฮาแท้
 เพื่อว่าเตโชแก้วเมตตารธรรมผายแผ่ไปแล้ว
 ผีเผดฮ้ายตัวกล้าหลีกไกลเห็นา
 ท้าวนี้มาแต่ท้องนแห่งเมืองใด
 อันว่าพงไพรหนาโยชน์ยาวไกลล้า^{๕๖}

ตอนที่ ๑๓๔ ท้าวเพชรราชไปขอนางปทุมเกสร พระรสีผู้ทรงธรรมกล่าวกับเพชรราชว่า ภูตผีปิศาจหรือว่าสัตว์ร้ายต่าง ๆ ไม่มารบกวนมีแต่หลีกหนีไปเพราะการประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม เช่น การปฏิบัติภาวนาจะทำให้จิตใจปราศจากความเศร้าหมองทั้งปวง เมื่อจิตใจไม่มีความเศร้าหมองความทุกข์ความไม่มีกิเลสก็ไม่เกิดขึ้น

(๙) การสร้างปัญญา ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน คนเราหากได้รับการศึกษาฝึกฝนอบรมในทางที่ดีเป็นประจำ ความคิดความมีปัญญาก็จะสามารถขับเคลื่อนไปในทางที่ดีเสมอ เช่น

แต่นั้น พระบาทเจ้าคิดโตกโตกา
 ก็ท้อสุดปัญญาคั่งทวงคาแค้น
 ตามบุญทอนตามกรรมชิบังเกิดเอาทอน
 บัดนี้กูจักถวายมอบบ้านเมืองให้แก่บา
 อันหนึ่งเฮาจักไปจาต่านตามความอันเกิด
 อย่าได้คิดล่ายเลี้ยวเสียทอนบ่ควรท่านเอย^{๕๗}

ตอนที่ ๑๓๐ พญาจุลนีออกไปมอบบ้านเมืองให้ หลังจากที่พญาจุลนีนำคนใช้ปลอมตัวเป็นค่างลองเพื่อหลอกเพชรราชแต่ก็ไม่สำเร็จ พญาจุลนีจึงยกบ้านเมืองให้เพชรราช วรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตันในตอนนี้เป็นกรบอกถึงความมีปัญญาของคนทั้งสองฝ่าย

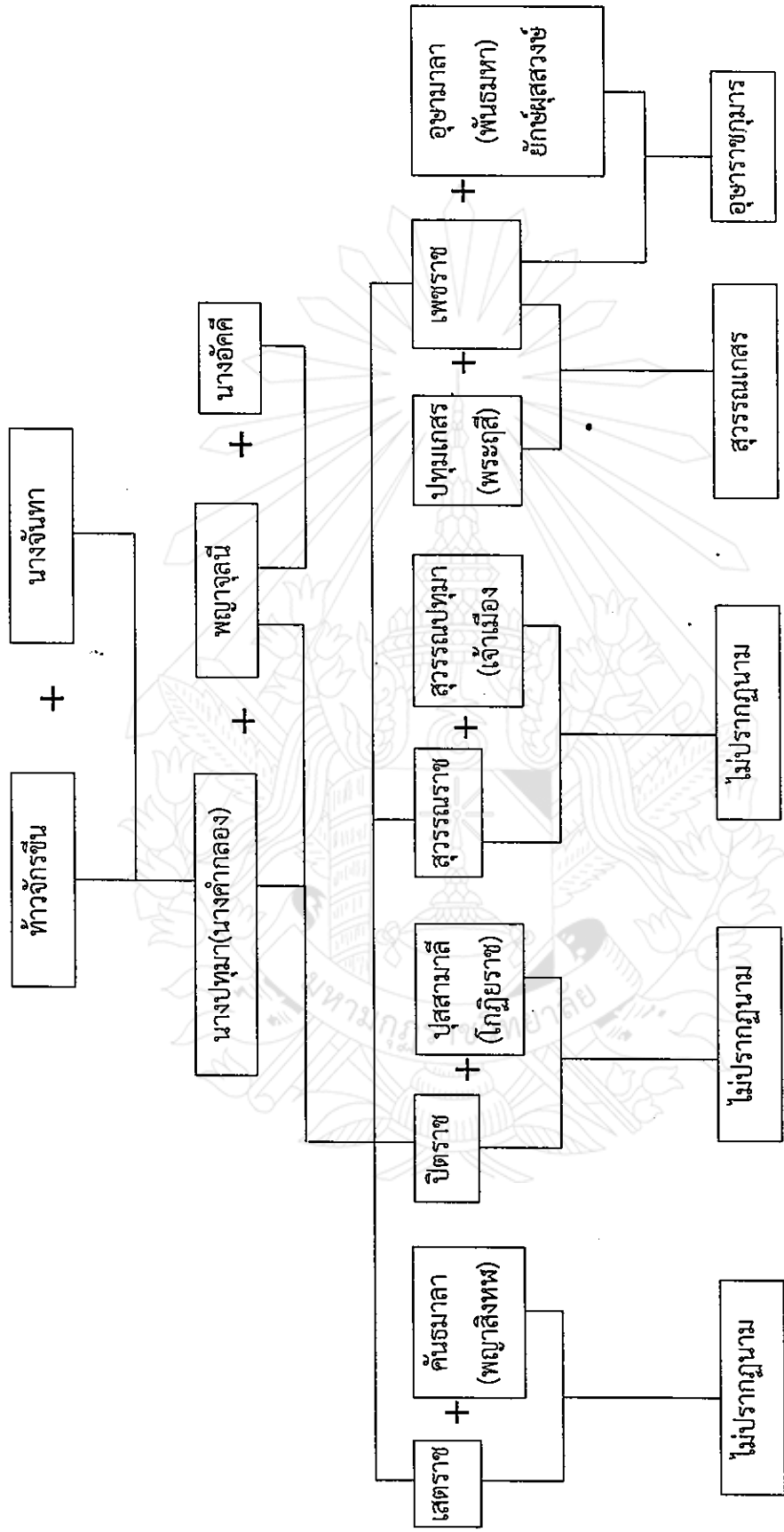
ความเชื่อของคนเราเกิดจากพื้นฐานของความไม่รู้และความศรัทธาอันจะเป็นเหตุให้เกิดความเชื่อขึ้นมาได้ ความเชื่อในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ได้มีดังนี้ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อทางโหราศาสตร์ ความเชื่อทางศาสนา จะแผ่ไว้แห่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่คนในสังคมอีสานนำไปประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตอันจะเป็นทางแห่งความรุ่งเรืองความเจริญของชีวิตและความสุขทั้งกายใจตลอดไป

วรรณกรรมโดยทั่วไปมีหลายชนิด เมื่อสรุปลงแล้วจะมีมุขปาฐะและลายลักษณ์ แต่วรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อสังคม คืออิทธิพลภายนอก เช่นการแต่งกายหรือการกระทำแบบอย่างวรรณกรรม ส่วนอิทธิพลภายใน คืออิทธิพลทางความคิด ดังนั้นวรรณกรรมจึงเป็นเสมือนภาพสะท้อนในตัวเอง ในทางที่เป็นประโยชน์และในทางที่เป็นปัญหา ที่ว่าเป็นประโยชน์เพราะวรรณกรรมเป็นสิ่งที่มีความหมายแนวคิดเชิงปรัชญาแผ่ไว้มาก ที่ว่าเป็นปัญหาเพราะต้องอธิบายความหมายต้องตีความในถ้อยคำซึ่งซ่อนหลักธรรมคำสอนไว้ ภาพสังคมจึงมีลักษณะเหมือนภาพสะท้อนของกระจกเงาซึ่งสะท้อนความเจริญ รวมความแล้ววรรณกรรมเป็นสิ่งที่มีความหมายที่แผ่ไว้แห่งพุทธปรัชญาเถรวาทในการดำเนินวิถีชีวิตของคนเรา

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๐.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๗-๒๖๘.

แผนภูมิตัวละครในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องจำปาสีตัน

บทที่ ๓

พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่อง จำปาสีตัน ในบทนี้จะได้ศึกษา พุทธปรัชญาเถรวาทและหลักพุทธปรัชญาเถรวาทมี บุญ ทาน ศีล ภาวนาและปัญญา ดังนี้

๓.๑ พุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาเถรวาทผู้วิจัยมุ่งศึกษาถึง ความหมายพุทธปรัชญาเถรวาท ความเป็นมาของพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนี้

• ๓.๑.๑ ความหมาย “พุทธปรัชญา” หมายถึงปรัชญาที่เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ถึงความเป็นจริงแล้วนำมาสั่งสอน ให้พุทธบริษัทรับรู้เข้าใจและนำไปปฏิบัติใช้ในชีวิตประจำวันหรือพุทธปรัชญาเป็นปรัชญาที่ค้นพบโดยพระพุทธเจ้า เป็นปรัชญาที่หนักในความจริงที่เรียกว่า “สัจจนियม” อันเป็นกฎธรรมชาติซึ่งมีอยู่ในโลกไม่มีสิ่งใดมาบันดาลให้เป็นไปจึงเรียกว่า “ธรรมชาตินิยม” แต่บางลัทธิอาจจะมองพุทธปรัชญาเป็นสุขนิยมบ้างเป็นอสุขนิยมหรือทุกขนิยมบ้าง จะเป็นจริงหรือไม่ควรศึกษาไตร่ตรองดูให้ถ้วนถี่ด้วยเหตุผลและวิญญูณของวิญญูก่อนการจะเชื่ออะไรว่าเป็นจริง ควรใคร่ครวญพิจารณาด้วยเหตุผลด้วยปัญญาของตน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกาลามสูตรหรือเกสสปุตตยสูตรว่า

- ๑) อย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา
- ๒) อย่าเชื่อโดยถือสืบๆกันมา
- ๓) อย่าเชื่อโดยการเล่าลือ
- ๔) อย่าเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- ๕) อย่าเชื่อด้วยการอ้างเหตุผลทางตรรกะ
- ๖) อย่าเชื่อด้วยการอนุমান
- ๗) อย่าเชื่อด้วยการคิดเอาตามแนวเหตุผล
- ๘) อย่าเชื่อเพราะตรงกับความเห็นหรือทฤษฎีที่ตนคิดไว้
- ๙) อย่าเชื่อว่ารูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้หรือน่าเชื่อถือได้
- ๑๐) อย่าเชื่อว่าท่านสมณะนี้เป็นครูอาจารย์ของเรา

ฉะนั้น การจะเชื่ออะไรตนต้องเข้าใจแจ่มแจ้งก่อนหรือเรื่องนั้นต้องประจักษ์แจ้งแก่ตนแล้วและสามารถเกิดประโยชน์แก่ตนและสังคมเมื่อนำไปปฏิบัติตาม การจะมีความเชื่อในเรื่องอะไรได้นั้นหากไม่มีการพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติก่อนก็ยากที่จะมีคนเชื่อตาม ซึ่งจะเป็นปัจจัยทำให้เกิดการปฏิบัตินำไปสู่จุดหมายในระดับต่าง ๆ จะสัมพันธ์และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ที่จะดำเนินไปตามวิถีทางที่

แตกต่างกัน โดยที่มนุษย์ทุกคนย่อมมีเสรีภาพที่จะเลือกดำเนินชีวิตในระดับใดก็ได้ตามกำลังสติปัญญาและความสามารถของตน

ดังนั้นปรัชญา คือการแสวงหาความจริงอันติมะ (Ultimate reality) เกี่ยวกับมนุษย์และโลก (หรือสากลจักรวาล) ภายนอกตัวมนุษย์ด้วยการใช้เหตุผลการแสวงหาความจริงของนักปรัชญาไม่ว่าจะเป็นในอดีต ปัจจุบันหรือในอนาคต ไม่มีวันจะก้าวพ้นความจริงเกี่ยวกับตัวมนุษย์ซึ่งเป็นตัวผู้รู้ (Subject) และโลกหรือธรรมชาติภายนอกซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ (Object) ไปได้เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในสากลจักรวาลมีอยู่ในลักษณะ “ผู้รู้” กับ “สิ่งที่ถูกรู้” เท่านั้น ไม่มีสิ่งที่สามแม้ปรัชญาบางสำนักจะกล่าวว่าไม่มีสิ่งแท้จริงสูงสุดบางอย่างที่ไม่ใช่ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ แต่นั่นก็เป็นเพียงสักว่าคำพูดเท่านั้นโดยความเป็นจริงนั้นก็อยู่ในฐานะ “สิ่งที่ถูกรู้” สำหรับมนุษย์อยู่นั่นเอง^๒

พุทธปรัชญา หมายถึงหลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพุทธศาสนาเถรวาท ที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของปรัชญาและจะไม่รวมไปถึงส่วนที่เป็นศาสนา ศาสนบุคคล ศาสนพิธีและศาสนสถานด้วย เว้นเสียแต่ว่าส่วนต่าง ๆ เหล่านี้จะไปเกี่ยวข้องกับศาสนธรรมที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาด้วยเท่านั้น

๓.๑.๒ ความเป็นมาของปรัชญาพุทธเถรวาท ปรัชญาพุทธถือกำเนิดโดยเจ้าชายสิทธัตถะ พระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายาหรือพระนางพิมพา เมื่อตอนทรงพระเยาว์ได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากฤๅษีชีวินคือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร ใน ๓ วรรณะแรกเป็นชาวผิวขาวเผ่าอารยันผู้ที่อยู่ในวรรณะพราหมณ์และวรรณะกษัตริย์ ได้รับการยกย่องว่าเป็นชนชั้นสูง ส่วนศูทรเป็นวรรณะของชาวพื้นเมืองเผ่ามิลก สังคมอินเดียในขณะนั้นจึงประกอบไปด้วยชนชั้นสูงกับชนชั้นต่ำ ส่วนชนชั้นกลางหรือผู้ที่อยู่ในวรรณะแพศย์มีจำนวนน้อยอันได้แก่พ่อค้าที่ติดต่อแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า^๓ เนื่องจากสภาพทางสังคมที่มีช่องว่างระหว่างชนชั้น ประกอบกับความแร้นแค้นอดอยากของผู้ที่อยู่ในวรรณะต่ำ ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่แสวงหาคำตอบที่เป็นปัญหาพื้นฐานของมนุษย์เกี่ยวกับ การเกิด การตายและวิญญานหลังความตาย ตลอดถึงปัญหาที่เกี่ยวกับความสุขความทุกข์ที่ประสบอยู่ในชีวิตประจำวัน ความเชื่อเดิมในคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องกรรม เรื่องการกลับชาติมาเกิดใหม่ ยังไม่ใช่คำตอบที่สร้างความหวังในภพหน้า จึงทำให้เกิดสำนักปรัชญาต่าง ๆ อย่างน้อย ๓ สำนักที่มีแนวคิดที่แตกต่างกัน คือ

แนวคิดแรก มีลักษณะเป็นแบบจารีตนิยมเดิมที่เชื่อในปรัชญาพระเวทของพราหมณ์ว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์

แนวคิดที่สอง เป็นกลุ่มอรรันยะกะและอุปนิษยุคต้นที่นำเอาปรัชญาในคัมภีร์พระเวทมาปรับปรุงใหม่ด้วยเหตุผลทางตรรกะ เพื่อที่จะเพิ่มความเลื่อมใสศรัทธาในพระเป็นเจ้าให้มากยิ่งขึ้น แนวคิดทั้งสองยังอยู่ในวังวนของความเชื่อว่ามีมนุษย์ยังอยู่ใต้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ภายนอกที่พราหมณ์เป็นผู้ผูกขาดการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยการยกวรรณะพราหมณ์กตวรรณะศูทร ความคิดทั้งสอง

^๒ สุนทร ณ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓ เพิ่มเติม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๙.

^๓ สุวัฒน์ จันทรจำนง, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๔.

แนวนั้นยังจัดอยู่ในกลุ่มปรัชญาฮัสติกะที่เชื่อในอำนาจของพรหม ที่จะดลบันดาลให้มนุษย์ที่เกิดมานั้น เป็นไปตามลิขิตของพระองค์

แนวคิดที่สาม เป็นของกลุ่มก้าวหน้าที่ไม่เชื่อว่ามีพระเป็นเจ้าที่สามารถกำหนดชะตาชีวิตของ มนุษย์ได้ กลุ่มนี้เชื่อว่ามนุษย์ควรใช้ปัญญาในการกำหนดชีวิตของตนเองได้ เพราะว่ามีเจตจำนง เสรีในการกระทำภายใต้กรอบแห่งศีลธรรมและจริยธรรมในสังคมนั้น มนุษย์คือผู้ใช้เหตุผลเพื่อ แสวงหาความจริงและวิธีที่จะเข้าถึงความจริงแท้ได้นั้น ก็ด้วยการปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิเข้าสู่ญาณ สมาบัติเพื่อความรู้แจ้งด้วยตนเอง ความสุข ความทุกข์ เกิดจากปัจจัยภายในตัวคนเรามีใช่เนื่องจาก ปัจจัยภายนอก ดังนั้น เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเจริญพระชนมายุขึ้น ทรงมองเห็นความไม่เป็นธรรมใน สังคมต่างวรรณะ กอรปกับทรงเปื้อนหายในโลกียวิสัยเล็งเห็นโทษภัยแห่งทุกข์จากการเกิด แก่ เจ็บ ตายทรงปรารถนาที่จะแสวงหาทางพ้นทุกข์โดยพระองค์เชื่อว่า อยู่ในวิสัยที่มนุษย์จะแสวงหาได้จาก จากความจริงในสภาพที่พบเห็นโดยทั่ว ๆ ไปว่า ธรรมทั้งหลายย่อมมีอยู่คู่กันเมื่อมีร้อนก็ยังมีเย็น มี ความมืดก็ยังมีสว่าง ดังนั้นเมื่อมนุษย์มีความทุกข์ มนุษย์ก็ย่อมจะค้นพบวิธีการที่จะนำไปสู่ความ ดับทุกข์ได้

เจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดสินใจออกบรรพชาด้วยเหตุผลดังกล่าวเมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา โดยครั้งแรกได้สมัครเป็นศิษย์กับอาจารย์ในสำนักปรัชญาสาขายะสยะสองท่านคือ อาฬารดาบส และอุทกดาบส ทรงฝึกวิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาทำจิตให้สงบจนได้ญาณวิเศษขั้นสูงแต่เมื่อพิจารณาโดยถี่ ถ้วนแล้วทรงเห็นว่า ยังไม่ใช่หนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น จึงขอลาอาจารย์เพื่อออกแสวงหา แนวทางด้วยสติปัญญาของพระองค์เอง ครั้งแรกนั้นได้ทรงบำเพ็ญทุกกริยาโดยการทรมานร่างกายด้วย วิธีการต่าง ๆ ตามความเชื่อของนักบวชในหลายลัทธิ ที่บำเพ็ญภาวนาด้วยการทรมานร่างกาย ด้วย ความเชื่อว่าเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ภายหลังจากที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงทดลองปฏิบัติจน พระวรกายซูบผอม พระองค์พิจารณาด้วยปัญญาจึงทรงรู้ว่าไม่ใช่วิถีทางที่จะสำเร็จมรรคผลแต่ ประการใด ภายกับจิตไม่สามารถที่จะแยกการปฏิบัติออกจากกันได้ トラบใดที่กายขาดความสมบูรณ์ จิตย่อมอยู่ในภาวะที่ขาดความพร้อมในการพิจารณาธรรมได้ด้วยปัญญา จึงทรงล้มเลิกแนวทางปฏิบัติ ในลักษณะของการลองผิดลองถูกเช่นนี้เสีย

ต่อจากนั้นทรงเจริญวิปัสสนาจนเกิดปัญญาเห็นประจักษ์ชัดในสังขารและธรรมทั้งหลายใน บรรยากาศได้ต้นโพธิ์ยามราตรีริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชลา ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในคืนวันเพ็ญเดือน หกเมื่อ ๔๕ ปีก่อนพุทธศักราชทำให้พระองค์ทรงตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ได้ ด้วยอำนาจจิตที่อยู่ในภาวะสงบนิ่งเกิดสัทธรรม (Intuition, Enlightenment) ขึ้นอย่างสมบูรณ์สมพระ ประสงค์

ปรัชญาเถรวาทมีทัศนะว่า ในการช่วยเหลือให้ผู้อื่นบรรลุอุดมคติสูงสุดในชีวิตได้นั้น ก็ด้วยการให้ คำแนะนำสั่งสอนหรือชี้ทางให้เท่านั้น ทุกคนต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองจะหวังพึ่งพาจากผู้อื่นหาได้ไม่ แม้จะมีพระพุทเจ้าอุบัติขึ้นพร้อมกันสักกี่ร้อยพระองค์พระพุทเจ้าเหล่านั้นก็ไม่สามารถที่จะช่วย บำเพ็ญกิจแทนเราได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ตนเองเป็นที่พึ่งของตนเอง” ปรัชญาเถรวาทศรัทธาในตัว

มนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการเข้าถึงสัจธรรมได้เท่ากัน แต่อาจจะแตกต่างกันที่การใช้เวลาทำความเข้าใจหลักธรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ^๔

พระพุทธเจ้าทรงมีความบริสุทธิ์อย่างสมบูรณ์ คำสอนของผู้บริสุทธิ์ย่อมมีความบริสุทธิ์กลมกลืนกัน^๕ พระพุทธองค์ได้ทรงสอนถึงที่มาหรือกำเนิดของความรู้ของมนุษย์ไว้หลายครั้งในพระสูตรต่าง ๆ ท้ายที่สุดก็ถึงข้อไขความในปรัชญาเถรวาทคือจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนา (Buddhist Ethics) ซึ่งว่าด้วยความประพฤติของมนุษย์และแนวทางประพฤติที่พึงงาม ทั้งนี้แสดงว่าปรัชญาเถรวาทมีรูปแบบโดยสมบูรณ์ ชาวพุทธเชื่อกันว่าปรัชญาที่พุทธเจ้าทรงค้นพบจากการตรัสรู้มีความสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการคือ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิ์คุณและพระมหากรุณาธิคุณ เป็นปรัชญาที่มุ่งสอนชาวโลกให้ดำเนินวิถีชีวิตเพื่อประโยชน์สุข ๓ ประการคือ^๖

๑) สอนให้มนุษย์แสวงหาประโยชน์สุขตามสมควรแก่อัตภาพและขีดความสามารถที่พึงมีจากการประกอบอาชีพหน้าที่การงานในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ)

๒) สอนให้มนุษย์มุ่งในประโยชน์สุขขั้นสูงขึ้นด้วยการพัฒนาจิตใจให้อยู่เหนือโลกธรรมทั้งหลาย อันจะยังประโยชน์ในด้านความสงบสุขทางจิตใจให้กับตนเองต่อไปในกาลข้างหน้า (สัมปรายิกัตถะ)

๓) สอนให้มนุษย์แสวงหาประโยชน์สูงสุด เพื่อที่จะได้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกีย์วิสัย โดยการบำเพ็ญภาวนาให้จิตเข้าสู่ความสงบ สะอาด สว่าง แห่งมรรค ผล นิพพานทั้งในปัจจุบันและในอนาคต (ปรมาตถะ)

ความเป็นมาของพุทธปรัชญาเถรวาทโดยพระพุทธเจ้าแสวงหาคำตอบทางปรัชญา เพื่อประโยชน์สุขของคนทุกคน (อัตถายะ) เป็นปรัชญาธรรมเพื่อเกื้อกูลแก่คนทั้งปวง (หิตายะ) ตามความเหมาะสมของแต่ละคนที่มีขีดความสามารถทางปัญญาที่แตกต่างกัน พระองค์ทรงเป็นห่วงใยและปรารถนาที่จะให้มนุษย์ผู้ทุกคนได้รับความสุขตามควรแก่ผู้ปฏิบัติแห่งองค์ธรรมนั้น ๆ (สุขายะ)

๓.๒ “บุญ” พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสีตัน

พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน มุ่งจะศึกษาพุทธปรัชญาเกี่ยวกับ บุญ ทาน ศีล ภาวนาและปัญญา ดังนี้

คำว่า “บุญ” พุทธปรัชญาเถรวาท ที่จะได้ศึกษามี ความหมายคำว่าบุญ ประเภทของบุญ หลักการทำบุญและอันสงส์ของบุญในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนี้

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙-๒๕๐.

^๕สุวรรณ เพชรนิล, พุทธปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่๓, (กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๗๗.

^๖สมิคร บุรวาศ, พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทัศนะทางวิทยาศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๘๙.

^๗สุวัฒน์ จันทรจำนง, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, อ้างแล้ว, หน้า ๑๙๔-๑๙๖.

๓.๒.๑ ความหมายของคำว่า “บุญ” พุทธปรัชญาเถรวาท ควรศึกษาความหมายตาม พจนานุกรม ตามนัยแห่งพระไตรปิฎกและทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ความหมายของคำว่า “บุญ” ตามพจนานุกรม คำว่า “บุญ” ตามหน้าที่ทางไวยากรณ์ บุญ เป็นได้ทั้งคำกริยาและคุณศัพท์ บุญ ถ้าเป็นคำนามหมายถึง ความดี วิธีทำความดี ความสุข ผลของความดี ความเจริญ เครื่องชำระสันดานของสัตว์ให้ผ่องแผ้ว บุญ เป็นคำกริยาหมายถึง กระทำ ความดี บุญ เป็นคำคุณศัพท์หมายถึง ผู้มีความดี ผู้มีความสุข^{๙๙}

พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายคำว่า “บุญ กล่าวโดยสภาพ ได้แก่ คุณชาติ ที่ชำระสันดานให้ผ่องใส กล่าวโดยเหตุ ได้แก่ การทำความดี กล่าวโดยผล ได้แก่ ความสุข”^{๑๐๐}

ความหมายที่ได้กล่าวนี้ ได้มีความเกี่ยวเนื่องกับหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา ยังให้ความหมายในเชิงกว้างออกไปอีกคือ การกระทำคุณงามความดีของบุคคลต่าง ๆ ซึ่งไม่ได้เจาะจงเป็น ความดีประเภทใด เพียงแต่สิ่งใด ๆ ก็ตามที่บุคคลประพฤติแล้วจะก่อให้เกิดขึ้นแห่งความดีงาม ทั้งหลายและได้สร้างความสุขแก่ตนและบุคคลอื่น ๆ กันนับว่าเป็นบุญด้วยกันทั้งนั้น ดังเช่น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน คำว่า “บุญ” นั้นว่าการทำความดีตามหลักคำสอนใน ศาสนา ความดี คุณงามความดี^{๑๐๑}

คำว่า “บุญ” จะเป็นความสุขความเจริญให้แก่ตัวเองนับว่าเป็นมงคลของชีวิตแก่ผู้ประพฤติ ปฏิบัติอยู่ในธรรม หากอยากจะเป็นคนที่มีบุญก็จงปฏิบัติความดีทั้งหลายด้วยตัวเอง การใช้หรือบอก คนอื่น ๆ ทำให้จะไม่เกิดผลดีแก่เราเท่าที่ควร มนุษย์ทุกคนที่อยู่ในสังคมก็ย่อมจะมองเห็นความสงบสุข ความเจริญก้าวหน้าของสังคม

๒) ความหมาย “บุญ” ตามนัยแห่งพระไตรปิฎกคำว่า “บุญ” ความหมายตามนัยแห่ง พระไตรปิฎก มุ่งเอาผลคือ ความสุขความเจริญทั้งทางร่างกายและจิตใจ อันจะก่อให้เกิดความผ่องแผ้วเกิดความสุขใจที่จะทำความดีให้สูงยิ่งขึ้น ตามนัยแห่งพุทธพจน์ว่า

“ถ้าบุรุษพึงทำบุญไซ้ พึงทำบุญนั้นบ่อย ๆ พึงทำความพอใจในบุญนั้น เพราะว่าการสั่งสมบุญทำให้เกิดความสุข”^{๑๐๒}

“ผู้ทำบุญไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ละไปแล้วก็ย่อมบันเทิงย่อม บันเทิงในโลกทั้งสอง เขาเห็นความหมดจดแห่งธรรมของตน ย่อมบันเทิงเขาย่อม รื่นเริง”^{๑๐๓}

^{๙๙} กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ-สันสกฤต, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๐.

^{๑๐๐} สุชีพ ปัญญานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๕.

^{๑๐๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๘๑.

^{๑๐๒} พุ.ธ. ๔๒/๑๙/๑.

^{๑๐๓} พุ.ธ. ๔๐/๑๑/๔.

“ไม่ควรดูหมิ่นต่อบุญว่า มีประมาณน้อยจักไม่มาถึง แม้หม้อน้ำย่อมเต็มไปด้วยหยาดน้ำที่ตกลงใด ผู้มีปัญญาสั่งสมบุญแม้ทีละน้อย ย่อมเต็มไปด้วยบุญฉนั้น”^{๑๓}

สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรมใครทำชั่วย่อมจะได้รับผลแห่งการกระทำชั่วนั้น ๆ ในขณะเดียวกันใครที่กระทำแต่คุณงามความดีทั้งหลายผลของกรรมดีหรือว่าผลแห่งการทำความดีทั้งหลาย ย่อมจะมีความสุขความอิมใจในการกระทำความดีนั้น ใครพบเห็นเข้าก็อยากจะทำตามเพราะตัวเราเองนั้นปฏิบัติดีแล้ว

๓) ความหมาย “บุญ” ตามทัศนะของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร) อธิบายไว้ว่า บุญหมายถึง กรรมที่ทำด้วยเจตนาดีมีจิตสะอาดผ่องใส ผลลัพธ์จะออกมาเป็นความสุขท่านเรียกว่า บุญ^{๑๔}

พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า บุญ หมายถึง เครื่องชำระสันดานคือเครื่องชำระพื้นจิตใจให้สะอาดและว่าสิ่งที่ทำให้เกิดผล คือ สภาพที่น่าชื่นชม^{๑๕}

พระเทพสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) ได้กล่าวไว้ว่า บุญ คือ สภาพที่ทำให้จิตใจให้ผ่องใส ฉะนั้นลักษณะของบุญในความหมายแรกนี้ จึงหมายถึงสภาพของจิตหรือคุณภาพของจิตที่ผ่องใส อีกอย่างหนึ่ง บุญ หมายถึง ความสุข ดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้กลัวต่อบุญเลย คำว่าบุญนี้เป็นของความสุข” ฉะนั้นลักษณะของบุญในลักษณะที่สองนี้จึงหมายถึง ความสุข ความเจริญ อีกอย่างหนึ่ง บุญ หมายถึง การทำความดี ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “พึงสั่งสมบุญทั้งหลาย อันจะนำความสุขมาให้” ฉะนั้นลักษณะของบุญในความหมายที่สามนี้ หมายถึง การทำดี เช่น การให้ทาน การรักษาศีล เป็นต้น^{๑๖}

ดังนั้น คนที่มีแต่ความสุขความเจริญคือคนที่มีบุญ เพราะบุญเป็นเครื่องหุ้มห่อความดี กีดกั้นบาปไม่ให้เกิดขึ้นเป็นเครื่องชำระจิตใจให้ผ่องใสลดความเห็นแก่ตัว ในอัจเจตนิสูตรกล่าวไว้ว่า “กาลทั้งหลายย่อมล่วงไป ราตรีทั้งหลายย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมลบล้างไป บุคคลเมื่อเห็นวัยนี้ในมรณะพึงทำบุญทั้งหลายที่นำความสุขมาให้”^{๑๗} เมื่อว่าถึงสาเหตุของบุญ บุญ ได้แก่การทำความดี เมื่อว่าถึงผลของบุญ บุญ ได้แก่ความสุขความเจริญ เมื่อว่าถึงสภาพของจิต บุญ ได้แก่จิตใจที่ผ่องใสสะอาด คนเราควรยึดหลักปฏิบัติที่อยู่บนพื้นฐานของความดีมีความรักความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์

^{๑๓} พ.ศ. ๒๕๒/๑๙/๒.

^{๑๔} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๘๖.

^{๑๕} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๖๘.

^{๑๖} พระเทพสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), โทษของกาม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕.

^{๑๗} ส.ส. ๒๔/๙/๔๙.

๓.๒.๒ ประเภทของ “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ประเภทของบุญในพุทธปรัชญาเถรวาทมีหลายประเภท แต่ในที่นี้มุ่งกล่าวถึงประเภทของบุญ ๒ ประเภท คือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ และบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ดังนี้

๑) ประเภทของบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ^{๑๖} คือ ทานมัย สีลมัย และภาวนามัย ดังนี้

(๑) ทานมัย หมายถึง บุญที่สำเร็จด้วยการให้ทาน การให้ทานมีวัตถุประสงค์เพื่อขจัดความตระหนี่ถี่เหนียวความโลภในจิตใจมนุษย์และยังเพื่อบูชาคุณ เพื่อสงเคราะห์ เพื่ออนุเคราะห์เพื่อทำคุณ

(๒) สีลมัย หมายถึง บุญที่สำเร็จด้วยการรักษาศีล เพื่อให้มนุษย์รักษาและถือเป็นหลักปฏิบัติ เป็นการป้องกันตนเองไม่ให้ตกไปในทางที่ชั่ว เช่น อบายภูมิ เป็นต้น การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย คือ เว้นข้อที่พระพุทธองค์ห้ามทำตามข้อที่พระพุทธองค์อนุญาต เช่น การรักษาศีล ๕ หรือศีล ๘ หรืออุโบสถศีลของคฤหัสถ์ก็ดี รักษาศีล ๑๐ ของสามเณรก็ดี รักษาศีล ๒๒๗ พร้อมทั้งอาจารย์และโคจรของภิกษุก็ดี ชื่อ สีลมัย

(๓) ภาวนามัย หมายถึง บุญที่สำเร็จด้วยการเจริญภาวนา การเจริญภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมจิตให้เจริญขึ้น มี ๒ วิธี คือ ๑ สมถะภาวนา ๒ วิปัสสนาภาวนา

การกระทำทุกอย่างที่มีความตั้งใจไว้ด้วยความประสงค์ดี จะทำให้เกิดความสุขใจเป็นอย่างมาก ดั่งฐานของการทำบุญ คือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ เป็นองค์ประกอบของบุญในการที่จะประกอบคุณงามความดีทั้งหลายจะมีผลเป็นประโยชน์สุข มี ทานมัย เป็นบุญที่เกิดจากการเสียสละ ผู้ได้รับทานมีความอิมกายสบายใจ สีลมัย เป็นบุญที่เกิดจากการฝึกอบรมกายและวาจา มีความสุภาพเรียบร้อย ภาวนามัย เป็นบุญที่มีมากขึ้นด้วยการปรับปรุงจิตใจให้สะอาดผ่องใสและสงบจากมลทินโทษต่าง ๆ

๒) บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ คือ

(๑) ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ทาน

(๒) สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล

(๓) ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา

(๔) อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยการประพุดตีถ่อมตนแก่ผู้ใหญ่

(๕) เวชยวิจจมัย บุญสำเร็จด้วยการชวานชวาย ในกิจที่ชอบ

(๖) ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ

(๗) ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ

(๘) ธีมมสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม

(๙) ธีมมเทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม

(๑๐) ทิฏฐชุกกรรม การทำความเห็นให้ตรง^{๑๗}

การที่จะทำบุญนั้นสำเร็จลงได้ต้องมีส่วนประกอบหลาย ๆ อย่างด้วยกัน แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดนั้นต้องมีใจที่บริสุทธิ์มีความตั้งใจที่จะทำบุญจริง ๆ แล้วบุญนั้นก็จะสำเร็จลงได้ ดังที่มีในการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ย่อมเกิดกุศลแก่ตน คือ ทำให้เกิดปิติอิมเอิบใจ ทำให้เยือกเย็นสุขุม ทำให้เกิด

^{๑๖}ที่.ปา. ๑๖/๒๒๘/๑๗๒.

^{๑๗}คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, นวโกวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๓๕), หน้า ๕๙.

ปัญญา ทำให้ได้รับความเอ็นดูสงสาร ทำให้ได้รับความนับถือเกิดความสามัคคี ทำให้ใจกว้างปราศจาก
อคติ เกิดขึ้นชมโสมนัส ยินดีปรีดา ทำให้รู้แจ้งเห็นจริง ทำให้ผู้อื่นรู้ยอมได้รับความยกย่องสรรเสริญ
ทำให้ประพฤติถูกต้องคลองธรรม แล้วทุกสิ่งทุกอย่างจะสมประสงค์ดังปรารถนา

๓.๒.๓ หลักการทำ “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีหลักการทำบุญที่สำคัญคือทานที่ปรากฏ
ในทานสูตร ทานวัตถุสูตรในพระไตรปิฎก ดังนี้

๑) หลักการทำบุญในทานสูตร ๘ ประการ ดังนี้

- (๑) บางคนหวังได้จึงให้ทาน
- (๒) บางคนให้ทานเพราะความกลัว
- (๓) บางคนให้ทานเพราะนึกว่าเขาให้แก่เราแล้ว
- (๔) บางคนให้ทานเพราะนึกว่าเขาจักให้ตอบแทน
- (๕) บางคนให้ทานเพราะนึกว่าทานเป็นการดี
- (๖) บางคนให้ทานเพราะนึกว่า เราหุงหากิน คนเหล่านี้หุงหากินไม่ได้
- (๗) บางคนให้ทานเพราะนึกว่า เมื่อเราให้ทาน กิตติศัพท์อันงามย่อมพุ่งไป
- (๘) บางคนให้ทานเพื่อประดับปรุงแต่งจิต^{๒๐}

คนมีใจเป็นบุญจะให้ความเมตตาต่อคนอื่นทุกเมื่อ บางคนให้ทานเพราะเข้าใจว่าทานเป็นสิ่งที่ดี
บางคนให้ทานเพราะคิดว่า ตนหุงหากินได้แต่คนพวกนี้หุงหากินไม่ได้จึงควรให้ทานแก่พวกเขา บุคคล
ประเภทนี้สมควรยกย่องสรรเสริญ เพราะให้ด้วยความเต็มใจจะได้รับอานิสงส์ผลบุญมาก

๒) หลักการทำบุญในทานวัตถุสูตร ๘ ประการ ดังนี้

- (๑) บางคนให้ทานเพราะชอบพอกัน
- (๒) บางคนให้ทานเพราะโกรธ
- (๓) บางคนให้ทานเพราะหลง
- (๔) บางคนให้ทานเพราะกลัว
- (๕) บางคนให้ทานเพราะถือว่าบิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย เคยให้เคยประพฤติยึดถือ จึงไม่
ควรทำให้เสียประเพณีดั้งเดิมของวงศ์ตระกูล
- (๖) บางคนให้ทานเพราะหวังว่า เมื่อล่วงลับไปแล้วจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์
- (๗) บางคนให้ทานเพราะนึกว่า เมื่อเราให้ทานนี้ จิตใจย่อมเลื่อมใส ความเบิกบานใจ ความ
ดีใจ ย่อมเกิดตามลำดับ
- (๘) บางคนให้ทานเพื่อประดับปรุงแต่งจิตให้ตั้งงาม^{๒๑}

คนที่เคยปฏิบัติแต่คุณงามความดีทั้งหลายบุตรหลานหรือผู้ที่อยู่ใกล้ก็มักจะปฏิบัติตามเพราะเป็น
การทำความคิดเป็นบุญกุศลที่ทำให้จิตใจเป็นสุข บางคนให้ทานเพราะถือว่าบิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย
เคยให้เคยประพฤติยึดถือ จึงไม่ควรทำให้เสียประเพณีดั้งเดิมของวงศ์ตระกูล เป็นการบอกถึงผู้ได้รับ
การฝึกอบรมมาเป็นอย่างดี

^{๒๐} วจ.อฎฐก. ๓๗/๑๒๑/๔๓๒.

^{๒๑} วจ.อฎฐก. ๓๗/๑๒๓/๔๗๕.

๓.๒.๔ อานิสงส์ของ “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาท อานิสงส์ของบุญมีอานิสงส์ของผู้ทำบุญ อานิสงส์ของการทำบุญโดยทั่วไปและอานิสงส์ตามกิริยาวัตถุ ดังนี้

๑) อานิสงส์ของผู้ทำบุญมี 4 ประการ คือ

(๑) ระดับจิตใจ เป็นบุญที่เกิดผลทันที คือทำความดีปั๊บก็เกิดความดีปั๊บ ไม่ต้องรอชาติหน้า เกิดขึ้นเองในใจของเรา ทำให้สุขภาพทางใจดีขึ้น คือมีใจเยือกเย็นเป็นสุข ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวต่อคำยกยอหรือตำหนิตีเดีย มีใจที่ปลอดโปร่ง เบาสบาย เป็นสุขเป็นใจที่สะอาดผ่องใส ใช้คิดเรื่องราวต่าง ๆ ได้รวดเร็ว ว่องไว ลึกซึ้ง กว้างไกลรอบคอบ เป็นระเบียบและตัดสินใจได้ฉับพลันถูกต้องไม่ลังเล

(๒) ระดับบุคลิกภาพ คนที่ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา อย่างสม่ำเสมอจะทำให้มีจิตใจสงบ แข็งแรง เบิกบาน ชุ่มเย็น นอนหลับสบาย ไม่มีความกังวลหม่นหมอง หน้าตาและผิวพรรณจึงผ่องใสใจเปี่ยมไปด้วยบุญ

(๓) ระดับวิถีชีวิต วิถีชีวิตของคนเรา เกิดจากการสรุปผลบุญและบาปที่เราได้ทำมาตั้งแต่ภพชาติก่อน ๆ จนถึงภพชาติปัจจุบัน เป็นผลของบุญระดับจิตใจและระดับบุคลิกภาพรวมกัน ขับเคลื่อนให้วิถีชีวิตของเราได้รับสิ่งที่น่าปรารถนา ตอบสนองมาจากภายนอก เช่น ได้รับลาภยศสรรเสริญ สุข

(๔) ระดับสังคม ในระดับสังคมให้การยอมรับนับถือได้นั้นจะต้องสะสมความดีมามากเมื่อเราได้ทำความดีมาแล้วบุญก็จะส่งผลให้เป็นบุคคลที่สังคมยอมรับนับถือ ได้เป็นผู้นำของสังคมนั้นและจะเป็นผู้ชักนำสมาชิกในสังคมให้ทำความดี ทำให้เกิดความสงบร่มเย็นและความเจริญก้าวหน้าขึ้นในสังคมนั้น ๆ โดยลำดับ^{๒๖}

บุญ ทำให้สุขภาพทางใจดีขึ้น คือมีใจเยือกเย็นเป็นสุข ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวต่อคำยกยอหรือตำหนิตีเดีย มีใจที่ปลอดโปร่ง เบาสบาย เป็นสุขเป็นใจที่สะอาดผ่องใส คิดเรื่องราวต่าง ๆ ได้รวดเร็ว ว่องไว ลึกซึ้ง กว้างไกลรอบคอบ เป็นระเบียบและตัดสินใจได้ฉับพลันถูกต้องไม่ลังเล มีความเจริญก้าวหน้าขึ้นในสังคมนั้น ๆ ไปโดยลำดับ ปราศจากความเศร้าหม่นหมองของจิตใจไม่มีภัยเบียดเบียน

๒) อานิสงส์ของการทำบุญโดยทั่วไป

(๑) ทำให้อายุยืน ปราศจากโรคภัยเบียดเบียน

(๒) ทรัพย์สินสมบัติที่อยู่ในความปกครองมีความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายเบียดเบียนทำลาย

(๓) ระหว่างลูกหลาน สามี ภริยา อยู่ด้วยกันเป็นผาสุก ไม่มีผู้คอยล่วงล้ำถ้ากราย ต่างครองกันอยู่ด้วยความเป็นสุข

(๔) พุดอะไร มีผู้เคารพเชื่อถือ คำพูดมีเสน่ห์เป็นที่จับใจไพเราะ ด้วยสัตย์ ด้วยศีล

(๕) เป็นผู้ที่มีสติปัญญาดีและเฉลียวฉลาด ไม่หลงหน้าหลงหลังจับโน้นชนนี้เหมือนคนบ้าคนบอหาสติไม่ได้^{๒๗}

ทั้งหมดนี้เกิดจากการสรุปผลบุญและบาปที่เราได้ทำมาตั้งแต่ภพชาติก่อน ๆ จนถึงภพชาติปัจจุบัน ไม่ว่าจะทำดีหรือชั่วผลของการกระทำนั้น ๆ จะย้อนสู่ตัวผู้ปฏิบัติเสมอ ผู้ที่ฉลาดมีสติปัญญาดี

^{๒๖} พระสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิตฉบับทางก้าวหน้า, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทฐานการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๔๕.

^{๒๗} พระพจนารถ ปภาโส, ศิลบารมี, (กรุงเทพมหานคร : ส่องสยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๘-๙.

ผู้ที่มีอำนาจมีคนเกรงใจเพราะในอดีตมีมุทิตาจิตใครทำความดีก็อนุโมทนาไม่มีอิจฉาริษยาใคร ผู้ที่มีอายุยืนเพราะในอดีตไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ผู้ที่ร่ำรวยมีโภคทรัพย์มากเพราะในอดีตได้ทำบุญมามาก สิ่งเหล่านี้ควรเอาเป็นแบบอย่างในการทำความดีให้เป็นบุญ อันจะนำไปสู่ความสันติสุขแห่งสังคมและชาวโลกของมวลมนุษย

บุญตามพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสี่ต้น บุญเป็นสิ่งที่ดีที่ทุกคนแสวงหา ความหมายของบุญตามนัยแห่งพจนานุกรม พระไตรปิฎก และทัศนะของนักปราชญ์ หมายถึง ความดีที่เน้นคุณธรรม ประเภทของบุญส่วนมากจะกล่าวถึงบุญกิริยาวัตถุ ๓ และบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เพราะจะทำให้ตนเองนั้นเป็นคนดี หลักการทำบุญบางคนให้เพราะหวังจะได้หรือให้ทานเพราะโลภ โกรธ หลง อานิสงส์ของบุญ คือมีอายุยืนยาวและผ่องใส มีความสุขกายสบายจิตบริสุทธิ์สงบ

การทำบุญด้วยเจตนาที่ดีมีใจบริสุทธิ์ จะเป็นผลของบุญรวมระดับจิตใจและร่างกายจนถึงระดับบุคลิกภาพที่ร่วมกันขับเคลื่อนชักนำให้ได้รับสิ่งที่น่าปรารถนา คนที่มีบุญก็จะส่งผลให้เป็นบุคคลที่สังคมยอมรับนับถือและจะเป็นผู้ชักนำสมาชิกในสังคมให้ทำความดี แม้เวลาจะผ่านพ้นไปนานเท่าใด หากระลึกนึกถึงบุญกิริยาของตนที่ทำได้ ก็ยังมีความรู้สึกโสมนัสยินดีเสมอ เหมือนดังตัวอย่างเช่นตอนที่ ๒๕ นางคำกลอง จาก พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจำปาสี่ต้น

ดูราแก้วคำกลองน้องฮักพี่ เจ้าเอ๋ย
เจ้าก็มีลูกน้อยเสมอตั้งเฮียมมีพี่แล้ว
กายลุนจักพี่เพ็งบุญองค์น้อง
เฮานี้บุญเคยสร้างนำกันแต่ชาติก่อน
เฮาจึงได้เป็นคู่แก้วจอมเจ้าฮ่วมกัน
น้องอย่าเคื่องคำฮ้อนอันใดจักสิ่ง
อันว่าลูกอยู่ห้องคำกลองแก้วเกิดมา
พี่จักอาสาเลี้ยงปัวเอาปให้ยากนางเอ๋ย^{๒๔}

ตอนที่ ๒๕ นางอัคคีวางแผนฆ่าลูกนางคำกลอง นางอัคคีเสแสร้งพูดว่าเคยทำบุญร่วมชาติต่อกบาตรร่วมขันกันมากับนางคำกลองมาชาตินี้จึงได้มาพบกันอยู่ด้วยกัน แน่นอนที่นางคำกลองจะต้องเชื่อเพราะว่านางอัคคีพูดว่าเคยทำบุญร่วมชาติต่อกบาตรร่วมขันกันมา เป็นสิ่งที่นางคำกลองได้รับการปฏิบัติมาก่อนแล้วจึงเชื่อง่าย การกระทำคุณงามความดีของบุคคลต่าง ๆ ซึ่งไม่ได้เจาะจงเป็นความดีประเภทใด เพียงแต่สิ่งใด ๆ ก็ตามที่บุคคลประพฤติแล้วจะก่อให้เกิดขึ้นแห่งความดีงามทั้งหลายและได้สร้างความสุขแก่ตนและบุคคลอื่น ๆ ก็นับว่าเป็นบุญด้วยกัน ดังความคิดของนางคำกลอง เป็นต้น

๓.๓ “ทาน” พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสี่ต้น

คำว่า “ทาน” ในพุทธปรัชญาได้ศึกษาถึงความหมายของทาน ลักษณะของการให้ทาน ประเภทของทานและอานิสงส์ของทาน ดังนี้

๓.๓.๑ ความหมายของ “ทาน” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ความหมายของทานตามรูปศัพท์และตามทัศนะของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

^{๒๔} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสี่ต้น, อ่างแก้ว, หน้า ๗๔-๗๕.

๑) ความหมายของ “ทาน” ตามรูปศัพท์ความหมายของคำว่า “ทาน” ไว้ในหนังสือประมวล ศัพท์ศาสนาน่าว่าทานคือ การให้ของแก่กันโดยทั่วไปและหมายถึงการให้เพื่อกำจัดกิเลสคือ ความโลภที่มี อยู่ในใจของผู้ให้^{๒๕}

พระสิริมังคลาจารย์ กล่าวว่า “ทาน” คือ เจตนาอันปราศจากโลภะเป็นเหตุให้ไทยธรรม ทาน คือการให้อภัยทาน กล่าวคือ ให้ความไม่มียภัยและอันตรายแก่ใคร ๆ หรือหมายถึงเบญจศีลและอีก ประการหนึ่ง วิริติ หมายถึง การบั่นทอนหรือตัดเจตนาของผู้ทุศีล^{๒๖}

พจนานุกรมพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายของคำว่า ทานไว้ว่า ทาน หมายถึงการให้การ เสียสละและการบริจาค^{๒๗}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ทาน” หมายถึง การให้ สิ่งที่ให้ กล่าวคือ ให้แก่ชนทุกชั้น ไม่ว่าจะเป็นการให้เพื่อบูชาคุณให้เพื่อตอบแทนอุปการคุณ หรือให้เพื่อสงเคราะห์ จัดว่าเป็นทานทั้งหมด^{๒๘}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ให้ความหมายของคำว่าทานไว้ว่า “ทาน” เป็นกิริยาศัพท์ แปลว่า ให้ เป็นนามศัพท์ แปลว่า ของที่ให้ กิริยาที่ให้แล้วไม่คิดเอากลับคืนมา ก็เรียกว่า “ทาน”^{๒๙}

การที่พระพุทธรองค์เจ้าทรงตัดสินพระทัยประกาศ พุทธศาสนธรรมก็ด้วยอาศัยความมีเมตตาต่อ มนุษย์โลกจะได้มีความพ้นทุกข์โดยอาศัยธรรมทาน เหล่าสาวกตั้งใจสดับรับฟังคำสั่งสอนและปฏิบัติ ตามพุทธธรรมอย่างไม่คลาดเคลื่อน ย่อมได้รับผลตามคำสั่งสอนทุกประการ เพราะการให้ทานเป็นการ บอกลถึงความมีน้ำใจของผู้ให้ เป็นเจตนาดีที่บริสุทธิ์ด้วยความสงสารเห็นใจต่อบุคคลอื่น ต้องการให้คนอื่น ๆ พ้นจากความทุกข์

๒) ความหมายของ “ทาน” ตามทัศนะของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายคำว่าทานไว้ว่าทาน หมายถึงการให้สิ่งที่ให้ ให้ ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้เพื่อประโยชน์แก่ผู้รับ สละให้ปันสิ่งของ ๆ ตนเพื่อประโยชน์ผู้อื่น^{๓๐}

^{๒๕} พ.อ.ปิ่น มุกขนัต, ประมวลศัพท์ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๘๐.

^{๒๖} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลดลที่ปณี ทูติโย ภาโค, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑.

^{๒๗} ดนัย ไชโยธา, พจนานุกรมพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๓), หน้า ๘๒.

^{๒๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๙๗.

^{๒๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๖.

^{๓๐} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๙๓.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ให้ความหมายของคำว่าทาน หมายถึง กิริยาที่ไม่คิดเอากลับมา คือ ให้สิ่งของ เช่น ฝ้านุ่ง ฝ้าห่ม น้ำ ที่อยู่อาศัยและให้กำลังกาย เช่น ช่วยขวนขวายทำกิจการงาน ให้กำลังวาจา เช่น ช่วยพูดกิจการงาน ให้กำลังความคิด เช่น ช่วยคิดช่วยแนะในกิจการ ให้กำลังปัญญา คือ ให้ความรู้ด้วยกุศลเจตนา มุ่งให้เป็นประโยชน์แก่ผู้รับหรือการให้เพื่อบูชาคุณก็ดี เพื่อช่วยสงเคราะห์อนุเคราะห์ก็ดี ชื่อว่าทาน^{๓๑} พระพุทธองค์เจ้าท่านทรงเล็งเห็นผลทางด้านจิตใจมากกว่าผลอันเกิดขึ้นจากวัตถุภายนอก

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ให้ความหมายของคำว่า ทาน ไว้ว่า ทาน คือการปันอันเป็นการเฉลี่ยความสุขแก่ผู้อื่นตามสมควรแก่ฐานะได้แก่ การสละทรัพย์สินสิ่งของ สมบัติของตนที่มีอยู่ให้ผู้อื่น โดยมุ่งหวังจะจุนเจือให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์และความสุขด้วยเมตตาจิตของตน^{๓๒} คนที่มีความสุขด้วยความอึดอึดแน่นแฟ้นใส่ก็เพราะบุญที่ได้กระทำมา

พระธรรมธีรราชหมานี่ (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙) ได้ให้ความหมายของคำว่าทาน ไว้ว่า ทาน แปรและมีความหมาย ๕ อย่าง คือ

(๑) ทาน แปลว่า ให้ หมายความว่า ให้สิ่งของได้แก่ ปัจจัย ๔ ข้าว น้ำดื่ม ที่อยู่อาศัยและยาแก้ไข้

(๒) ทาน แปลว่า ตัด หมายความว่า ตัดความตระหนี่หรือชำระความตระหนี่ออกจากชั้นสันดานของตน ตัดความโลภ ชำระความโลภออกจากชั้นสันดานของตน

(๓) ทาน แปลว่า รักษา หมายความว่า รักษาบุคคลไว้เพื่อไม่ให้ตกไปในอบายทั้ง ๔

(๔) ทาน แปลว่า เจตนาเป็นเครื่องให้ หมายความว่า ข้อนี้เป็นชื่อของเครื่องไทยธรรมที่บุคคลได้รับบริจาคเพื่อทำบุญ

(๕) ทาน แปลว่า เจตนาเป็นเครื่องให้ หมายความว่า ข้อนี้เป็นชื่อของความตั้งใจที่จะบริจาคปัจจัย^{๓๓}

การให้และการให้ที่ถือว่าทานนั้น เป็นการพัฒนาจิตใจที่จะประพฤติปฏิบัติได้ง่ายและยังกำจัดความตระหนี่ถี่เหนียว กำจัดกิเลสในเบื้องต้นคือโลภะที่เปรียบเสมือนเป็นสนิมในใจ ของบุคคลผู้มีแต่โลภะหรือว่าความตระหนี่ถี่เหนียวที่มีอยู่ในตัวและไม่พยายามที่จะเอาออก ดังที่พระพุทธองค์เจ้าได้ตรัสไว้ในมัจฉริยสูตรว่า “เพราะความตระหนี่และความประมาทอย่างนี้ บุคคลจึงให้ทานไม่ได้ บุคคลผู้หวังบุญ รู้แจ้งอยู่ พึงให้ทานได้”^{๓๔} คนที่กำจัดความตระหนี่ของตัวเองได้แล้วนั้น แสดงถึงบุคคลนั้นเป็นผู้มีความเมตตาบุคคลอื่นจะมีอันนิสงส์มาก

^{๓๑} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ทศพิศราชธรรมในประมวลสารคดีธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๖.

^{๓๒} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, วิธีสร้างบุญบารมี, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองวิริยะพัฒนาโรงพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔.

^{๓๓} พระธรรมธีรราชหมานี่ (โชดก ญาณสิทธิ), มงคล ๓๘, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๑.

^{๓๔} ส.ส. ๒๔/๘๗/๑๖๑.

๓.๓.๒ ลักษณะของการให้ “ทาน” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ลักษณะของการให้ทานควรศึกษาถึง ลักษณะการให้ทานในพระไตรปิฎก ลักษณะเป็นองค์สมบัติของการให้ทาน ลักษณะของผู้เป็นบุญเขตและลักษณะเจตนาของผู้ให้ทาน

๑) ลักษณะการให้ทานในพระไตรปิฎก การให้ทานนั้นมี ๒ ลักษณะ คือ ปาฏิปุคคลิกทานและสังฆทาน ดังนี้

(๑) ปาฏิปุคคลิกทาน คือการให้โดยการจำเพาะบุคคลหรือให้เฉพาะบุคคลหนึ่งอันเกิดจากความเชื่อ ความเลื่อมใส ความเคารพนับถือในตัวบุคคล หรือให้ด้วยมุ่งหวังจะสงเคราะห์และอนุเคราะห์ด้วยความเมตตากรุณาในทักษิณาวีถังคสูตร กล่าวถึงปาฏิปุคคลิกทานซึ่งเป็นการให้ทานโดยเจาะจงไว้ ๑๔ ประเภท คือ

๑. ทานที่ถวายแก่พระพุทธเจ้า
๒. ทานที่ถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า
๓. ทานที่ถวายแก่พระอรหันต์ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า
๔. ทานที่ถวายแก่ผู้กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์
๕. ทานที่ถวายแก่พระอนาคามี
๖. ทานที่ถวายแก่ผู้ที่กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุเป็นพระอนาคามี
๗. ทานที่ถวายแก่พระสกทาคามี
๘. ทานที่ถวายแก่ผู้ที่กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุเป็นพระสกทาคามี
๙. ทานที่ถวายแก่พระโสดาบัน
๑๐. ทานที่ถวายแก่ผู้ที่กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุเป็นพระโสดาบัน
๑๑. ทานที่ให้แก่บุคคลภายนอกพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นผู้หมดความกำหนัดในกาม
๑๒. ทานที่ให้แก่บุคคลผู้มีศีล
๑๓. ทานที่ให้แก่ปุถุชนผู้ทุศีล
๑๔. ทานที่ให้แก่สัตว์เดรัจฉาน^{๓๕}

จากข้อความที่ได้ปรากฏในทักษิณาวีถังคสูตรทำให้ทราบว่า การที่ให้ทานนั้นไม่จำเป็นจะต้องถวายเฉพาะพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเท่านั้น จะถวายหรือว่าจะให้แก่ใครก็ได้บุญเหมือนกัน เพียงแต่อาณิสสจะต่างกัน ขึ้นอยู่กับการประพฤติปฏิบัติของผู้ให้และผู้รับ ทั้งสองฝ่ายมีความสว่างสะอาดในจิตใจหรือไม่และทานที่ได้ไปนั้นเป็นการส่วนตัวหรือส่วนรวม ตรงนั้นจะเป็นประเด็นที่สำคัญคือ ทั้งผู้ให้และผู้รับมีความบริสุทธิ์ใจต่อกัน

(๒) สังฆทาน คือการถวายทานแก่สงฆ์เป็นการถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวมหรือให้แก่บุคคล เช่น ภิกษุ ภิกษุณี หรือสามเณรอย่างเป็นกลาง ๆ ในฐานะเป็นตัวแทนของสงฆ์โดยอุทิศต่อสงฆ์ ไม่เจาะจงที่จะถวายแก่สงฆ์รูปใดรูปหนึ่งในทักษิณาวีถังคสูตรได้แบ่งสังฆทานออกเป็น ๗ ประเภท คือ

๑. ทานที่ถวายแก่สงฆ์ ๒ ฝ่าย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
๒. ทานที่ถวายแก่สงฆ์ ๒ ฝ่าย ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว
๓. ทานที่ถวายแก่ภิกษุสงฆ์

^{๓๕} ม.อ. ๒๓/๗๑๐/๓๕๓.

๔. ทานที่ถวายแก่ภิกษุณีสงฆ์

๕. ทานที่บุคคลเผด็จสงฆ์ว่า “ขอจงส่งภิกษุและภิกษุณีจำนวนเท่านี้เป็นตัวแทนของสงฆ์แก่ข้าพเจ้า” แล้วถวายทาน

๖. ทานที่บุคคลเผด็จสงฆ์ว่า “ขอจงส่งภิกษุจำนวนเท่านี้ เป็นตัวแทนของสงฆ์แก่ข้าพเจ้า” แล้วถวายทาน

๗. ทานที่บุคคลเผด็จสงฆ์ว่า “ขอจงส่งภิกษุณีจำนวนเท่านี้ เป็นตัวแทนของสงฆ์แก่ข้าพเจ้า” แล้วถวายทาน^๖

การถวายทานแก่สงฆ์ทั้ง ๗ ประเภทนี้เป็นทักษิณามีอานิสงส์มากกว่าปาฏิบุคคลิกทานหรือการให้โดยเจาะจงเฉพาะบุคคลแต่การให้ทานที่จิตมุ่งต่อสงฆ์หรือคนจำนวนมากทานนั้นก็เป็นทักษิณามีผลอันไพบูรณ์กว่าการถวายทานแก่พระพุทธเจ้า^๗ เพราะเป็นการระลึกนึกถึงคุณงามความดีของบุคคล

๒) ลักษณะเป็นองค์สมบัติของการให้ทาน ในอรรถกถาปรมัตถทีปนี ได้กล่าวถึงการให้ทานบริจาคนั้นมีผลมากประกอบด้วย ทานสมบัติ คือความพร้อมความสมบูรณ์ของการที่จะให้ทาน ๓ ประการ คือ

(๑) เขตสมบัติ บุญเขตถึงพร้อม คือผู้รับทานเป็นผู้ประพฤดี ปฏิบัติชอบและประกอบด้วยคุณธรรม

(๒) ไทยธรรมสมบัติ ไทยธรรมถึงพร้อม คือสิ่งที่ให้เป็นของบริสุทธ์ซึ่งแสวงหามาโดยชอบธรรม

(๓) จิตตสมบัติ เจตนาถึงพร้อม คือให้ทานโดยความตั้งใจ คิดจะให้เป็นประโยชน์แก่ผู้รับอย่างแท้จริงและมีเจตนาบริสุทธ์ทั้ง ๓ กาล คือก่อนให้มีใจยินดี ขณะให้มีจิตผ่องใสและหลังให้มีใจเบิกบาน^๘

เมื่อพิจารณาจากทานสมบัติทั้ง ๓ ประการ จะเห็นว่าองค์ประกอบของทานสมบัติเป็นสิ่งสำคัญมาก หากขาดไปอย่างใดอย่างหนึ่งจะส่งผลถึงอานิสงส์ของการให้ทานด้วยด้วยเหตุที่อามิสทานเป็นการให้วัตถุสิ่งของ ดังนั้น ทั้งผู้ให้และผู้รับจึงมีความสำคัญคือ ผู้รับเป็นผู้รับที่ดี ผู้ให้มีคุณสมบัติถึงพร้อม สิ่งของที่ให้ต้องได้มาด้วยความบริสุทธ์

๓) ลักษณะของผู้เป็นบุญเขต ในเขตตสูตรทานวรรค กล่าวถึงลักษณะของผู้เป็นบุญเขตอีก ๘ จำพวก คือ

(๑) เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ)

(๒) เป็นผู้ที่มีสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

(๓) เป็นผู้ที่มีสัมมาวาจา (การเจรจาชอบ)

(๔) เป็นผู้ที่มีสัมมากัมมันตะ (การงานชอบ)

(๕) เป็นผู้ที่มีสัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)

^๖ ม.อ. ๒๓/๗๑๒/๓๙๔.

^๗ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มิ่งคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒.

^๘ พุทธทาสภิกขุ, บุญและอานิสงส์ของบุญ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๕๑.

(๖) เป็นผู้มีสัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ)

(๗) เป็นผู้มีสัมมาสติ (ความระลึกชอบ)

(๘) เป็นผู้มีสัมมาสมาธิ (การตั้งจิตมั่นชอบ)^{๓๔}

มรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักแห่งการประพฤติดีประพฤติชอบ เป็นทางแห่งการพ้นจากกองทุกข์ทั้งหมด เพราะมีความเห็นชอบในสิ่งที่ถูกต้องทางธรรม มีการตั้งจิตมั่นชอบแล้วควรแล้วการประพฤติในหน้าที่การงานจึงเป็นสิ่งที่ถูกต้อง อันจะเป็นความผาสุกของโลกทั้งสอง คือความผาสุกทั้งโลกนี้และโลกหน้า

๔) ลักษณะเจตนาของผู้ให้ทาน การให้ทานผู้ให้ต้องมีเจตนาเป็นสำคัญมีอยู่ ๓ ประการคือ

(๑) บุพพเจตนา คือ ความตั้งใจก่อนที่จะให้ทาน ผู้ให้มีความยินดีเริ่มตั้งแต่คิดจะกระทำทานแล้วเตรียมสิ่งของต่าง ๆ ที่เป็นอุปกรณ์แห่งทาน ขณะที่จัดสรรสิ่งของนั้นจิตมีความยินดีคิดว่า “เราจะทำการฝังขุมทรัพย์สมบัติที่จะติดตามตนไปในกาลทุกเมื่อ” คนทุกคนเมื่อมีความตั้งใจที่จะกระทำ ความดีหรือว่าทำบุญ ย่อมจะเกิดความสุขแก่ตัวเอง

(๒) มุญจนเจตนา คือ ความตั้งใจในขณะที่กำลังให้ทาน ขณะที่กำลังให้ทานนั้นมีจิตผ่องใส บรรจงวางสิ่งของที่ให้หรือว่าถวายวัตถุทานลงที่มือ หรือวางลงสิ่งของที่ทักขิเนยบุคคลจะรับทำจิตให้เลื่อมใสว่า “เรากำลังถือเอาสาระจากทรัพย์ที่ไม่มีสาระ” แล้วจะทำให้จิตใจผ่องใสเกิดความสุขขึ้นในร่างกายและจิตใจ

(๓) อปราปรเจตนา คือ ความตั้งใจหลังจากให้ทานแล้ว หมายถึงจิตของผู้ให้ทานมีความเบิกบาน เมื่อระลึกถึงการกระทำทานของตนคราวใดก็มีความอิ่มใจ เกิดปิติในทานนั้นว่า “ทานของท่าน ผู้รู้บุญญัตติไว้ เราได้กระทำตามแล้ว ทานของเราสำเร็จประโยชน์ด้วยดี” เมื่อมีความตั้งใจที่จะทำบุญทำทานแล้วจิตใจย่อมจะเป็นสุขเสมอ^{๓๕}

ในวนโรปสูตรยังได้กล่าวถึง วัตถุทานว่า ชนเหล่าใดสร้างวัดวาอาราม ปลูกสวนไม้ดอกไม้ผล ปลูกต้นไม้ให้ร่มเงา สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ ขุดบ่อน้ำและบ้านเรือน สร้างที่พักอาศัยให้เป็นทาน บุญย่อมเจริญแก่เขาทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นยังตั้งอยู่ในธรรมสมบูรณ์ด้วยศีล จึงไปสู่สวรรค์^{๓๖}

การทำบุญโดยการให้ทานเป็นความสุขความเจริญของจิตใจเป็นอย่างยิ่ง ความตั้งใจก่อนที่จะให้ทาน ความตั้งใจในขณะที่กำลังให้ทาน ความตั้งใจหลังจากให้ทานแล้ว คนทุกคนเมื่อมีความตั้งใจที่จะกระทำ ความดีหรือว่าทำบุญ ขณะที่กำลังให้ทานนั้นมีจิตผ่องใส ย่อมจะเกิดความสุขแก่ตัวเองเมื่อระลึกถึงการกระทำทานของตนคราวใดก็มีความอิ่มใจ เป็นความสุขความสว่างของจิตใจที่ยากจะหาอะไรเปรียบได้

^{๓๔} อัง.สตุตตก. ๓๗/๑๒๔/๔๗๗.

^{๓๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มิ่งคลั่งถกที่ปิ่นแปล เล่ม ๓, อ่างแก้ว, หน้า ๑๓.

^{๓๖} ส.ส. ๒๔/๑๔๖/๒๕๕.

๓.๓.๓ ประเภทของ “ทาน” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ลักษณะของทานที่ปรากฏในทานวรรค อังคุดตนิคาย ทุกนิบาต ตติยปัณณาสกั มี ๒ ประเภท คือ ๑ อามิสทาน ๒ ธรรมทาน^{๒๖} ซึ่งจะได้กล่าว รายละเอียดของทานแต่ละประเภท ดังนี้

๑) อามิสทาน คือการให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ เช่น ข้าว น้ำ ยารักษาโรค เป็นต้น บางครั้งก็เรียกทานชนิดนี้ว่า วัตถุทาน การให้วัตถุเป็นการให้เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ผู้รับถึงแม้ว่าสิ่งของนั้น ๆ จะเล็กหรือใหญ่ มีค่ามาก ๆ หรือมีค่าน้อยไม่ถึงเอาประมาณสิ่งของที่ให้ จะมีประโยชน์หรือว่าเหมาะสมกับผู้รับหรือไม่ โดยผู้ให้มุ่งหวังที่จะอนุเคราะห์สงเคราะห์ด้วยความเมตตาในจิต เช่น ให้แก่สัตว์ ให้แก่คนยากจน ให้แก่คนอนาถาหรือให้เพื่อความสามัคคี อันเป็นการให้เพื่อความสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน อีกทั้งให้เพื่อบูชาผู้ที่มีพระคุณ เช่น ให้แก่บิดามารดา ครูอาจารย์ ผู้ที่ให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ เป็นต้น

ในมงคลสูตรตอนที่ว่าด้วยการบำเพ็ญทาน ได้กล่าวถึงของที่ควรมอบให้เพื่อบำเพ็ญทาน(ทานวัตถุ) เรียกอีกอย่างว่า ไทยธรรม เป็นคำเรียกสิ่งของที่ถวายแก่พระภิกษุ หากให้สิ่งของแก่คนทั่ว ๆ ไป จะเรียกว่า ไทยทาน มี ๑๐ อย่างคือ

- (๑) อนนํ ข้าวต้ม, ข้าวสวย
- (๒) ปานํ น้ำดื่ม, น้ำอัฐบาน
- (๓) วตถํ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม
- (๔) ยานํ ยานพาหนะ เช่น เกวียน เรือ รถ เป็นต้น
- (๕) มาลํ ดอกไม้ พวงมาลัย
- (๖) คนธํ ของหอมทุกชนิดสำหรับบูชา เช่น ธูป เทียน
- (๗) วิเลปนํ เครื่องลูบไล้ คือเครื่องสุขภัณฑ์สำหรับชำระร่างกาย
- (๘) เสยยํ ที่นอน เช่น เสื่อนอน หมอน เป็นต้น
- (๙) วสถํ ที่อยู่อาศัย มีกุฏิ โรงครัว ศาลา เป็นต้น
- (๑๐) ทีเปยยํ ประทีป โคมไฟ ที่ส่องแสงสว่างทุกชนิด^{๒๗}

ในพระพุทธศาสนาสิ่งที่สำคัญในอามิสทาน คือสิ่งของที่ให้นั้นต้องเป็นสิ่งที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์ ไม่เอาของ ๆ คนอื่นเขามาโดยที่เจ้าของไม่รู้ ในทัศนะทางพระพุทธศาสนาสิ่งที่ให้ต้องเหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อผู้รับ เช่น การถวายไตรจีวร เสนาสนะ อาหาร ยารักษาโรค แก่ภิกษุสงฆ์ เป็นต้น วัตถุสิ่งของที่ให้นั้นจึงจะได้ชื่อว่า อามิสทาน อย่างแท้จริงและสมบูรณ์เป็นที่สุดเพราะมีเจตนาที่ดีนั่นเอง ซึ่งจะบังเกิดทำให้เกิดการปฏิบัตินำไปสู่จุดหมายในระดับต่าง ๆ จะสัมพันธ์และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ทุกคนที่แสวงหาความสุข

การให้ทานพระพุทธรองค์รั้วไฉน จุนทิสสูตร ว่า การให้ทานในสิ่งที่เลิศ ปรากฏผู้ถ่อมถ่อมในธรรมที่เลิศ ให้ในสิ่งที่เลิศ เป็นเทวดาหรือมนุษย์ยอมถึงสถานที่เลิศ^{๒๘} ในพระอภิธรรมได้กล่าวถึงสิ่งที่ควรให้

^{๒๖} อ.จ.ท.ก. ๓๓/๓๘๖/๔๗๖.

^{๒๗} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตถทีปนี ทุติโย ภาค, อ่างแล้ว, หน้า ๓.

^{๒๘} อ.จ.ป.ญจก. ๓๖/๓๒/๗๑.

ทานต้องเป็นประโยชน์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๕๕} และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา การให้ทานมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ประการ คือ ผู้ให้ทาน (ที่เรียกว่าทายกทายิกา) สิ่งที่ให้เป็นทาน (ที่เรียกว่าวัตถุทานหรือทานวัตถุ) ผู้รับทาน (ที่เรียกว่า ปฏิคาหก) จึงจะสัมฤทธิ์ผลตามแห่งที่กระบวนการในการให้ทาน

๒) ธรรมทาน เป็นการให้ธรรม ให้คำแนะนำสั่งสอนเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกที่ควรเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงในชีวิตจิตใจ อันมุ่งหวังเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่บุคคลอื่น ๆ เพื่อให้รู้จักบาปบุญตลอดจนแนะนำทางไปสวรรค์ไปนิพพาน เพื่อให้เกิดความสุขความเจริญแก่ตัวเอง มิได้มุ่งหวังแก่อามิส สลาก ยศ แต่มีความบริสุทธิ์เป็นที่ตั้งไว้ในใจเสมอ เพราะการทำอะไรนั้นหากแม้ว่าเราทำด้วยความที่ไม่มีความบริสุทธิ์ในจิตใจแล้ว ผลตอบรับจะไม่เป็นไปตามที่คาดหวังไว้

ระหว่างอามิสทานและธรรมทานพระพุทธองค์ท่าน ทรงตรัสยกย่องธรรมทานว่า เลิศกว่าอามิสทาน^{๕๖} เนื่องจากธรรมทานเป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมทั้งปวง พระอริยสงฆ์จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากไม่มีการแสดงธรรม การให้ทานโดยธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง ดังที่พระพุทธองค์ได้แสดงธรรมอนุบุพพิกธำไปตามลำดับความยากง่ายและลุ่มลึกแห่งเนื้อหาของธรรมอันมี ทานกถา สีลกถา สักคกถา กล่าวถึงสวรรค์^{๕๗} การให้ทานมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ประการ คือ ผู้ให้ทาน (ที่เรียกว่าทายกทายิกา) สิ่งที่ให้เป็นทาน (ที่เรียกว่าวัตถุทานหรือทานวัตถุ) ผู้รับทาน (ที่เรียกว่า ปฏิคาหก) จึงจะสัมฤทธิ์ผลตามแห่งที่กระบวนการในการให้ทาน

๓.๓.๔ อานิสงส์การให้ “ทาน” ในพุทธปรัชญาเถรวาท อานิสงส์การให้ทานควรศึกษาถึงอานิสงส์อามิสทานและอานิสงส์ของทานโดยทั่วไป ดังนี้

๑) อานิสงส์อามิสทาน มีดังนี้

- (๑) ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของชนหมู่มาก
- (๒) สัปบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
- (๓) กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรทั่วไป
- (๔) ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์
- (๕) ผู้ให้ทานเมื่อตายไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^{๕๘}

พระพุทธองค์ท่านทรงแนะนำให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ให้ทาน เพราะทรงเห็นเป็นประโยชน์แก่ตัวผู้ทำทานและสังคม เป็นผู้มีโภคทรัพย์และยังถือว่าเป็นประโยชน์เกื้อหนุนให้นำพาเข้าสู่สุคติในโลกหน้าคือสวรรค์ ผู้ให้ทานจะมีอานิสงส์มากและมีกัลยาณมิตรมากเพราะเป็นที่ชอบใจของคนทั้งหลายเกียรติยศอันดีงามชื่อเสียงของเขาย่อมขจรไป คนดีทั้งหลายย่อมคบหาสมาคมกับผู้ให้ทานนั้น การให้ทานเป็นการบอกถึงคนมีน้ำใจไมตรีที่ดีแก่คนทั่ว ๆ ไป

^{๕๕} พุทธทาสภิกขุ, บุญยิ่งกว่าบุญ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๕๘.

^{๕๖} อก.ทฎก. ๓๓/๓๘๖/๔๗๖.

^{๕๗} วิ.มทา. ๖/๒๖/๖๓.

^{๕๘} อก.ปญจก. ๓๖/๓๕/๓๕.

๒) อานิสงส์ของท่านโดยทั่วไป การให้ทานโดยทั่วไปย่อมมีอานิสงส์ ดังนี้

- (๑) เป็นที่มาของสมบัติทั้งหลาย
- (๒) เป็นที่ตั้งแห่งโภคทรัพย์ทั้งปวง
- (๓) ผู้ให้ย่อมได้รับความสุข
- (๔) ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก
- (๕) ผู้ให้ย่อมผูกไมตรีไว้ได้
- (๖) ทำให้เป็นผู้มีเสน่ห์
- (๗) ทำให้เป็นที่น่าคบหาของคนดี
- (๘) ทำให้เข้าสังคมได้คล่องแคล่ว
- (๙) ทำให้แก้แค้นล้างอาชญาในทุกชุมชน
- (๑๐) ทำให้มีชื่อเสียงเกียรติคุณดี
- (๑๑) แม้ตายแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์^{๔๔}

ผู้ให้ทานย่อมมีอานิสงส์เพราะการให้ทานเป็นพื้นฐานความดีของมนุษยชาติและเป็นที่ขาดเสียมิได้ในการจรจรโลงสันติสุข พ่อแม่ถ้าไม่ให้ทานคือไม่เลี้ยงเรามาเราเองก็ตายเสียตั้งแต่เกิดแล้ว สามิภรรยาหาทรัพย์มาได้ไม่ปันกันใช้ที่บ้านแตก ครูอาจารย์ถ้าไม่ให้ทานคือไม่ถ่ายทอดวิชาความรู้แก่เรา ๆ ก็โง่ตักดาน คนเราถ้าโกรธแล้วไม่ให้อภัยทานกันโลกนี้ก็กสิยุค ชีวิตของคนเราจึงดำรงอยู่ได้ด้วยทาน เราโตมาได้ก็เพราะทาน เรามีความรู้ในด้านต่าง ๆ ก็เพราะทาน โลกนี้จะมีสันติสุขได้ก็เพราะทาน การให้ทานจึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อมนุษยชาติ

ทานส่วนมากจะหมายถึงการให้ การให้นั้นมีลักษณะการให้ซึ่งประกอบด้วย ไทยธรรมที่บริสุทธิ์ หรือมีประโยชน์ ผู้ให้มีจิตบริสุทธิ์ ยินดีที่จะให้หรือผู้รับหรือปฏิภาณ ก็ต้องตั้งอยู่ในฐานะอันควร อานิสงส์ของท่านจะคลบล้นดาลให้ได้รับความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจไปตลอดกาลยิ่งเมื่อคิดถึงสิ่งที่ทำทานไว้

การให้ทานการให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ การให้ความรู้ทางโลกแก่บุคคล การให้ความรู้ทางธรรม การให้อภัยซึ่งกันและกัน ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ดี ๆ ด้วยกันทั้งนั้นเพราะคนให้ทานแสดงถึงการเป็นคนดีของสังคมเป็นคนดีแก่ตัวเอง ขณะเดียวกันคนตระหนี่มีแต่ความโลภคอยแต่จะติตติงคนอื่น กลัวแต่จะเสียทรัพย์ คนประเภทนี้ไม่มีความสุขใจจะมีแต่ความร้อนในจิตใจ ดังตัวอย่างเช่นนางอัคคี ใน ตอนที่ ๒๔ จาก พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น ดังนี้

แต่นั้น อัครีน้อยนางคราญฮ้อนแอ้ง
 เพื่อว่าฮู้ข่าวเจ้าปานเสียนเสียบใจ
 นางก็หนหวยฮ้อนในทรวงแค้นคั่ง
 เหมือนดั่งเอน้ำฮ้อนเทเข้าหว่างใจ
 ปานดั่งไฟลามไหม้เผาตนฮ้อนเดือดกะใจ
 บัดนี้กูจักเป็นถ้อยฮ้ายโยโสฐานต่ำ

^{๔๔} พระสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิตฉบับทางก้าวหน้า, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๓.

คำกลองจักได้เป็นเอกเกล้าภูนี้ต่ำพลอยแลนอ
 กุจักอุบายแท้ฉันใดโดยชอบ^{๕๐}

ตอนที่ ๒๔ นางอัคคีก่อเวร นางอัคคีซึ่งเป็นมเหสีมาก่อนแต่ไม่มีบุตร โกรธแค้นที่นางคำกลอง มาที่หลังแต่มีบุตร จึงคิดจะกำจัดบุตรนางคำกลองเพราะจะเป็นปัญหาในภายภาคหน้า คนประเภทนี้ เป็นคนบาปขาดความบริสุทธิ์ใจ ต่างจากคนที่มีบุญเพราะผลของบุญทำให้จิตใจมีความสะอาด ปราศจากความทุกข์ความเศร้าหมองด้วยกิเลสทั้งปวง จากการให้ทานก็เหมือนกันจะยังผลให้เกิดบุญ กุศลมิได้ขาด ทำให้คนอื่น ๆ หรือคนที่อยู่ภายใต้การปกครองมีความเคารพ เลื่อมใส ศรัทธา

๓.๔ “ศีล” พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสีตัน

คำว่า“ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาทควรศึกษาถึงความหมายของศีล ประเภทของศีล ประเภทของศีลโดยสรุป อานิสงส์ของศีล ดังนี้

๓.๔.๑ ความหมายของ “ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ความหมายของศีล ควรศึกษาถึงความหมายตามพจนานุกรม พุทธศาสตร์ ตามราชบัณฑิตยสถาน ตามทัศนะของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาส่วนมากก็มีความหมายเหมือนกันซึ่งพอสรุปได้ ดังนี้

ศีล ได้แก่ เจตนาที่เป็นเหตุงดเว้นอย่างหนึ่ง หมายถึงเจตสิกคือเจตนางดเว้นหรือความงดเว้น นั้นเองที่บังเกิดขึ้นในใจ หมายถึง สังวรหรือสังวร คือความสำรวมระวัง หมายถึง อวิตกกัมมะ ความไม่ละเมิด คือความที่ไม่ล่วงละเมิด ท่านอธิบายความหมายถึงว่า ความตั้งกายกรรมเป็นต้น ไว้ด้วยดี หมายถึง ความดำรงหรือทรงกุศลธรรมทั้งหลาย โดยเป็นที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลายและศัพย์ว่าศีลนั้น มีความหมายถึง “สึระ” ที่แปลว่าสูงสุด “สึละ” ที่แปลว่า เงื่อนต้น “สึตละ” ที่แปลว่า เย็น “สึวะ” ที่แปลว่า ควรเสพ เป็นต้น^{๕๑}

“ศีล หมายความว่า ผู้ปกครองจะต้องประพฤติตนอยู่ในศีลในธรรม มั่นคงหนักแน่นอยู่ในระเบียบวินัย กฎหมายและขนบประเพณีอันดีงามของบ้านเมือง วางตนให้เป็นหลักเป็นที่เชื่อถือของประชาชนได้ ในฐานะที่เป็นหลักเป็นประธานของหมู่คณะหรือประเทศชาติ ส่วนประชาชนก็จะต้องประพฤติเช่นเดียวกัน เพราะถ้าผู้นำทำดีอยู่คนเดียวแต่ประชาชนไม่เอาด้วย สังคมก็จะสงบเรียบร้อยไม่ได้ หรือถ้าประชาชนทำดีแต่ผู้นำไม่เอาด้วยประชาชนก็เดือดร้อน ฉะนั้น ทุกฝ่ายจึงต่างต้องมีศีลต่อกัน สังคมจึงจะสงบสุข”^{๕๒} ศีลจึงบังเกิดและมีอยู่ตั้งอยู่ด้วยความประพฤติปฏิบัติของมวลมนุษย์ด้วยความตั้งงามเป็นพื้นฐานคนดีของสังคม

“ศีล คือเจตนางดเว้นความชั่วทางกายวาจาและทางใจด้วย เจตนางดเว้นทุจริตทางกาย วาจา เรียกว่าเจตนาศีล การงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ เรียกว่าเจตสิกศีล คือศีลที่เกี่ยวกับใจโดยตรง แม้ไม่ทำ

^{๕๐} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๗๓-๗๔.

^{๕๑} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, ศีลในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒.

^{๕๒} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ทศพิธราชธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, (นครปฐม : มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๗๐.

ด้วยกาย วาจา ก็ทำให้ศีลทางใจขาดได้ มโนทุจริต ๓ นั้น คือ ๑ อภิชฌา โลภอยากได้ของผู้อื่น ๒ พยาบาท คิดปองร้ายผู้อื่น ๓ มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เห็นว่าความดีไม่มี ความชั่วไม่มี ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว เป็นต้น คิดอย่างนี้เห็นอย่างนี้เป็นมโนทุจริตเป็นบาปทางใจ ส่วนที่ประพฤติกผิดออกมาทางกาย ทางวาจาก็เป็นกายทุจริต วจีทุจริต เว้นกายทุจริตและวจีทุจริตเสียได้ จัดเป็นเจตนาศีล”^{๕๓}

ศีล เป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมเป็นอันมากเป็นความงามในเบื้องต้น แห่งคำสอนในพระพุทธศาสนา อันรวมลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ศีลงามในเบื้องต้น (อาทิภักยาณัง) สมาธิงามในท่ามกลาง (มัชฌภักยาณัง) ส่วนปัญญางามในที่สุด (ปริโยสานภักยาณัง)^{๕๔}

ศีล เป็นเบื้องต้นเป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมความดีทั้งหลายและเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์สังวรศีลเป็นเครื่องกันความทุจริตทำจิตใจให้ระเริง เป็นท่าที่หยั่งลงมหาสมุทรคือนิพพานพึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นกำลังหาเปรียบมิได้เป็นอาวุธอย่างสูงสุด เป็นอาวุธอันประเสริฐ เป็นเกราะอันน่าอัศจรรย์ ศีลเป็นสะพาน เป็นมหาอำนาจ เป็นกลิ่นหอมอย่างยอดเยี่ยม เป็นเครื่องอุปโลอันประเสริฐ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมหลุดพ้นขจรไปได้ทั่วทุกทิศ ศีลเป็นกำลังอย่างเลิศเป็นเสบียงเดินทางชั้นเยี่ยม เป็นพาหนะอันประเสริฐยิ่งนักเป็นเครื่องหอมพุ่งไปทั่วทิศานุทิศ คนพาลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นในศีลย่อมได้รับการนิทาในเวลาที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ เมื่อตายไปแล้วย่อมได้รับทุกข์ โทมนัสในอบายภูมิ ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในที่ทั่วไป ศีลเท่านั้นเป็นยอดและผู้มีปัญญาเป็นผู้สูงสุดในโลกนี้ ความชนะในมนุษย์และเทวโลกย่อมมีได้เพราะศีลและปัญญา^{๕๕}

ศีล ยังมีในภรณ์พิเศษวิสุทธิมรรคซึ่งได้แสดงประเภทของศีลไว้ว่า ศีลแบ่งเป็น ๒ ดังนี้ ๑ อภิสมาจาริกศีล คือมารยาทอย่างสูง ๒ อาทิพรหมจริยศีล คือเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจริย^{๕๖} คำว่า อาทิพรหมจริยจะ นี้เป็นของอาชีวภูมิศีลและอาชีวภูมิศีลซึ่งเป็นคุณที่ทำให้หมดจดในเบื้องต้นหรือสิกขาบทที่พระพุทธองค์ตรัสว่าสิกขาเล็กน้อยเป็นอภิสมาจาริกศีล ที่เหลือเป็นอาทิพรหมจริยศีลโดยเป็นวิริตศีลคุณคือการเว้นจากโทษมีปาลาติปาต เป็นต้นอย่างเดียวและอวิริตศีล คือคุณที่เหลือมีเจตนา โดยเป็นนิสิตศีลคือประพฤติไปด้วยสุทธิกทิฎฐิว่าความหมดจด จักมีได้ด้วยศีลนี้

ความปกติ ความเยือกเย็น ความงดเว้นหรือข้อห้าม หมายถึงศีลที่มีอยู่ในจิตใจของคนทุกคนจะต่างกันเพียงแต่ว่าใครจะมีศีลมากหรือว่าน้อยเพียงใดเท่านั้น อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้สิ้นกิเลสทั้งปวงอันมีพระอรหันต์บุคคลเท่านั้น จึงเป็นผู้มีศีลอันบริสุทธิ์ กล่าวคือ มีการรักษาศีลอันบริสุทธิ์ที่เต็มเปี่ยมไม่มีต่างพร้อย ศีลเป็นประมุขเป็นประธานแห่งธรรมทั้งหลาย อันจะเป็นผลแห่งการสนับสนุนเพื่อยกระดับของจิตใจมนุษย์ให้เป็นผู้มีธรรมะอันยิ่ง ศีลนั้นชื่อว่าเป็นเบื้องต้นพระศาสนา เพราะเหตุว่าเป็นเบื้องต้นแห่งธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศล

^{๕๓} วคิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : เม็ดทราย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒๒.

^{๕๔} พิจิตร ฐิตวณฺโณ, อนุพุทธิกถาที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เซเวนพรีนติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๓.

^{๕๕} ขุ.เถร. ๕๒/๓๗๘/๔๒๖.

^{๕๖} วิ.อ. ๑/๒๑.

๓.๔.๒ ประเภทของ “ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ศีลมีหลายประเภทแต่ในที่นี้มุ่งที่จะศึกษาถึงเบญจศีล อุโบสถศีลและทศศีล ดังนี้

๑) เบญจศีลหรือศีล ๕ เมื่อบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้วก็ย่อมจะได้พบแต่ความสุขความเจริญในชีวิต จะพบแนวทางสำหรับประพฤติกวดี และสามารถปฏิบัติตามคุณธรรมอย่างอื่นได้ยั่งยืนไม่แปรผัน ด้วยเหตุนี้เอง นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เมื่อเล็งเห็นเหตุการณ์ดังนี้ จึงได้บัญญัติศีลมีองค์ ๕ หรือเบญจศีล

ศีล ๕ เป็นศีลที่ควรรักษาเป็นประจำควรรักษาเป็นนิตยมี ๑ การเว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต ๒ การเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการเป็นโจร ๓ การเว้นจากการประพฤติดิถีในกาม ๔ การเว้นจากการกล่าวคำเท็จ ๕ การเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย^{๕๓} ข้อปฏิบัติทั้งหมดย่อมจะเป็นทางให้การดำเนินชีวิตประสบแต่ความสุข

การตั้งใจประพฤติดำเนินชีวิตที่ชื่อว่า “ศีล” นี้จะเป็นแนวทางสำหรับให้คนประพฤติกวดีที่อยู่บนพื้นฐานของศีล คนเราแรก ๆ ก่อนจะประพฤติกวดี หากไม่ถืออะไรเป็นหลักจิตใจของคนนั้น ๆ ก็ย่อมจะผันแปรไม่มั่นคง อาจจะเอนเอียงไปหาการประพฤติกวดีที่ไม่งามไม่เหมาะสมหรือว่าทุจริตได้อีก เพราะโมหะครอบงำ เมื่อบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์เป็นปกติมรรยาพได้แล้วจึงจะประพฤติกวดีคุณธรรมอย่างอื่นจะมีความมั่นคงยั่งยืน นี้แลเป็นประโยชน์แห่งการบัญญัติศีล

๒) อุโบสถศีลหรือศีล ๘ (อุโบสถศีล) อุโบสถ เป็นสิ่งที่ดีเป็นเรื่องของกุศลกรรมที่สำคัญประการหนึ่งของคฤหัสถ์ที่ควรจะปฏิบัติกัน แปลว่า การเข้าจำ เพื่อหยุดการหยุดงานของฆราวาส เช่น ทำนา ทำไร่ เป็นต้น พักไว้ก่อนชั่วคราวแล้วมาทำกิจกรรมที่สำคัญแห่งตัวเองและศาสนาเป็นการขัดเกลาจิตใจอย่างหยาบให้มีความเบาบางลดน้อยถอยลง ยังเป็นทางแห่งความสงบและระงับ อันเป็นความสุขอันสูงส่งของมนุษย์เราในพระพุทธศาสนา ฉะนั้นแล้วพุทธศาสนิกชนผู้เป็นฆราวาสจึงควรที่จะเอาใจใส่และหาโอกาสประพฤติดำเนินตามสมควร อุโบสถศีลมี ๘ ลีขาทคือ ๑ ไม่ฆ่าสัตว์ ๒ ไม่ลักทรัพย์ ๓ ไม่เสพเมถุน ๔ ไม่พูดปด ๕ ไม่เสพสุราเมรัย ๖ ไม่กินอาหารตั้งแต่เที่ยงแล้วไปจนกว่าจะถึงวันใหม่ ๗ ไม่ฟ้อนรำขับร้อง ดูการเล่น ภูเขาไฟประดับด้วยของหอม ๘ ไม่นั่งนอนบนที่นั่งนอนสูงใหญ่^{๕๔} แบ่งตามระยะเวลาที่เข้าจำนั้น ต่างกันดังนี้^{๕๕}

(๑) ปกติอุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่รับรักษากันตามปกติเฉพาะวันหนึ่งคืนหนึ่งอย่างที่อยู่อาศัยอุบาสกรักษากันอยู่ทุกวันนี้ มีเดือนละ ๔ วัน คือ วันขึ้น ๘ ค่ำ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ วันแรม ๘ ค่ำ วันแรม ๑๔ ค่ำหรือ ๑๕ ค่ำ

^{๕๓} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, เบญจศีลเบญจธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^{๕๔} สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, ธรรมศึกษาชั้นโท, (นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๖.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗.

(๒) ปฏิภาครอุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่รับรักษาเป็นพิเศษว่าปกติคือ รักษาคราวละ ๓ วัน คือวันรับ วันรักษา วันส่ง เช่น จะรับอุโบสถวัน ๘ คำ ต้องรับและรักษามาแต่วัน ๗ คำตลอดไปจนถึง วัน ๙ คำ จนได้อรุณใหม่ของวัน ๑๐ คำนั่นเองจึงหยุดรักษา

(๓) ปาฏิหาริย์อุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่รับรักษาตลอด ๔ เดือนฤดูฝนคือ ตั้งแต่วันแรม ๑ คำ เดือน ๘ จนถึงวันเพ็ญกลางเดือน ๑๒

บุคคลผู้สมาทานอุโบสถศีลแม้ชั่ววันหนึ่งและคืนหนึ่งก็ตาม บุคคลนั้นก็ย่อมจะได้มีโอกาสได้มา แห่งการศึกษาหาความสุขทางใจ และยังจะได้ศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของนักพรตด้วยชีวิตจริงของตน อันจะเป็นการนำไปสู่การเปรียบเทียบให้เห็นความสุขแท้จริงมั่นคง

๓) ทศศีลหรือศีล ๑๐ สำหรับทศศีลนี้จะมีเพิ่มมาจากศีล ๕ และศีล ๘ โดยมีความแตกต่างกัน บ้างไม่มาก พระครูอรุณธรรมรังสี (เอี่ยม สิริวัฒนโณ) ได้บันทึกไว้ในหนังสือ มนต์พิธี หน้า ๑๘๔ ว่า สามเณร แปลว่า ผู้เป็นเชื้อสายแห่งสมณะ เมื่อเป็นสามเณรแล้วต้องถือศีล ๑๐ คือ ๑ เว้นจากการฆ่า สัตว์ทั้งมนุษย์และเดรัจฉาน ๒ เว้นจากการลักทรัพย์ ๓ เว้นจากการเสพเมถุนธรรม ๔ เว้นจากการพูด เท็จ ๕ เว้นจากการดื่มสุราและเมรัย ๖ เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ๗ เว้นจากการขับร้อง และบรรเลง ตลอดถึงการดูการฟังสิ่งเหล่านั้น ๘ เว้นจากการตัดทรงดอกไม้การใช้ของหอม เครื่องประดับผิว ๙ เว้นจากการนอนที่นอนสูงใหญ่และยัดหนุนสำลีอันมีลายวิจิตร ๑๐ เว้นจากการรับ เงินทอง คนที่ยึดการปฏิบัติในศีลจะทำให้ กาย วาจา ใจ บริสุทธิ์

ศีลเป็นบ่อเกิดของคุณงามความดีมนุษย์ เพราะศีลเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของคนเรา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงความสำคัญของศีลว่า แท้จริงคำสอนของพระศาสดาเพราะใน เบื้องต้นก็เพราะทรงแสดงถึงศีล ศีลนั้นชื่อว่าเป็นเบื้องต้นแห่งพระศาสนา บุคคลที่รักษาศีลให้บริสุทธิ์ หมัดจดแล้ว ชื่อว่าเป็นการสร้างกุศลธรรมในเบื้องต้น^{๖๐}

๔) ประเภทของศีลโดยสรุป ดังนี้ บุคคลโดยทั่วไปผู้บริจาทานและสมาทานศีล ๕ ยังคง ดำเนินชีวิตประจำวันเหมือนคนสามัญทั่วไป ภายใต้ตลาคตโพธิสัตว์ในกรอบการประพฤติปฏิบัติแห่ง ศีล ๕ ผู้สมาทานศีล ๑๐ สมาทานอุโบสถศีลและผู้ที่ออกบวชจัดเป็นนักพรต นอกจากนี้จะต้อง ประพฤติปฏิบัติตามศีล ๕ แล้ว ยังต้องปฏิบัติตามข้อปฏิบัติอันที่คิดว่าเหมาะสมแก่ภาวะของ ๆ ตน อีกด้วย ดังนั้น ศีล แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทที่ ๑ ศีลสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เรียกว่า อาศาการวินัย มีศีล ๕ และศีล ๘ ประเภทที่ ๒ คือ ศีลสำหรับบรรพชิตหรือนักบวชในพระพุทธศาสนา เรียกว่า อนาการวินัย กล่าวคือ ศีล ๑๐ สำหรับสามเณร ศีล ๒๒๗ สำหรับพระภิกษุ และศีล ๓๑๑ สำหรับภิกษุณี^{๖๑}

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติศีลไว้เพื่อให้มีสภาพเกื้อกูลแก่การปฏิบัติและการเผยแพร่ความดีงาม แก่การปฏิบัติในศีล เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก เพื่อเป็นเครื่องควบคุมความประพฤติภายนอกทาง

^{๖๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปลภาค ๑ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๑.

^{๖๑} พระมหาราชครู สุรปลโย (ลั่นลอด), “พุทธจริยธรรมที่ปรากฏในสุภาจิตตผลญาณอีสาน”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๑๑๗.

กาย วาจา ใจ สำหรับผู้ประพฤติปฏิบัติตามให้มีวิถีทางในการดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องด้วย กฎหมายของบ้านเมืองและศีลธรรม เพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยความสันติสุข

๓.๔.๓ ลักษณะของ “ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ศีล หมายถึงความเป็นปกติ ความประพฤติชอบทางกายวาจา รักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่วการควบคุมตนในการตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ดังนั้น “ศีล” จึงมีลักษณะ ดังนี้

- ๑) ต้องชำระศีลของตนให้พ้นจากโทษทั้ง ๔ คือ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย
- ๒) การรักษาศีล ต้องไม่เจือปนด้วยตัณหา ด้วยปรารถนาภวสมบัติและโภคสมบัติ
- ๓) รักษากาย วาจา ให้ตั้งอยู่ในสิกขาบทย่างเคร่งครัด
- ๔) การประพฤติปฏิบัติเคร่งครัดนั้น แม้อันตพาลจะไม่เห็นดีเห็นชอบต้องไม่หวั่นไหว
- ๕) ต้องประกอบด้วยความรู้ในศีล ที่จะเป็เหตุให้อุปลารสมาธิ อปัณาสมาธิ หรือมรรค ผล นิพพานเกิดขึ้นได้^{๖๒}

ศีลบริสุทธิ์ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย ทำให้พ้นความเป็นทาสของตัณหา ศีลของเรามีได้มี ผู้กล่าวหา แม้อันตพาลจะไม่เห็นดีเห็นงามด้วยก็ตาม แต่วิญญูชนทั้งหลายนั้นย่อมสรรเสริญ ลักษณะของศีลอีกประการหนึ่งมีลักษณะที่ละเอียดอ่อน ที่สามารถเป็นแนวทางบรรลุมรรคผลและ นิพพาน ศีลมีลักษณะที่ทรงไว้ซึ่งกรรมอันเป็นกุศลและธรรมอันเป็นกุศลดังนี้แล้ว ศีลนั้นจะได้กำจัด ภาวะที่ไม่ใช่ศีล ศีลนั้นปราศจากโทษจะประกอบด้วยคุณและอยู่ด้วยกันเป็นสันติสุขไม่มีผู้ใดมาล่วงล้ำ กล้ากรายต่างครองกันอยู่ด้วยความอันดีงามของสังคัม

๓.๔.๔ อานิสงส์ของ “ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธองค์พระบรมศาสดาตรัสพระ สัทธรรมเทศนาว่า ดูกรคหบดีทั้งหลาย อานิสงส์ของผู้สมบุรณ์ด้วยศีลอานิสงส์ของการรักษาศีลที่ควร ศึกษา มี ๔ ประเภท คือ อานิสงส์ของการรักษาเบญจศีล อุโบสถศีล ทศศีล และอานิสงส์ของการรักษา ศีล ๒๒๗ ดังนี้

- ๑) อานิสงส์ของการรักษาเบญจศีล อานิสงส์ของผู้รักษาเบญจศีลมี ๕ ประการคือ
 - (๑) บุคคลในโลกนี้มีศีลรักษาบริบูรณ์ บุคคลย่อมประสบโภคทรัพย์เป็นอันมากเพราะความ ไม่ประมาท
 - (๒) บุคคลในโลกนี้รักษายังศีลให้สมบูรณ์ กิตติศัพท์กิตติคุณมีชื่อเสียงอันหอมย้อมฟุ้งขจร ไปในทิศทั้ง ๔
 - (๓) จะเข้าไปในสมาคมใด ๆ ก็ตามย่อมมองจากล้าหาญ ไม่สะทกสะท้าน
 - (๔) เป็นผู้ไม่หลงตาย คือตายอย่างมีสติ
 - (๕) เมื่อตายไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^{๖๓}

บุคคลในโลกนี้มีศีลรักษาโดยบริบูรณ์ บุคคลย่อมประสบโภคทรัพย์เป็นอันมากเพราะความไม่ ประมาท ศีลนั้นอยู่ที่ไหนมีตัวตนอย่างไรใครเป็นผู้รักษาแล้วก็รู้ว่าผู้นั้นเป็นตัวศีล ศีลก็อยู่ที่ตนนี้เจตนา เป็นตัวศีล เจตนาคือจิตใจ คนเราถ้าจิตใจไม่มีก็ไม่เรียกว่าคน มีแต่กายจะทำอะไรได้ร่างกายกับจิตต้อง

^{๖๒} ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๙.

^{๖๓} พระพนารถ ปภาโส, ศีลบารมี, (กรุงเทพมหานคร : ส่องสยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑.

อาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อจิตไม่เป็นศีลกายก็ประพฤติไปต่าง ๆ มีโทษต่างๆ ผู้มีศีลแล้วไม่มีโทษจะเป็นปกติแบบเนียนไม่หวั่นไหว

๒) อานิสงส์ของศีลอุโบสถ

ศีลอุโบสถมีอานิสงส์ที่มีผลมากกว่าศีล ๕ เพราะนอกจากจะเว้นจากบาปแล้วยังงดเว้นจากสิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ขึ้นสู่ระดับสูงคือ ระดับสมาธิอีกด้วย เพราะศีล ๘ ล้วนแต่เป็นศีลหรือข้อวัตรปฏิบัติที่ยกจิตให้ขึ้นสู่ระดับสูง โดยเฉพาะกับตัวราคะคือตัวกามฉันทไม่ให้เกิดขึ้นได้ง่ายเพราะได้ป้องกันทางเดินหรือว่าทางเกิดของนิเวศน์ข้อนี้ได้หลายอย่าง

ศีลอุโบสถเป็นศีลที่ทำให้จิตอย่างขึ้นสู่สมาธิได้เร็วขึ้น อีกประการหนึ่งเป็นศีลที่ทำให้เบาอกเบาใจไม่ต้องวุ่นวายในเรื่องอาหารมื้อเย็น ทำให้ตัวเบา ไม่ต้องชวนชวายในการแต่งตัวและไม่ต้องไปเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำให้เกิดกิเลส เช่น การฟ้อนรำ ขับร้อง เป็นต้น^{๒๔}

ศีลอุโบสถนี้เป็นการสมาทานศีลเพียงวันหนึ่งกับคืนหนึ่งเท่านั้น ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาบรรจบครบรอบตามวาระเวียนมาถึง ส่วนมากจะเป็นการปฏิบัติของเหล่าพุทธบริษัทที่ยังครองเรือนอยู่เป็นต้น ศีลเป็นแนวทางสำหรับให้คนประพฤติความดีคนเราแรก ๆ ก่อนจะประพฤติความดี หากไม่ถืออะไรเป็นหลักจิตใจของคนนั้น ๆ ก็ย่อมจะผันแปรไม่มั่นคง อาจจะไปหาการประพฤติที่ไม่งามไม่เหมาะสมหรือว่าทุจริตได้อีกเพราะโมหะครอบงำ

๓) อานิสงส์ของ ทศศีล

อานิสงส์ของศีล ๑๐ นี้ก็เช่นเดียวกับศีล ๘ เป็นแต่ยิ่งยาวดีกว่าและยังเพิ่มอีก ดังนี้

- (๑) ทำให้เป็นคนมักน้อยสันโดษ ไม่สะสมทรัพย์สมบัติ
- (๒) ทำให้สำนึกว่า การเป็นอยู่ของตนต้องอาศัยผู้อื่น
- (๓) ทำให้คลายมานะความถือตัวลงได้มาก
- (๔) เป็นการฝึกฝนอบรมตนเพื่อรับการอุปสมบทต่อไป^{๒๕}

พึงรู้ว่าศีลนั้นมีการกำจัดภาวะทุศีลจะไม่มีโทษ เพราะศีลมีสภาวะสะอาดด้วยกาย วาจา ใจเป็นผล การปฏิบัติในศีลตั้งแต่เด็กจะทำให้อยู่ในกฎระเบียบวินัยต่าง ๆ รู้จักการน้อมน้อมถ่อมตนรู้การเคารพนับถือ เมื่อโตขึ้นทำให้เป็นคนดีของสังคมสิ่งเหล่านี้ไม่สมควรที่จะมองข้าม ควรแล้วที่จะปลูกฝังพื้นฐานแห่งความดีตั้งแต่เด็ก

๔) อานิสงส์การสมาทานศีล ๒๒๗ อานาจ บัณฑิตและคณะได้กล่าวไว้ ดังนี้ ๑ ทำให้เกิดสังคมตัวอย่างในทางที่ ๒ ทำให้ภิกษุมีความประพฤติดีงามสมฐานะ ๓ ทำให้เป็นบุคคลเลี้ยงง่ายมีความมักน้อยสันโดษ สมกับฐานะของภิกษุที่เลี้ยงชีพด้วยการอาศัยผู้อื่นและมีหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตใจ โดยมีความผู้ประพฤติเป็นแบบอย่างแก่พุทธศาสนิกชน ๔ ทำให้เกิดความสะดวกในการบำเพ็ญธรรมของสมณะ ๕ ทำให้เป็นอยู่ง่าย ไร้กังวล จะได้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ได้เต็มที่ ๖ ทำให้เกิดความเสมอภาคเสรีภาพและภราดรภาพ อันเป็นรากฐานแห่งประชาธิปไตย ๗ ทำให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ร่วมกันโดย

^{๒๔} พิจิตร ฐิตวณฺโณ, อนุப்புพิกถาที่ปณี, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๗.

^{๒๕} พระมหาวิชชา ชินวโร (ศรีวิชัย), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ศีลธรรมในพระพุทธศาสนา-เถรวาท”, ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑, หน้า ๓๔.

ความผาสุก ๘ เป็นการป้องกันความเสื่อมเสียมิให้เกิดขึ้น ๙ เป็นการสร้างเสริมศรัทธาของประชาชน ๑๐ ทำให้พระศาสนาเจริญมั่นคง^{๖๖}

ศีล มีคุณมากมายนานับประการเป็นเครื่องกั้นความทุกข์เป็นหนทางอันประเสริฐของผู้แสวงหาความหลุดพ้นจากวิภวภูฏสงสารนี้ พระพุทธองค์เจ้าได้ทรงบัญญัติเพื่อพุทธสาวกในการประกาศพระศาสนา ให้มีความเจริญสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา พระภิกษุนำมาสั่งสอนให้ชาวพุทธศาสนิกชนทั่วไป ให้มีความมั่นคงในบวรพระพุทธศาสนา มีศีลเป็นที่พึ่งในการดำรงชีวิตเปรียบได้ว่า คนที่ไม่มีศีลเหมือนแผ่นดินที่ไม่มีน้ำ คนขาดศีลเหมือนดินขาดน้ำ เป็นต้น

ศีล มีเจตนางดเว้นจากความชั่ว กลัวการกระทำกุศลทั้งทางกาย วาจาและจิต ประเภทของศีล มีทั้งเบญจศีล อุโบสถศีล ทศศีลและศีลของพระสงฆ์ ลักษณะของศีล ก็คือความเป็นปกติ ทั้งทางกาย วาจา มีอานิสงส์คือ มีความสงบสุขปราศจากความทุกข์ทั้งทางกายและจิตใจ ศีลเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งให้ ผู้รักษาได้รับความสงบสุข มีโภคทรัพย์สมบรูณ์และสิ้นชีวิตแล้วย่อมไปสู่สุคติ

เพราะเหตุแห่ง ศีล เป็นเครื่องมือสนับสนุนการทำความดี ทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขสงบ ศีล เป็นหลักประพฤติปฏิบัติแห่งคุณงามความดี เป็นสิ่งควบคุม กาย วาจา ใจ มิให้ทำในสิ่งที่ไม่ดีไม่งามทั้งหลายทั้งปวง ท้าวจักรขิณ ยังทรงบอกมเหสีทั้งสองให้ปฏิบัติรักษาศีล ในตอนที่ ๒๐ พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน

กูนี้เป็นกษัตริย์สร้างครองเมืองทงราช
ก็บมีลูกเต้าแทนสร้างสืบเมือง
หลอนว่าตนกูเฒ่าชรากาลถึงแก่มานั้น
เขาจักดูงายแท้ภายหน้าเป่าสงก
ควรที่กูวอนไหว้เทวดาชูชอย
ควรที่บอกให้สองนาลน้อยศีลห้าอย่างวาง^{๖๗}

ตอนที่ ๒๐ คำกลองขึ้นหอ ท้าวจักรขิณคิดว่าตัวเองเป็นถึงกษัตริย์แต่ไม่มีบุตรที่จะสืบเชื้อสาย และตัวเองก็แก่แล้วจึงคิดบอกมเหสีทั้งสองพากันรักษาศีลห้า เพราะจะสงบแต่ความสุขความเจริญทั้งปัจจุบันและอนาคต คนเราก็เหมือนกันหากรักษาศีลให้สมบรูณ์ กิตติศัพท์กิตติคุณมีชื่อเสียงอันหอมย้อมฟุ้งขจรไปและจะประสบโภคทรัพย์เป็นอันมาก

๓.๕ “ภาวนา” พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสีตัน

คำว่า “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาทควรศึกษาถึงความหมายของภาวนา ประเภทของภาวนา ลักษณะของภาวนา อานิสงส์ของภาวนา ดังนี้

๓.๕.๑ ความหมายของ “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ภาวนา (Concentration Meditation) หมายถึง การอบรมจิตของตนให้สงบในขั้นสมาธิ การฝึกจิตขั้นสมาธิเป็นตัวกำจัดปรัญฐานกิเลส คือกิเลสอย่างกลางประเภทนิรวณที่กลุ่มมรุมจิตใจของคนเรา

^{๖๖} อำนาจ บัวศิริและคณะ, อานิสงส์การสมาทานศีล ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕.

^{๖๗} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสีตัน, อ่างแล้ว, หน้า ๖๖.

ให้เดือดร้อนกระวนกระวาย ภาวนา คือการทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิจิตมีความมั่นคงไม่หวั่นไหว แม้จะมีอารมณ์ภายนอกกระทบก็ตาม ภาวนา หมายถึง การบำเพ็ญให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นหรือการเจริญให้มีขึ้น ในที่นี้หมายถึงเอาการเจริญกรรมฐานหรือการฝึกสมาธิ ที่สร้างความเจริญความเปลี่ยนแปลงทางจิตให้เกิดขึ้นเป็นลำดับไปดังนี้^{๖๘}

กล่าวโดยทั่วไป ภาวนา คือการเอาจิตหรือสติความระลึกไปจดจ่อกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นการนึกถึงพระพุทธรูปปริกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือกำหนดลมหายใจเข้าออกก็ได้ สิ่งที่เราจิตไปจดจ่อนี้เรียกว่าอารมณ์กรรมฐาน อารมณ์ของกรรมฐานที่กล่าวไว้ในหลักปฏิบัติภาวนามีอยู่ ๔๐ ชนิด^{๖๙} หรือที่เรียกว่าสมถกรรมฐาน คืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงบของจิต อารมณ์ของสมถกรรมฐานภาวนา การทำให้มีขึ้น เพิ่มขึ้น การทำให้เกิดขึ้น การเจริญ การบำเพ็ญ การฝึกอบรมตามหลักพระพุทธศาสนามี สมถภาวนา วิปัสสนาภาวนา จิตตภาวนา ปัญญาภาวนาโดยมีความหมายพอสรุปได้ ดังนี้

สมถภาวนา การฝึกอบรมให้จิตเกิดความสงบ

วิปัสสนา การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจตามเป็นจริง

จิตตภาวนา การฝึกอบรมจิตให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม มีความเข้มแข็งมั่นคงเบิกบาน สงบสุขผ่องใสด้วยความเพียร สติและสมาธิ

ปัญญาภาวนา การฝึกอบรม เจริญปัญญา ให้รู้เท่าทันเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนมีจิตใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์

กรรมฐานคืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงบของจิต อารมณ์ของสมถกรรมฐานภาวนา การทำให้มีขึ้น เพิ่มขึ้น การทำให้เกิดขึ้น การเจริญ การบำเพ็ญ การฝึกอบรมตามหลักพระพุทธศาสนามี การฝึกอบรมจิตให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม มีความเข้มแข็งมั่นคงเบิกบาน สงบสุขผ่องใสด้วยความเพียร สติและสมาธิ จะทำให้มีความเยือกเย็นต่อจิตใจ

๓.๕.๒ ประเภทของ “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาทภาวนา หมายถึงการฝึกอบรมให้จิตสงบเยือกเย็นและเป็นสุข ประเภทของภาวนาโดยทั่วไป มี ๒ ประเภทและ ๕ ประเภท ที่ควรจะศึกษาเพื่อเป็นแนวทางของการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์

๑) ภาวนามี ๒ ประเภท ภาวนาเป็นหลักธรรมที่ยึดเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติในการฝึกอบรมให้จิตใจสงบ อันมีสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา^{๗๐} ดังนี้

(๑) สมถภาวนา ได้แก่ ภาวนาที่ฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิ

(๒) วิปัสสนาภาวนา ได้แก่ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริงหรือเจริญปัญญา

ภาวนาทั้ง ๒ ประเภทนี้มักเรียกว่า กัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานคือ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งหมายถึง อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการเจริญภาวนา ที่ตั้งแห่งการทำความเพียร

^{๖๘} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ สอนนักธรรมชั้นโท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๗๒.

^{๖๙} วิสุทธิมรรค (บาลี-ไทย)ภาคที่ ๑ ฉบับภูมิพโลภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๓๗), หน้า ๓๔๐-๓๔๑.

^{๗๐} ่อง.ท.ก. ๓๓/๔๑๗/๔๙๒.

ฝึกอบรมจิตให้มีความสงบนิ่งปราศจากสิ่งรบกวนต่าง ๆ อันจะเป็นทางนำสู่ที่ว่างของจิตให้เกิดสมาธิ
ท้ายที่สุดจะเกิดปัญญาญาณ

๒) ภาวนามี ๕ ประเภท^{๗๑} ความเป็นกำลังในโพธิปักขิยธรรมมุ่งหมายเอาเฉพาะกุศลอันเป็น
กำลังที่ยังความตรัสรู้ มรรค ผล นิพพาน ให้เกิดขึ้น เปรียบเสมือนแม่ทัพหลวงที่มีความกล้าหาญใน
การรบกับข้าศึกคือ สักกายทิฐฐิ สามารถปราบทำลายสักกายทิฐฐิให้พินาศลงเพราะกำลังไม่ใช่อยู่ใน
ขั้นปกติธรรมดา แต่อยู่ในขั้นคือ ภาวนาสัทธา ภาวนาวิริยะ ภาวนาสติ ภาวนาสมาธิ ภาวนาปัญญา
ผู้ใดประสงค์จะเจริญสมถและวิปัสสนาให้ตลอดถึง มรรค ผล นิพพาน ต้องบริบูรณ์ด้วย ๕ ประการนี้

ภาวนาสัทธา ภาวนาสัทธาที่เกิดขึ้นจากความสำเร็จในกัมมัญฐานเท่านั้น จึงจะมีกำลังอำนาจ
ในการต้านทานต่อความไหวไหวได้ ช่วยให้ปฏิบัติกัมมัญฐานรอดพ้นจากห้วงน้ำคือ ตัณหาที่จะท่วมทับนั้นได้

ภาวนาวิริยะ ภาวนาวิริยะเท่านั้นที่จะมีความเพียรแก่กล้าสามารถต่อสู้กับโกสัชชะในการ
เจริญสติปัญญาได้

ภาวนาสติ ภาวนาสมาธิ ภาวนาปัญญา ต้องเข้าถึงความแก่กล้าจนมีกำลังอำนาจในการ
ต้านทานต่อปฏิบัติธรรมคือธรรมที่ตรงกันข้ามได้

อำนาจแห่งสัทธินทรีย์ ย่อมมีความเลื่อมใสอย่างแรงกล้าในวิปัสสนากัมมัญฐาน, อำนาจแห่งวิริ
ยินทรีย์ ย่อมมีความเพียรอย่างแรงกล้าต่ออารมณ์ในสติปัญญา ๔, อำนาจแห่งสติในทรีย์ ย่อมกระทำ
พระสติปัญญาให้ปรากฏอยู่เสมอ, อำนาจแห่งสมาธิในทรีย์ ย่อมกระทำสมาธิ อภิญญาให้ปรากฏ,
อำนาจแห่งปัญญินทรีย์ ย่อมกระทำอริยสัจ ๔ ให้ปรากฏ อินทรีย์ทั้ง ๕ ประการนี้ ย่อมชี้ประโยชน์ให้
เป็นไปด้วยดีตลอดกาล

๓.๕.๓ ลักษณะของ “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ภาวนาในพุทธปรัชญาเถรวาทคือ
การเจริญการกระทำให้เกิด ให้มีขึ้น หรือการฝึกอบรมจิตใจให้เกิดสมาธิ ดังนั้นลักษณะของภาวนาจึง
เกี่ยวกับสมาธิ

ลักษณะภาวนา ๓ ภาวนา หมายถึงการบำเพ็ญให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นหรือการเจริญให้มีขึ้น ในที่นี้
หมายเอาการเจริญกรรมฐานหรือการฝึกสมาธิ ที่สร้างความเจริญความเปลี่ยนแปลงทางจิตให้เกิดขึ้น
เป็นลำดับไปดังนี้ คือ^{๗๒}

๑) บริกัมมภาวนา ได้แก่ การยกเอาบทกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งมากำหนดระลึกหรือเพ่งดูดวง
กสิณอย่างใดอย่างหนึ่ง พร้อมกับการบริกรรมไปตามสมควรแก่กสิณนั้น ๆ กล่าวโดยสรุปได้แก่ การ
อบรมบริกรรมนิมิตคือ สิ่งที่กำหนดจิตระลึกนั่นเองเป็นภาวนาในบริกรรม

๒) อุปะการภาวนา ได้แก่ ภาวนาที่จวนจะสงบอย่างแท้จริง จะมีภาพนิมิตคือ อุกคหนิมิต
ปรากฏติดตาตนเอง แม้ในขณะที่หลับตาก็เห็นเหมือนลืมตา ดู เกิดขึ้นในการเจริญกรรมฐานเพ่งดูวัตถุ
อย่างกสิณหรือในขณะที่นิรณธรรมสงบลง สำหรับท่านที่เจริญกรรมฐานเพียงการนึก เช่นอนุสสติ
จัดเป็นอุปะการภาวนา

^{๗๑} ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญา, อ่างแก้ว, หน้า ๗๘-๗๙.

^{๗๒} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เสียงเสียง, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ สอนนักธรรมชั้นโท,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๓๕), หน้า ๗๒.

๓) อธิปไตยภาวนา ได้แก่ภาวนาขั้นแนวแน่ สำหรับผู้เจริญกรรมฐานประเภทเพ่งวัตถุ อธิปไตยภาวนา จะปรากฏต่อจากปฏิภาคนิมิตคือ นิมิตที่จิตกำหนดเทียบเคียง ด้วยการกำหนดให้ภาพเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงไปได้ตามต้องการ อธิปไตยภาวนานี้จะขึ้นตรงไปสู่ความเป็นอธิปไตยภาวนา อันเป็นส่วนรูปาวจรสมาธิ จัดเป็นอธิปไตยภาวนา

ลักษณะหรือภาวะอาการของลักษณะดังกล่าว ลักษณะที่กล่าวถึง สมาธิภาวนาซึ่งเป็นการเจริญสมาธิ วิธีฝึกสมาธิแบบต่าง ๆ จำแนกตามวัตถุประสงค์คือ ลักษณะสมาธิภาวนา เป็นไปเพื่อทิฏฐธรรมสุขวิหาร คือเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบันเช่น การใช้เป็นเครื่องพักผ่อนจิต หาความสุขยามว่าง เป็นต้น ลักษณะสมาธิภาวนา ที่เป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ ลักษณะสมาธิภาวนา ที่เป็นไปเพื่อสติและสัมปชัญญะ ลักษณะสมาธิภาวนา ที่เป็นไปเพื่ออัสวักขะคือ ความสิ้นอาสวะ ลักษณะของภาวนาได้กล่าวถึง ลักษณะบริการม อุปจารและลักษณะเป็นอธิปไตยและลักษณะสมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อทิฏฐธรรมที่เป็นสุขในปัจจุบัน เพื่อได้ญาณทัสสนะและเพื่ออัสวักขะดังกล่าว

๓.๕.๔ อานิสงส์ของ “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ความสุขของการดำรงชีวิตตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งเป็นอานิสงส์ที่เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและสังคมส่วนรวม มีทั้งที่เป็นอานิสงส์ปัจจุบันและอานิสงส์ในเบื้องหน้าเมื่อปฏิบัติถึงที่สุด เข้าถึงสาระแท้ของชีวิตที่เป็นอุดมคติชีวิตชั้นสูงสุด คือการรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริง จะทำให้ชีวิตมีแต่ความสุข

พุทธปรัชญาเถรวาทได้สรุปอานิสงส์ของภาวนาไว้ ๔ ประการดังนี้

๑) ภาวนาที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว	ย่อมเป็นไปเพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
๒) ภาวนาที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว	ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้ญาณทัสสนะ
๓) ภาวนาที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว	ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ
๔) ภาวนาที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว	ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ^{๗๓}

ภาวนาที่เจริญแล้วทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อการอยู่เป็นสุข มีสติสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่เสมอคือสิ่งไหนดีสิ่งไหนเลวสิ่งไหนควรทำและไม่ควรทำ ภาวนา คือ การทำสมาธิ เป็นการเจริญพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญองงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตให้เป็นอิสระทำตนให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยการฝึกฝนปฏิบัติตนด้วยภาวนา

ภาวนา ความหมายของภาวนา คือ การอบรมจิตของตนให้สงบมีสมาธิจิตตั้งมั่น เยือกเย็นและมีความสุข ภาวนา มี ๒ ประเภท คือ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ลักษณะของภาวนาคือการยกเอาบทกัมมัญฐานขึ้นมากำหนดระลึกหรืออบรมหรืออบรมบริกรรมนิมิต ลักษณะจวนจะสงบอย่างแท้จริงจะมีอุคคหนิมิตปรากฏและมีลักษณะสมาธิอย่างแน่วแน่ซึ่งเป็นอธิปไตยภาวนาและมีอานิสงส์คือเกิดความสงบสุข มีจิตบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสสามารถนอน

การปฏิบัติภาวนาจะทำให้ใจสงบปราศจากความเศร้าหมองของจิต มีภาวะที่ใจสะอาดการเจริญภาวนาพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง อนึ่ง ผู้ศึกษาควรตระหนักไว้ว่าประโยชน์ของสมาธิในการปฏิบัติเพื่อบรรลุอุดมคติตามพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นอยู่ที่การนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ใน

^{๗๓} อย.จตุกก. ๓๕/๔๑/๑๕๕.

ชีวิตประจำวัน เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะได้สัมผัสประจักษ์ด้วยตนเอง ดังเช่น พระรสีได้ อานิสงส์ของการเจริญภาวนาจาก พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น ดังนี้

เฮาก็ทรงธรรมสร้างภาวนาผายแผ่
อันว่าฝูงหมู่เนื้อเสื่อข้างบ่เบียนท่านเอย
กับทั้งงูงอดเงี้ยวขบตอดตีนมือ
สรรพสัตว์หลายบ่เบียนเฮาแท้
เพื่อว่าเตโชแก้วเมตตารธรรมผายแผ่ไปแล้ว
ผีเผดฮ้ายตัวกล้าหลักไกลแท่นา
ท้าวนี้มาแต่ห้องหนแห่งเมืองใด
อันว่าพงไพรหนาโยชน์ยาวไกลล้ำ^{๗๔}

ตอนที่ ๑๓๔ ท้าวเพชรราชไปขอนางปทุมเกสร พระรสีผู้ทรงธรรมกล่าวกับเพชรราชว่า ภูตผีปิศาจหรือว่าสัตว์ร้ายต่าง ๆ ไม่มารบกวนมีแต่หลักหนีไปเพราะการประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม เช่น การปฏิบัติภาวนาจะทำให้จิตใจปราศจากความเศร้าหมองทั้งปวง เมื่อจิตใจไม่มีความเศร้าหมองความทุกข์ความไม่มีกิเลสก็ไม่เกิดขึ้น การปฏิบัติภาวนาธรรมจะทำให้บุคคลมีสติอยู่เสมอ ภาวนาเป็นกุศลอย่างแรงกล้าของผู้ปฏิบัติที่สามารถทำจิตให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลส ตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยการฝึกฝนปฏิบัติตนด้วยภาวนาที่เป็นแนวทางปฏิบัติวินัยทางกาย จิตใจ ควรที่บุคคลจะนำไปปฏิบัติ ดังเช่นพระรสีในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น

๓.๖ “ปัญญา” พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสี่ต้น

“ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่จะศึกษาถึง ความหมายของปัญญา องค์ประกอบของปัญญา ประเภทของปัญญา ลักษณะของปัญญา อานิสงส์ของปัญญาในพระพุทธศาสนา ดังนี้

๓.๖.๑ ความหมายของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ความหมายของปัญญาได้มีความหมายโดยทั่วไป ความหมายตามอภิธรรมปิฎก ดังนี้

๑) ความหมายของปัญญาโดยทั่วไป “ปัญญา” แปลว่าความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์เป็นต้นและรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง^{๗๕}

ปัญญาเป็นสิ่งที่รู้ชัดรู้แจ้งรู้ถูกรู้ผิดทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับบุคคลนั้น ๆ จะสร้างปัญญาให้ถูกต้องให้มีความเจริญสู่ตัวหรือไม่ หากเราสร้างปัญญาไปในทางที่ผิดคนหรือว่าสังคมก็จะประนามแก่ตัวเราได้ หากการสร้างปัญญาไปในทางที่ถูกต้องคนก็จะสรรเสริญ ด้วยเหตุนี้เองถึงชี้ว่าขึ้นอยู่กับตัวบุคคลที่จะแสวงหาความเจริญความสุขที่แท้จริงหรือไม่ ปัญญา ความรู้ทั่วหรือความรู้ชัด คือ “รู้ทั่วถึงความเป็นจริงหรือตรงตามความเป็นจริง เช่น รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๐.

^{๗๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๔.

มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ถ่องแท้ เข้าใจถ่องแท้ รู้เข้าใจสภาวะธรรมต่าง ๆ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจงจัดการหรือดำเนินการอย่างไร”^{๗๖}

๒) ความหมายของปัญญาตามอภิธรรมปิฎก “ปัญญา” ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นย่อมรู้ทั่วซึ่งธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ที่เลวและประณีต ที่ดำและขาว และที่เข้ากันได้และเข้ากันไม่ได้ อีกนัยหนึ่ง ปัญญาเป็นการแทงตลอดสภาวะเป็นลักษณะหรือการแทงตลอด ไม่ผิดพลาด มีการส่องให้เห็นอารมณ์เป็นรสจืดประทีป มีการไม่หลงไหลเป็นปัจจุภูมิตฐาน”^{๗๗}

(๑) อภิธัมมัตถสังคหฎีกาว่า “ธรรมชาติที่ชื่อ ปัญญา ด้วยอรรถว่า ย่อมรู้โดยประการ คือ รู้ชัดด้วยอำนาจอนิจจลักษณะ เป็นต้น”^{๗๘}

ดังนั้น ในพุทธปรัชญาเถรวาท ปัญญา แปลว่าความรอบรู้ความรู้ทั่ว หมายถึง ความรู้แจ้งเห็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ มีทุกขอริยสัจเป็นต้น ไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะเป็นต้น หมายถึงปัญญาญาณที่เป็นความรู้เกิดจากการเจริญสมณะวิปัสสนา จึงถือว่าเป็นปัญญาที่แท้จริงเพราะสามารถที่บรรลุอริยสัจธรรมเข้าถึงความจริงอันสูงสุด ดังนั้นปัญญาในพุทธปรัชญาจึงมีความหมาย วิปัสสนาญาณที่ประกอบด้วยกุศลจิตเป็นปัญญา

๓.๖.๒ องค์ประกอบของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท องค์ประกอบแห่งธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา เป็นการอาศัยซึ่งกันและกันโดยเฉพาะองค์ประกอบไตรสิกขา

องค์ประกอบทางไตรสิกขา องค์ประกอบ ทางไตรสิกขา ๓ หรือว่าทางธรรม ก็คือ “มีศีลเป็นพื้นฐานมีสมาธิเป็นกำลังมีการเห็นแจ้งแทงตลอด (วิปัสสนา) เป็นตัวกระทำที่ไม่อาจจะแยกกันได้”^{๗๙} และตัวปัญญาต้องอาศัยธรรมเหล่านี้ ทำงานร่วมกันสัมพันธ์กันไปตามลำดับจึงจะได้ปัญญาที่ถูกต้องเป็นจริง พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุว่า “อย่างนี้ศีล อย่างนี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้วย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ”^{๘๐}

ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นสิ่งควรที่คนเรานำไปปฏิบัติเพราะปัญญานั้นเป็นประธานเข้าถึงความดีและทำให้คุณธรรมข้ออื่น ๆ เป็นต้นว่า มีหิริ มีโอตตปเปะ เกิดตามมาด้วย เมื่อบุคคลที่มีวิชาแล้วก็ทำให้มีความเห็นถูกต้อง ทำให้มีคุณงามความดีพร้อมคุณธรรมเกิดขึ้นตามมา ทำให้การพัฒนาชีวิตมีความเจริญองงามสมประสงค์ ปัญญาเป็นประธานการเข้าถึงหรือการบรรลุคุณธรรมความดีทั้งหลาย พระ

^{๗๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒.

^{๗๗} อภิ.ส. ๗๕/๑๖/๓๓๓.

^{๗๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาติและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๙๕.

^{๗๙} พุทธศาสนิกชน, ธรรมโฆษณอรรถธานุกรม เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๙.

^{๘๐} ที.ม. ๑๓/๑๑๑/๒๙๒.

พุทธองค์เจ้าได้ตรัสเรื่องวิชาเป็นหัวหน้าการเข้าถึงคุณธรรมและความดีต่าง ๆ จนเกิดมีคุณธรรมอื่น ๆ ตามมาและว่าบุคคลผู้มีวิชานั้นมีความเห็นชอบจนเกิดกระบวนการดำเนินในทางที่ชอบตามมาเหมือนพระองค์ท่าน เพราะเหตุแห่งการเข้าถึงเข้าใจในหลักปฏิบัติของพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีมาอย่างยาวนานของพระพุทธศาสนา

๓.๖.๓ ประเภทของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีประเภทที่แบ่งตามญาณ ปัญญาที่แบ่งตามธาตุต่าง ๆ ปัญญาที่รู้แจ้งอริยสัจ ปัญญาที่เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ ดังนี้

๑) ประเภทของ “ปัญญา” ที่แบ่งตามญาณ ประเภทของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่แบ่งตามญาณ มี ๔ ประเภท^{๑๑๑} คือ

(๑) กัมมสกตญาณ อันเป็นสัมสัมมาทิฐิ คือมีความเห็นชอบเกี่ยวกับภกถาวัตถุ ๑๐ คือ เรื่องที่ควรพูด ๑๐ อย่าง ดังนี้ ๑ เรื่องความมกน้อย ๒ เรื่องความสันโดษ ๓ เรื่องความสงัด ๔ เรื่องความไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ๕ เรื่องปรารถนาความเพียร ๖ เรื่องศีล ๗ เรื่องสมาธิ ๘ เรื่องปัญญา ๙ เรื่องวิมุตติ ๑๐ เรื่องความรู้เห็นในวิมุตติ^{๑๑๒}

(๒) สัจจानุโลมิกญาณ อันเป็นความรู้คล้อยตามความเป็นจริงว่าขันธไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

(๓) มัคคสมังคิญาณ อันเป็นความรู้เกี่ยวกับมรรค ๔ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรคและอรหัตตมรรค

(๔) ผลสมังคิญาณ อันเป็นความรู้เกี่ยวกับผลคือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล

ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดความมืดคือ อวิชชา ทำความสว่างคือ วิชาให้เกิด ส่องแสงคือญาณ ทำอริยสัจทั้งหลายให้ปรากฏแต่นั้น พระโยคาวจร (คือพระผู้ปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา) ย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า สิ่งนี้ไม่เที่ยง สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้ไม่ใช่ตัวตน เป็นสิ่งที่ทำให้เห็นให้เจริญความรู้ขึ้นได้ อย่างชัดเจน อย่างนี้เรียกว่าปัญญาและปัญญาทำให้เข้าถึงคุณงามความดีทั้งหลายทั้งปวงที่จะทำให้คนเรานั้นมีความสุข

๒) ประเภท “ปัญญา” ที่แบ่งตามธาตุต่าง ๆ ปัญญาในอภิธรรมปิฎก วิกังคิ ได้กล่าวถึงปัญญาที่เกี่ยวกับธาตุต่าง ๆ มี ๔ ประเภท คือ

(๑) กามาวจรปัญญา ได้แก่ กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับกามาวจรธาตุ ซึ่งเป็นอภัยกฤตและไม่เป็นอภัยกฤต

(๒) รูปาวจรปัญญา ได้แก่ กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องด้วยรูปาวจรธาตุ ซึ่งเป็นอภัยกฤตและไม่เป็นอภัยกฤต

(๓) อรูปาวจรปัญญา ได้แก่ กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องด้วยอรูปาวจรธาตุ ซึ่งเป็นอภัยกฤตและไม่เป็นอภัยกฤต

(๔) อปริปนปัญญา ได้แก่ กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับมรรค ๔ ผล ๔^{๑๑๓}

^{๑๑๑} อภิ.วิ. ๗๘/๘๒๒/๕๘๘-๕๘๙.

^{๑๑๒} ม.อ. ๒๗/๓๕๑/๒๑-๒๒.

^{๑๑๓} อภิ.วิ. ๗๘/๘๒๔/๕๘๙.

ปัญญาเป็นกุศลอันเกี่ยวเนื่องเป็นความรู้ที่ลึกมากในการปฏิบัติ ทั้งนี้ก็เพื่อความเจริญของจิตใจ มนุษย์ พระพุทธองค์ท่านทรงค้นพบและนำมาเผยแผ่อบรมได้สั่งสอนมาจวบจนถึงปัจจุบันอันมี ที่จะทำให้เกิดปัญญาสร้างความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและสังคม ให้เป็นรูปร่างแบบแผนที่ดีมีในการปฏิบัติ ต่อตัวเองและบุคคลอื่น ๆ

๓) ประเภท “ปัญญา” ที่รู้แจ้งอริยสัจปัญญาดำเนินโดยอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เป็นปัญญาที่รู้แจ้ง ในอริยสัจ ๔ มี ๔ ประเภท คือ

(๑) ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เป็นไปเพื่อความรู้อภิญญาและความรู้อภิญญา ในอริยสัจ ๔

(๒) ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความรู้อภิญญา ไม่ใช่เพื่อความเบื่อหน่ายเนื่องจากมีความรู้อภิญญา ในอภิญญา

(๓) ปัญญาที่เป็นไปทั้งเพื่อความเบื่อหน่ายและความรู้อภิญญา คือ ปัญญามรรค ๔

(๔) ปัญญาที่เป็นไปทั้งเพื่อความเบื่อหน่ายและความรู้อภิญญาอันเป็นปัญญาประเภทอื่นจากที่ได้ กล่าวมาแล้ว^{๔๔}

ปัญญาที่เป็นไปทั้งความเบื่อหน่ายและไม่เบื่อหน่ายทั้งหลาย อันเกิดจากการที่คนเราเห็นชอบ ตามความเป็นจริงของการเจริญปัญญา ซึ่งจะนำพาให้ผู้ปฏิบัติพบกับความสุขในการดำเนินชีวิต เพราะ เหตุแห่งการเข้าถึงเข้าใจในหลักปฏิบัติทางพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีมาอย่างยาวนานของ พระพุทธศาสนา

๔) ประเภทของ “ปัญญา” ที่เกี่ยวกับปฏิสัมภิทาในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ใช้คำว่า “ปฏิสัมภิทา” แทนคำว่า “ปัญญา” มี ๔ ประการ คือ ๑ อตถปฏิสัมภิทา ๒ ธัมมาปฏิสัมภิทา ๓ นิรุกติปฏิสัมภิทา ๔ ปฏิภาณปฏิสัมภิทาปัญญา ในแต่ละประเภทยังมีความหมายที่แตกต่างกัน ดังนี้

(๑) อตถปฏิสัมภิทา หมายถึง ปัญญาที่รู้แจ้งในผลอันเนื่องมาจากเหตุ

(๒) ธัมมาปฏิสัมภิทา หมายถึง ความรู้ในเหตุหรือความรู้ในธรรม

(๓) นิรุกติปฏิสัมภิทา หมายถึง ความรู้ในการแปลความหมายทางนิรุกติศาสตร์

(๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา หมายถึง ปัญญาหรือความรู้ในเรื่องญาณ^{๔๕}

ปัญญาเป็นความรู้ในเหตุหรือความรู้ในธรรม เป็นหัวหน้าแห่งกระบวนการพัฒนาปัญญาและทำ ความดีต่าง ๆ เป็นการแสดงให้เห็นว่า เมื่อบุคคลมีความเห็นชอบในเหตุเป็นนิमितเบื้องต้นเกิดขึ้นก่อน แล้ว ก็สามารถปฏิบัติเพื่อให้รู้แจ้งในผลอันเนื่องมาจากเหตุ อันจะนำไปสู่ความสุขแท้จริงในการ ดำรงชีวิตและความเจริญของสังคม

๓.๖.๔ ลักษณะของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ปัญญามีลักษณะความหมายที่รู้ชัดรู้ จริง ดังนี้

๑) ลักษณะของ “ปัญญา” ที่เป็นการรู้ตามความเป็นจริง ปัญญามีลักษณะการรู้ตามความ เป็นจริง หมายถึง ปัญญาชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษและอุปายเป็นเครื่อง ออกไปแห่งผัสสายตนะทั้ง ๖ เหล่านั้นและรู้ชัดเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษและอุปายเครื่องสลัดออก

^{๔๔} อภ.วิ. ๗๘/๗๗๗/๕๑๔.

^{๔๕} อภ.วิ. ๗๘/๗๗๗/๕๑๔.

แห่งอุปาทานชั้น ๕ ตามความเป็นจริงและบุคคลผู้ได้ปัญญาเป็นผู้ที่ได้รับความสุขความเจริญแห่งตนแล้ว โดยลำดับมีกิเลสเครื่องประกอบไว้ในภพสิ้นไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ^{๘๖}

ปัญญาเป็นประธานการเข้าถึงหรือการบรรลุคุณธรรมความดีทั้งหลาย พระพุทธองค์เจ้าได้ตรัสเรื่องวิชาเป็นหัวหน้าการเข้าถึงคุณธรรมและความดีต่าง ๆ จนเกิดมีคุณธรรมอื่น ๆ ตามมาและว่าบุคคลผู้มีวิชานั้นมีความเห็นชอบจนเกิดกระบวนการดำเนินในทางที่ชอบตามมาเหมือนพระองค์ท่านที่ทรงค้นพบด้วยปัญญาที่รู้แจ้งในผลอันเนื่องมาจากเหตุแล้วนำมาอบรมสั่งสอน ให้เกิดความรู้ที่เป็นไปในทิศทางธรรม เพื่อการรู้ตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษและอุบายทั้งปวงและวิธีดับทุกข์

๓.๖.๕ อานิสงส์ของ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ในวิมุตติมรรคได้กล่าวถึงอานิสงส์ของปัญญาไว้โดยสรุป มี ๑๔ ประการคือ

๑) ความดีทั้งปวงสุกสว่างขึ้นมาได้เพราะปัญญา

๒) ปัญญา ๒ ชนิด คือ โลภียปัญญา อันเป็นปัญญาประกอบด้วยอาสวะ สังโยชน์ คันถะเป็นโยคะ นิรวรณ ฝัสสะ สังสารวัฏและกิเลส กับโลภุตรปัญญา อันเป็นปัญญาสัมปยุตด้วยอริยมรรค อริยผล ปัญญาที่ปราศจากอาสวะ ไม่มีสังโยชน์ ไม่มีคันถะ ไม่มีโอฆะ ไม่มีนิรวรณ ไม่มีสังสารวัฏและไม่มีกิเลส นำไปสู่ฌานชั้นสูงได้

๓) บุคคลดำเนินไปสู่อริยมรรคเห็นอริยผล คืออรหัตต์ได้ด้วยปัญญา

๔) ปัญญาเป็นธรรมอันยอดเยี่ยม เป็นดวงตาของทุกสิ่ง

๕) ความเสื่อมแห่งปัญญาคือ ความไม่บริสุทธิ์ ในทางตรงข้ามความเจริญแห่งปัญญาคือความบริสุทธิ์

๖) ความเจริญแห่งปัญญาไม่มีอะไรเทียบได้

๗) บุคคลทำลายมิจฉาทิฏฐิทั้งปวงได้เพราะปัญญา

๘) คนพาลทำความชั่วเพราะขาดปัญญา

๙) คนมีปัญญาไม่ถูกตีหมาลากไป

๑๐) การดำรงชีวิตโดยชอบและซี่ประโยชน์ ๒ อย่างคือ ประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้าเพราะปัญญา

๑๑) มนุษย์เป็นอยู่อย่างอิสระและเข้มแข็ง

๑๒) ปัญญาเป็นสัจธรรม เป็นแหล่งของคนดี

๑๓) บุคคลบรรลุธรรมอันเลิศได้เพราะปัญญา

๑๔) บุคคลถอนรากเหง้าของความชั่วคือ โลภะ โทสะ โมหะ ความเกิด ความตายและความชั่วอื่นๆ ซึ่งไม่มีใครถอนได้มาก่อนเพราะปัญญา^{๘๗}

คนที่มีปัญญาจะทำให้เกิดกุศลธรรมองกามให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ ขจัดความทุกข์ความเศร้าหมอง การเจริญพัฒนาปัญญา การฝึกรอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็น

^{๘๖} ส.ข. ๒๗/๒๙๗/๓๗๑.

^{๘๗} พระอุปติสสะเถระ, วิมุตติมรรค, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๑.

แจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตให้เป็นอิสระทำตนให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วย ปัญญา ปัญญาเป็นธรรมอันยอดเยี่ยมเป็นดวงตาของทุกสิ่ง ความเสื่อมแห่งปัญญาคือ ความไม่บริสุทธิ์ในจิตใจของคนเรา บุคคลถอนรากเหง้าของความชั่วคือ โสกะ โทสะ โมหะ ความเกิด ความตายและความชั่วอื่น ๆ ซึ่งไม่มีใครถอนได้มาก่อนเพราะปัญญา ความเจริญแห่งปัญญาคือความบริสุทธิ์

ปัญญา คือ การรู้ทั้งสภาพยังรู้ถึงเหตุผล รู้ทั่วเห็นจริงในสิ่งเป็นกุศล อกุศลและยังรู้ถึงสังฆธรรมองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ศีลและสมาธิ ประเภทของปัญญาโดยสรุปมี ๒ คือ โลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา ลักษณะของปัญญา คือ รู้สังฆธรรม ธรรมชาติภาวะและคุณธรรมสำคัญในการบรรลุโลกุตตรธรรม อานิสงส์ของปัญญา คือ สามารถรู้แจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะทำจิตให้อิสระบริสุทธิ์ หลุดพ้นจากกิเลสตัณหาและสามารถบรรลุวิมุตติได้

ท้าวจักรขึ้นเจ้าเมืองผู้มีธิดาสาวสวย มีความกระวนกระวายใจเป็นอย่างยิ่งเพราะการคบกำหนดเวลา ๗ วันที่พญาอัยยัภย์ได้สัญญาจะมาจับชาวเมืองไปกิน เมื่อเจอสถานการณ์แบบนี้บางคนใช้สมองใช้ความคิดไม่ออกก็มีแต่จะชีวาวย ขณะเดียวกันคนที่มีปัญญาก็หาวิธีแก้ไขได้ ดังเช่นในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้นเสนาทหารและเจ้าเมืองที่พยายามจะหนีความตายจากการจะถูกอัยยัภย์จับกิน ในตอนที่ ๖ จาก พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสี่ต้น

ครั้นว่า เจ็ดวันมาฮอดแล้วจักตายแท้เป่าสงก
 มาอิดูตนแก้วปทุมาลูกมิ่งกูเด
 อายุได้สิบสี่ขวบเข้างามลั่นสิ้นเขียน
 กลัวจักดับเสียเสียงแนวนามเชื้อชาติ
 เขาจักเอานารถน้อยไปไว้ที่โคนี้เด
 แต่นั้นเสนาไหว้อยมือนบอบ
 ก็หากสุดที่คิดเบ็งแล้วปัญญาน้อยหยั่งบ่ถึงพระเอย
 ปกว่าแต่พระบาทเจ้าเหนือเศศปัญญาเล็กนั้นแล้ว^{๕๕}

ตอนที่ ๖ พวกเสนากลับเข้าเมืองจักรขึ้น เมื่อครบเจ็ดวันที่อัยยัภย์ได้บอกไว้ว่าจะมากินคน ทั้งเหล่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายที่ได้ไปหาคนที่ไม่มีมือมาต่อกรกับอัยยัภย์ก็ไม่มี ท้าวจักรขึ้นจึงคิดจะหาวิธีเอาบุตรสาวซ่อนไว้เพื่อจะเหลือชีวิตไว้สักคนให้มีคนสืบสกุลต่อไป ท้ายที่สุดแล้วนางปทุมาก็รอดตายจากการจะถูกอัยยัภย์จับกิน สาเหตุที่รอดได้ก็เพราะปัญญาของท้าวจักรขึ้นที่ได้นำธิดาสาวไปซ่อนไว้ในกลองใบใหญ่พร้อมกับเสบียงอาหาร จึงเป็นที่มาของชื่อว่าคำกลองนั่นเอง นี่ก็เพราะปัญญาเป็นกิริยาที่รู้ชัดเป็นเครื่องนำทาง หากใครใช้ปัญญาให้เป็นไปในการดำรงชีวิตโดยชอบจะได้ประโยชน์ ๒ อย่างคือ ประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า

พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เป็นหลักความจริงของพุทธปรัชญาที่เน้นหนักความจริงในการปฏิบัติ เอาเฉพาะแต่สิ่งที่จะเป็นประโยชน์ทั้งประโยชน์ในโลกนี้ ทั้งประโยชน์ในโลกหน้าและประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมคือ คุณธรรมขั้นสูงได้แก่ มรรค ผล นิพพาน ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในจำปาสี่ต้น มี บุญคือความดีของมนุษย์ ทานคือการ

^{๕๕} พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), จำปาสี่ต้น, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

เสียสละ คือจะทำให้สังคมสงบสุข ภาวนาเป็นการอบรมจิตใจให้เกิดความสงบสุขและเกิดสติปัญญา ปัญญาคือการรู้แจ้งเห็นจริง หลักธรรมทั้ง ๕ ประการได้กล่าวถึง ความหมาย ประเภท ลักษณะและ อานิสงส์ของหลักธรรมนั้น ๆ มาประกอบเพื่อให้ได้ความชัดเจนยิ่งขึ้น อันจะเป็นกุศลของผู้ปฏิบัติและ ประโยชน์สุขของสังคม

บทที่ ๔

วิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

๔.๑ วิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

วิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทในจำปาสี่ต้น พบว่าได้แยกวิเคราะห์ ความหมาย ความเป็นมาของพุทธปรัชญาเถรวาท

๑) วิเคราะห์ความหมายของพุทธปรัชญา พุทธปรัชญาเป็นหลักพุทธธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ คือ “สัจนิยม” อันเป็นกฎธรรมชาติซึ่งมีอยู่ในโลกไม่มีสิ่งใดมาบันดาลให้เป็นไปจึงเรียกว่า “ธรรมชาตินิยม” และปรัชญา คือการแสวงหาความจริงอันดีมีค่า เกี่ยวกับมนุษย์และโลก ภายนอกตัวมนุษย์ด้วยการใช้เหตุผลการแสวงหาความจริงของนักปรัชญาทั้งในอดีตปัจจุบันหรือในอนาคต ไม่มีวันจะก้าวพ้นความจริงเกี่ยวกับตัวมนุษย์ซึ่งเป็นตัวผู้รู้และโลกหรือธรรมชาติภายนอกซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ไปได้ เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในสากลจักรวาลมีอยู่ในลักษณะ “ผู้รู้” กับ “สิ่งที่ถูกรู้” เท่านั้น

๒) วิเคราะห์ความเป็นมาของพุทธปรัชญา พุทธปรัชญาเกิดมาจากเจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดสินใจออกบรรพชาด้วยเหตุความเบื่อหน่ายโลกีย์วิสัย เมื่อพระองค์ทรงมีพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา โดยครั้งแรกได้สมัครเป็นศิษย์กับอาจารย์ในสำนักปรัชญาสาขายะสองท่านคือ อาฬารดาบส และอุทกดาบส ทรงฝึกวิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาทำจิตให้สงบจนได้ญาณวิเศษขั้นสูงแต่เมื่อพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้วทรงเห็นว่า ยังไม่ใช่หนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ต่อจากนั้นทรงเจริญวิปัสสนาจนเกิดปัญญาเห็นประจักษ์ชัดในสังขารและธรรมทั้งหลายในบรรยาภาสได้ตื่นโพธิ์ยามราตรีริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชลา ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในคืนวันเพ็ญเดือนหกเมื่อ ๔๕ ปีก่อนพุทธศักราชทำให้พระองค์ทรงตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ได้ด้วยอำนาจจิตที่อยู่ในภาวะสงบนิ่งเกิดสหัชญาณขึ้นอย่างสมบูรณ์และสัจธรรมที่พระองค์ตรัสรู้คือ พุทธปรัชญา

๓) วิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจำปาสี่ต้น ที่สำคัญมีบุญ ทาน ศีล ภาวนาและปัญญา

๔.๑.๑ วิเคราะห์ “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

ได้แยกวิเคราะห์ ความหมาย ประเภทของบุญ หลักการทำบุญและานิสงส์ของบุญ

๑) วิเคราะห์ความหมายของ “บุญ” บุญ ถ้าเป็นคำนามหมายถึงความดี วิธีทำความดี ความสุข ผลของความดีความเจริญ เครื่องชำระสันดานของสัตว์ให้ผ่องแผ้ว บุญ เป็นคำกริยาที่หมายถึงการกระทำความดี บุญเป็นคำคุณศัพท์ที่หมายถึง ผู้มีความดี ผู้มีความสุข “บุญ” ความหมายตามนัยแห่งพระไตรปิฎก มุ่งเอาผลคือ ความสุขความเจริญทั้งทางร่างกายและจิตใจ อันจะก่อให้เกิดความผ่องแผ้วเกิดความพอใจที่จะกระทำความดีให้สูงยิ่งขึ้น

๒) วิเคราะห์ประเภทของ “บุญ” ประเภทของบุญโดยรวมมี ๒ ประเภทคือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ และบุญกิริยาวัตถุ ๑๐

(๑) วิเคราะห์บุญกิริยาวัตถุ ๓ มี ทานมัย สีลมัยและภาวนามัย

(๒) วิเคราะห์ประเภทของบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการมี ทานมัย สීමมัย ภาวนามัย อป
 จายนมัย เวยยาวัจจมัย ปัตติทานมัย ปัตตทานโมทนามัย ฌัมมสสวนมัย ฌัมมเทศนามัย ทิฏฐชุกรม

๓) วิเคราะห์หลักการทำ “บุญ” หลักการทำบุญที่สำคัญมีในทานสูตร ทานวัตถุสูตร

(๑) วิเคราะห์หลักการทำบุญในทานสูตร หลักการทำบุญมี ๘ ประการคือ บางคนให้ทาน
 เพราะมุ่งหวังผลตอบแทน ให้ทานเพราะความกลัว เพราะเห็นว่าเขาให้แก่ตน เพราะหวังว่าเขาจักให้
 ตอบแทน เพราะเข้าใจว่าทานเป็นสิ่งที่ดี เพราะคิดว่า ตนหุงหากินได้ แต่คนพวกนี้หุงหากินไม่ได้ จึง
 ควรให้ทานแก่พวกเขา เพราะเห็นแก่ชื่อเสียง คือหวังว่าเมื่อตนให้ทานแล้วกิตติศัพท์ด้านดีก็จะขจรไป
 เพื่อประดับประดาจิตใจให้ตั้งงาม การให้ทานเป็นการกระทำคุณงามความดี

(๒) วิเคราะห์หลักการทำบุญในทานวัตถุสูตร หลักการทำบุญมี ๘ ประการคือ บางคนให้
 ทานเพราะชอบพอกัน เพราะโกรธ เพราะหลง เพราะกลัว เพราะถือว่าบิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย เคย
 ให้เคยประพฤติดีถือถือ จึงไม่ควรทำให้เสียประเพณีดั้งเดิมของวงศ์ตระกูล เพราะหวังว่าเมื่อล่วงลับไป
 แล้วจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะคิดว่า เมื่อให้ทานแล้วจิตใจย่อมเลื่อมใสความเบิกบานยินดีก็จะ
 เกิดตามมา และบางคนให้ทานเพื่อประดับประดาจิตใจให้ตั้งงาม

(๔) วิเคราะห์อานิสงส์หรือผลของ “บุญ” บุญเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมมีผลแก่ผู้กระทำบุญ ๔
 ประการคือ ระดับจิตใจ ระดับบุคลิกภาพ ระดับวิถีชีวิตและระดับสังคม

(๑) ระดับจิตใจ เป็นบุญที่เกิดผลทันที ไม่ต้องรอชาติหน้า เกิดขึ้นเองในใจของเรา ทำให้
 สุขภาพทางใจดีขึ้น มีใจเยือกเย็น ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวต่อคำยกยอหรือตำหนิติเตียน มีใจที่ปลอดโปร่ง
 เบาสบาย เป็นสุข สมรรถภาพของใจดีขึ้น

(๒) ระดับบุคลิกภาพ คนที่ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา มีใจที่สงบ แขม็งขึ้น เบิกบาน ชุ่ม
 เย็น

(๓) ระดับวิถีชีวิต วิถีชีวิตของคนเรา เกิดจากการสรุปผลบุญและบาปที่เราได้ทำมา เป็นผล
 ของบุญระดับจิตใจและระดับบุคลิกภาพรวมกันขับเคลื่อนให้เราได้รับสิ่งที่น่าปรารถนา ตอบสนองมา
 จากภายนอก

(๔) ระดับสังคม บุญได้ส่งผลให้เป็นบุคคลที่สังคมยอมรับนับถือ ได้เป็นผู้นำของสังคมนั้น
 และทำให้เกิดความสงบร่มเย็นและความเจริญก้าวหน้าขึ้นในสังคมนั้น ๆ

ก่อนหน้าที่จะทำบุญหลายวันท้าวจักรซันคิดตั้งใจจะทำบุญเมื่อถึงเวลากำหนดก็ทำจริง บุญของ
 ท้าวจักรซันเกิดขึ้นตั้งแต่เจตนาดวงแรกที่คิดจะทำบุญเป็นเจตนาอันเป็นกุศล ตั้งต้นขึ้นมาจากสัน
 นิฏฐาปกเจตนาคือ เจตนาที่ตกลงจะทำบุญ ท้าวจักรซันทำบุญทำทานเพื่อกุศลผลบุญที่ทำเมื่อตายจะ
 ได้สุวรรค์ เมื่อบุคคลใดที่มีใจเป็นบุญเป็นกุศลแล้ว บุคคลนั้นก็ย่อมจะมีแต่ความสุขความเจริญทั้งใน
 ปัจจุบันและอนาคต ทั้งในชาตินี้และชาติหน้าย่อมมีความบันเทิงในโลกสวรรค์เพราะได้ทำบุญไว้
 นั้นเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ทำบุญแล้วย่อมยินดีในโลกนี้ ตายแล้วย่อมยินดี ชื่อว่าย่อมยินดีในโลก
 ทั้งสอง เขาย่อมยินดีที่เขาทำบุญไว้แล้ว ไปสู่สุคติย่อมยินดียิ่งขึ้น” ตัวอย่างดังนี้

ควรที่เฮาทำการสร้างศีลทานอย่าให้ขาดแท้เนื้อ

ตักบาตรและหยาดน้ำหมายได้ส่งบุญ

เข็ญแล่นต้องจักแตกพายัพิงหนี่แท้ตาย

คั้นเมื่อมรณาตายสู่เมืองสวรรค์ฟ้าหั้นแล้ว

สูงจ้งไปทำการสร้างศาลาทานแก้แห่ง
ตกแต่งสร้างแะไว้ทอดทาน

วิถีชีวิตของคนเราเกิดจากการสรุปลงบุญและบาปที่เราได้ทำมาตั้งแต่ภพชาติก่อน ๆ จนถึงภพชาติปัจจุบัน บุญคือความสุขกายสบายใจแห่งการทำความดี หนึ่ง บุคคลจะสั่งสมบุญไว้ได้ก็ด้วยวิธีการ เช่น การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา และยังมีความรู้สึกโสมนัสยินดีเสมอเหมือน เช่น ท้าวจักรขืน ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ตอนที่ ๓ เมืองจักรขืน จากที่กล่าวมาแล้วจะทำให้ทราบว่าคุณอีสานยึดหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการดำเนินชีวิตมายาวนาน

๔.๑.๒ วิเคราะห์ “ทาน” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

ได้แยกวิเคราะห์ความหมายของทาน ลักษณะของทาน ประเภทของทานและอานิสงส์ของทาน

๑) วิเคราะห์ความหมายของ “ทาน” ทาน คือการให้และการให้นั้นจะต้องมีเจตนาอันปราศจาก โลภะ ทานยังหมายถึงการให้สิ่งของ ๆ ที่ควรแก่การให้และให้เพื่อประโยชน์แก่ผู้รับ สละให้สิ่งของ ๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น

๒) วิเคราะห์ลักษณะของการให้ “ทาน” ลักษณะการให้ทานในพระไตรปิฎกการให้ทานนั้นมี ๒ ลักษณะ คือ ปาฏิบุคคลิกทานและสังฆทาน

(๑) ปาฏิบุคคลิกทาน คือการให้โดยการจำเพาะบุคคลหรือให้เฉพาะบุคคลหนึ่งอันเกิดจากความเชื่อ ความเลื่อมใส ความเคารพนับถือในตัวบุคคล หรือให้ด้วยมุ่งหวังจะสงเคราะห์และอนุเคราะห์ด้วยความเมตตากรุณา

(๒) สังฆทาน คือการถวายทานแก่สงฆ์เป็นการถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวมหรือให้แก่บุคคล เช่น ภิกษุ ภิกษุณี หรือสามเณรอย่างเป็นกลาง ๆ ในฐานะเป็นตัวแทนของสงฆ์โดยอุทิศต่อสงฆ์ไม่เจาะจงที่จะถวายแก่สงฆ์รูปใดรูปหนึ่ง

๓) วิเคราะห์ประเภทของการให้ “ทาน” ประเภทของทานในพระพุทธศาสนามี ๒ ประเภท คือ อามิสทานและธรรมทาน

(๑) อามิสทาน คือ การให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ผู้รับ โดยผู้ให้มุ่งหวังที่จะอนุเคราะห์สงเคราะห์ด้วยความเมตตาในจิต ให้แก่สัตว์ ให้แก่คนยากจน ให้แก่คนอนาถา หรือให้เพื่อความสามัคคี อันเป็นการให้เพื่อความสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน อีกทั้งให้เพื่อบูชาผู้มีพระคุณ

(๒) ธรรมทาน เป็นการให้ธรรมให้คำแนะนำสั่งสอนเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกที่ควรเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงในชีวิตจิตใจ อันมุ่งหวังเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่บุคคลอื่น ๆ เพื่อให้รู้จักบาปบุญตลอดจนแนะนำทางไปสวรรค์ไปนิพพาน เพื่อให้เกิดความสุขความเจริญแก่ตัวเอง

๔) วิเคราะห์อานิสงส์การบำเพ็ญ “ทาน” อานิสงส์การให้เป็นที่มาของสมบัติทั้งหลาย เป็นที่ตั้งแห่งโภคทรัพย์ทั้งปวง ผู้ให้ย่อมได้รับความสุข ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก ผู้ให้ย่อมผูกไมตรีไว้ได้ ทำให้เป็นผู้มีเสน่ห์ ทำให้เป็นที่น่าคบหาของคนดี ทำให้เข้าสังคมได้คล่องแคล่ว ทำให้แก่ล้ากล้า อาจหาญในทุกชุมชน ทำให้มีชื่อเสียงเกียรติคุณดีและแม้ตายแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์

การให้ทานเป็นความดีของมนุษย์ที่มีเจตนาบริสุทธิ์เพราะ ทาน แปลว่า ตัด หมายความว่า ตัด ความตระหนี่หรือชำระความตระหนี่ออกจากชั้นธันดานของตน ตัดความโลภ ชำระความโลภออกจากชั้นธันดานของตน การให้ทานนั้นเป็นการสร้างความซื่อสัตย์จงรักภักดีแก่ตนตั้ง เพชรราชในวรรณกรรมอีสานเรื่อง จำปาสีตัน ตอนที่ ๑๒๓ สามกุมารลากลับไปครองเมือง ชาวเมืองมีความสุข ความสำราญก็เพราะบุญกุศลที่ได้จากการประพฤตินั้น เช่น

ก็หากเป็นแต่สมภารท้าวบาราญญมาก
 บ่ท่อนทุกข์ยากล้ำเมืองบ้านชื่นชม
 ยูสนุกย่อนสมภารบ่าว
 ตั้งแต่ท้าวมาอยู่สร้างบมีย้อนอำเคือง
 ชาวเมืองสร้างนาสวนฮั่วไฮ่
 บ่ท่อนอืดอยากไฮ่ของข้าวมังมี
 ในเมืองกว้างปัญจาทุกแห่ง
 ยูสืบสร้างศีลแก้วแต่งทานเจ้าเอย

จากการให้ทานของเพชรราชซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องในจำปาสีตันนั้น จะยังผลในการเป็นผู้นำให้เกิดบุญกุศลมิได้ขาด ทำให้คนอื่น ๆ หรือคนที่อยู่ภายใต้การปกครองมีความเคารพ ยำเกรง เลื่อมใส ศรัทธา การให้ทานเป็นพื้นฐานความดีของมนุษย์ชาติและเป็นที่ขาดเสียมิได้ในการจรโลงสันติสุข ดังเช่นเพชรราชผู้ซึ่งได้รับการอบรมบ่มนิสัยให้เป็นคนดีมีความกตัญญูมาแต่เด็ก ประชาชนคนทั่วไปจึงต้องชื่นชม ยกย่องสรรเสริญ

๔.๑.๓ วิเคราะห์ “ศีล” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

พบว่าได้แยกวิเคราะห์ความหมายของศีล ประเภทของศีล ลักษณะของศีลและอานิสงส์ของศีล

๑) วิเคราะห์ความหมายของ “ศีล” ศีล หมายถึงเจตนาที่เป็นเหตุจูงใจ หมายถึงเจตสิกคือเจตนาจูงใจหรือความจูงใจนั่นเองที่บังเกิดขึ้นในใจ ความสำรวมระวัง ไม่ละเมิด ความตั้งกายกรรม เป็นต้นไว้ด้วยดี ทรงกุศลธรรมทั้งหลาย โดยเป็นที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลาย

๒) วิเคราะห์ประเภทของ “ศีล” ศีลเบญจศีล อุโบสถศีล ทศศีลและศีลของนักบวชนักพรต เบญจศีลหรือศีล ๕ เมื่อบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้วก็ย่อมจะได้พบแต่ความสุขความเจริญในชีวิต จะพบแนวทางสำหรับประพฤติกุศลดีและสามารถปฏิบัติตามคุณธรรมอย่างอื่นได้ยั่งยืนไม่แปรผัน อุโบสถศีลหรือศีล ๘ (อุโบสถศีล) อุโบสถ เป็นสิ่งที่ดีเป็นเรื่องของกุศลกรรมที่สำคัญประการหนึ่งของคฤหัสถ์ที่ควรจะต้องปฏิบัติกัน เป็นการขัดเกลาจิตใจอย่างหยาบให้มีความเบาบางลดน้อยถอยลง ยังเป็นทางแห่งความสงบและระงับอันเป็นความสุขอันสูงส่งของมนุษย์เราในพระพุทธศาสนา ศีลนี้เป็นแนวทางสำหรับให้คนประพฤติกุศลดีคนเราแรก ๆ ก่อนจะประพฤติกุศลดี หากไม่ถืออะไรเป็นหลักจิตใจของคนนั้น ๆ ก็ย่อมจะผันแปรไม่มั่นคง อาจจะไปหาการประพฤติกุศลที่ไม่งามไม่เหมาะสมหรือว่าทุจริตได้ ศีล ของนักบวชนักพรตเป็นเครื่องรองรับกุศลธรรมชั้นสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนถึงในระดับของ มรรค ผล นิพพาน อันที่เป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

๓) วิเคราะห์ลักษณะของ “ศีล” ศีลมีลักษณะควบคุม ความเป็นปกติ ความประพฤติชอบทางกายวาจารักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษากุศลตามระเบียบวินัยข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว

การควบคุมตนในการตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน “ศีล” จึงมีลักษณะ บริสุทธิ์ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย ทำให้พ้นความเป็นทาสของตัณหา

๔) วิเคราะห์ห่อานิสงส์ของ “ศีล” ผู้รักษาเบญจศีลให้สมบูรณ์ย่อมประสบโภคทรัพย์เป็นอันมาก มีเกียรติยศชื่อเสียง เป็นที่ยอมรับของสังคม ไม่หลงผิดและตายอย่างมีสติเมื่อสิ้นชีพย่อมไปสู่สวรรค์ อุโบสถศีลมีอานิสงส์มากกว่า เบญจศีลเป็นศีลที่ทำให้จิตอย่างขุ่นสู่สมาธิได้เร็วขึ้น มีจิตสบายไม่วุ่นวาย ทศศีลมีความประเสริฐละเอียดกว่าเบญจศีลและอุโบสถศีลเป็นคนมักน้อย สันโดษ ความทวิภูฏีมานะ ส่วนศีล ๒๒๗ เป็นศีลของนักพรต พระภิกษุที่เป็นตัวอย่างที่ดีของสังคม อบรมให้บุคคล สังคม ละชั่วทำดีมีจิตผ่องใส เป็นเครื่องมือสนับสนุนการทำความดี อันเป็นจุดมุ่งหมายของชีวิตและทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขสงบ

พญาลุณนี่เป็นตัวละครตัวหนึ่งที่เหมือนคนทั่ว ๆ ไป กล่าวคือ บางครั้งก็หลงเชื่อคนง่ายขาดการพิจารณาให้ถ่วงถี่ พญาลุณนี่เชื่อคนง่ายจนทำให้นางคำกลองต้องรับเคราะห์กรรมอยู่นาน แต่คนดีคือคนที่มีความประพฤติปฏิบัติอยู่บนพื้นฐานของศีล ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตันนี้ตัวละครที่มีศีลอยู่หลายตัว ซึ่งศีลนั้นเป็นเครื่องกันความทุกข์เป็นหนทางอันประเสริฐ ศีลเป็นที่พึ่งในการดำรงชีวิต เปรียบได้ว่า คนที่ไม่มีศีลเหมือนแผ่นดินที่ไม่มีน้ำ คนขาดศีลเหมือนดินขาดน้ำ ดังเช่นวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน ตอนที่ ๒๐ คำกลองขึ้นทอ พญาลุณนี่คิดว่าตัวเองเป็นถึงกษัตริย์แต่ไม่มีบุตรที่จะสืบเชื้อสาย เพราะตัวเองก็แก่แล้วจึงคิดบอคมเหสีทั้งสองให้พากันประพฤติดัวในการรักษาศีลห้าเพื่อความเจริญก้าวหน้าของชีวิต ดังนี้

ก็หากดูนานล้ำจอมเมืองเสวยราชย์
ก็บ่มีหน่อเชื้อแนวท้าวสืบแทน
เจ้าก็คิดฮ่ำฮู้คะนิงอยู่คนเดียว
กูนี้เป็นกษัตริย์สร้างครองเมืองทวยราช
ก็บ่มีลูกเต้าแทนสร้างสืบเมือง
หลอนว่าตนกูเฒ่าชรากาลถึงแก่มานั้น
เขาจักดูงายแท้กายหน้าเป่าสงก
ควรที่กูอนไหว้เทวดาซุซ่อย
ควรที่บอให้สองนางน้อยศีลห้าอย่างวาง ชอบแล้ว ฯ

พญาลุณนี่หวังให้มเหสีทั้งสองอยู่ในสภาพที่มีความพร้อมความเรียบร้อยอันดีงาม ด้วยเหตุดังกล่าวพญาลุณนี่จึงต้องบอกให้นางทั้งสองปฏิบัติในศีลวางตนให้เป็นหลักเป็นที่เชื่อถือของประชาชนได้ ในฐานะที่เป็นหลักเป็นประธานของหมู่คณะหรือประเทศชาติ ส่วนประชาชนก็ต้องประพฤติเช่นเดียวกัน เพราะถ้าผู้นำทำดีอยู่คนเดียวแต่ประชาชนไม่เอาด้วยสังคมก็จะสงบเรียบร้อยไม่ได้ หรือถ้าประชาชนทำดีแต่ผู้นำไม่เอาด้วยประชาชนก็เดือดร้อน ฉะนั้น ทุกฝ่ายจึงต่างต้องมีศีลต่อกันสังคมจึงจะสงบสุข ศีลจึงบังเกิดและมีอยู่ตั้งอยู่ด้วยความประพฤติปฏิบัติของมวลมนุษย์ด้วยความดีงามเป็นพื้นฐานคนดีของสังคม ดังวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน

๔.๑.๔ วิเคราะห์ “ภาวนา” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรม

อีสาน

ได้แยกวิเคราะห์ ความหมายของภาวนา ประเภท ลักษณะและอานิสงส์ของภาวนา

๑) วิเคราะห์ความหมายของ “ภาวนา” ภาวนา หมายถึงการอบรมจิตของตนให้สงบในขั้นสมาธิ การฝึกจิตขั้นสมาธิเป็นตัวกำจัดปรัญฐานกิเลส ภาวนา คือการทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิจิตมีความมั่นคงไม่หวั่นไหว แม้จะมีอารมณ์ภายนอกมากระทบ “ภาวนา” คือการเอาจิตหรือสติความระลึกไปจดจ่อกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง บริกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือกำหนดลมหายใจเข้าออกก็ได้ สิ่งที่เขาจิตไปจดจ่อนี้เรียกว่าอารมณ์กรรมฐาน อารมณ์ของกรรมฐานคืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงบของจิต อารมณ์ของสมถกรรมฐานภาวนา การทำให้มีขึ้น เพิ่มขึ้นการทำให้เกิดขึ้นการเจริญ การบำเพ็ญ การฝึกอบรมตามหลักพระพุทธศาสนามี สมถภาวนา วิปัสสนาภาวนา

๒) วิเคราะห์ประเภทของ “ภาวนา” ภาวนามี ๒ และ ๕ ประเภท

ภาวนามี ๒ ประเภท คือ สมถภาวนา ได้แก่ ภาวนาที่ฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิและวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริงหรือเจริญปัญญา ภาวนาทั้งสองประเภทนี้มักเรียกว่า กัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ส่วนภาวนา ๕ ประเภท คือ ประเภทของภาวนาที่ตั้งอยู่ในขั้นคือ ภาวนาสัทธา ภาวนาวิริยะ ภาวนาสติ ภาวนาสมาธิ ภาวนาปัญญา ผู้ใดประสงค์จะเจริญสมถและวิปัสสนาให้ตลอดถึง มรรค ผล นิพพาน ต้องบริบูรณ์ด้วย ๕ ประการนี้

๓) วิเคราะห์ลักษณะของ “ภาวนา” ลักษณะของภาวนา ก็คือผลที่เกิดจากการเจริญ การทำให้เกิด ให้มีขึ้น ส่วนมากจะเกี่ยวกับการเจริญ กัมมัฏฐานหรือการฝึกสมาธิอันจะสร้างความเจริญการเปลี่ยนแปลงทางจิตให้เกิดความสงบสุขและภาวนานั้นเริ่มด้วยบริกรรมภาวนา เพ่งดูดวงกสิณอย่างใดอย่างหนึ่ง อุปจารภาวนา ได้แก่ภาวนาจนจะสงบอย่างแท้จริง จะมีภาพอุคคหนิมิตปรากฏติดตาตนเอง แม้หลับตาก็เห็นเหมือนลืมตา ดู อับปนาภาวนา ภาวนาขั้นแนวแน่ สำหรับผู้เจริญกรรมฐานประเภทเพ่งวัตถุ อับปนาภาวนา จะปรากฏต่อจากปฏิภาคนิมิต นิมิตที่จิตกำหนดเทียบเคียงลักษณะภาวะอาการของลักษณะดังกล่าวลักษณะที่กล่าวถึงสมาธิภาวนา

๔) วิเคราะห์อานิสงส์ของ “ภาวนา” อานิสงส์ คือความสุขเกี่ยวกับการดำรงชีวิตซึ่งเป็นอานิสงส์เกื้อกูลตนเองและสังคมส่วนรวม ทั้งที่เป็นอานิสงส์ปัจจุบันและอานิสงส์ในเบื้องหน้าเมื่อปฏิบัติถึงที่สุด เข้าถึงสาระแท้ของชีวิตที่เป็นอุดมคติชีวิตขั้นสูงสุด การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริง จะทำให้ชีวิตมีแต่ความสุขและภาวนาที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการเป็นอยู่ เป็นสุขในปัจจุบันย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้ญาณทัสสนะ เพื่อมีสติสัมปชัญญะและเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

ภาวนาเป็นการพัฒนาจิตใจให้อยู่เหนือโลกธรรมทั้งหลาย เพื่อที่จะได้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกก็วิสัย แม้สัตว์ร้ายก็มีอาจเบียดเบียนหรือทำร้ายโดยการบำเพ็ญภาวนาให้จิตเข้าสู่ความสงบสะอาด สว่าง แห่งมรรค ผล นิพพาน เช่น พระรสีปฏิบัติภาวนา ในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาตีตัน ตอนที่ ๑๓๔ ท้าวเพชรราชไปขอนางปทุมเกสร พระรสีผู้ทรงธรรมกล่าวกับเพชรราชว่าภูตผีปีศาจหรือสัตว์ร้ายต่าง ๆ ไม่มารบกวนมีแต่ลึกลับไปเพราะการประพฤติธรรมภาวนา ดังนี้

เขาก็ทรงธรรมสร้างภาวนาผายแผ่

อันว่าฝูงหมู่เนื้อเสือข้างปเบียนท่านเอย

กับทั้งงูอดเงี้ยวขบตอดตีนมือ
 สรรพสัตว์หลายปเบียนเฮาแท้
 เพื่อว่าเตโชแก้วเมตตาธรรมผายแผ่ไปแล้ว
 ผีเผดฮ้ายตัวกล้าหลีกไกลแท้นา

คนที่หมั่นฝึกทำสมาธิหรือการปฏิบัติภาวนา จะปราศจากความทุกข์ความเศร้าหมองในจิต เช่นสี
 กุมารที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาจากพระร่ำสี การปฏิบัติภาวนาจะเป็นกำลังสำคัญทั้งในปัจจุบันและ
 ในอนาคต เป็นกำลังอย่างเลิศเป็นเสปียงเดินทางชั้นเยี่ยมควรที่ทุกคนจะทำการปฏิบัติภาวนา เหมือน
 ดังพระร่ำสีในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของสังคมและความเจริญสุขของผู้
 ปฏิบัติ

๔.๑.๕ วิเคราะห์ “ปัญญา” ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน ได้แยกวิเคราะห์ ความหมาย องค์ประกอบ ประเภทลักษณะและอานิสงส์ของปัญญา

๑) วิเคราะห์ความหมายของ “ปัญญา” ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่วหรือความรู้ชัด “รู้ทั่วถึง
 ความเป็นจริงหรือตรงตามความเป็นจริง รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษรู้
 ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย ตามอภิธรรมปิฎก “ปัญญา”
 กิริยาที่รู้ชัดความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความ
 เข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง

๒) วิเคราะห์องค์ประกอบของ “ปัญญา” องค์ประกอบแห่งธรรมที่ทำให้เกิดปัญญาเป็นการ
 อาศัยซึ่งกันและกันโดยเฉพาะองค์ประกอบไตรสิกขา ๓ หรือว่าทางธรรม ก็คือ “มีศีลเป็นพื้นฐานมี
 สมาธิเป็นกำลังมีการเห็นแจ้งแทงตลอด (วิปัสสนา) เป็นตัวกระทำที่ไม่อาจจะแยกกันได้” การพัฒนา
 ปัญญาต้องอาศัยธรรมเหล่านี้ ทำงานร่วมกันสัมพันธ์กันไปตามลำดับจึงจะได้ปัญญาที่ถูกต้องเป็นจริง

๓) วิเคราะห์ประเภทของ “ปัญญา” ประเภทของปัญญามีประเภทแบ่งตามญาณ แบ่งตาม
 ชาติความรู้แจ้งอริยสัจ ปัญญา เกี่ยวกับปฏิสัมภทา

ประเภทของปัญญาที่แบ่งตาม “ญาณ” มี ๔ กัมมสกตญาณ สัมมาทิฐิฐีสัจจानุโลมิกญาณ มัคค
 สมังคญาณและสมังคญาณ ประเภทแบ่งตาม “ชาติ” มี ๓ กามาวจรปัญญา รูปาวจรธาตุและอรูปาจร
 ธาตุ ประเภทปัญญาที่แบ่งตาม “ปฏิสัมภทา” มี อรรถปฏิสัมภทา ธรรมาปฏิสัมภทา นิรุกติปฏิสัมภทา
 และปฏิภาณปฏิสัมภทา

๔) วิเคราะห์ลักษณะของ “ปัญญา” ปัญญามีลักษณะที่เป็นการรู้ตามความเป็นจริง ลักษณะ
 ของปัญญาที่เป็นการตรัสรู้ตามความเป็นจริง เป็นนิมิตเบื้องต้นมาก่อนแห่งการตรัสรู้อริยสัจ ๔ ปัญญา
 เป็นประธานการเข้าถึงหรือการบรรลุคุณธรรมความดีทั้งหลาย ปัญญานั้นเป็นประธานการเข้าถึงความ
 ดีและเป็นปัจจัยเกื้อกูล ทำให้เกิดคุณธรรมที่ดีอื่นๆเกิดขึ้นด้วยลักษณะของปัญญา

๕) วิเคราะห์อานิสงส์ของ “ปัญญา” อานิสงส์ของปัญญามีปรากฏในพระสูตรและในวิมุตติ
 มรรค ได้กล่าวถึง ความดีทั้งปวงจะสุกสว่างขึ้นมาได้เพราะปัญญาและปัญญาทั้งที่เป็นโลกียปัญญา
 และโลกุตตรปัญญาของบุคคลจึงสามารถขึ้นสู่ที่สูงได้สามารถดำเนินไปสู่อริยมรรคได้ ปัญญาเป็นธรรม
 อันยอดเยี่ยม ปัญญา ทำให้บุคคลบริสุทธิ์ได้ โลกียปัญญาสัมปยุตด้วย อาสวะสังโยชน์ คันถะเป็นโยคะ
 นิวารณ์ ผัสสะ สังสารวัฏและกิเลส ส่วนโลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาที่สัมปยุตด้วยอริยมรรค อริยผล

ปัญญาที่ปราศจากอาสวะ ไม่มีสังโยชน์ ไม่มีคันถะไม่มีโอฆะไม่มีนิรวณฺ์ ไม่มีสังสารวัฏและไม่มีกิเลส นำไปสู่สถานชั้นสูงได้บุคคลดำเนินไปสู่อริยมรรคเห็นอริยผลพระอรหันต์ได้ด้วยปัญญา ลักษณะดังกล่าวนี้คือ อานิสงส์แห่งปัญญา

วรรณกรรมอีสานเป็นวรรณกรรมที่สร้างแนวทางแห่งความคิด นำไปสู่การปฏิบัติให้บุคคลผู้สนใจได้เกิดปัญญา เพราะปัญญาเป็นศาสตราวุธชั้นยอด ปัญญาเป็นเครื่องนำทางเพราะเกิดความเห็นแจ้งความรู้ชัด คนโง่เป็นคนไม่มีปัญญาจะถูกหลอกได้ง่าย ขณะเดียวกันคนมีปัญญาจะชาญฉลาดเอาตัวรอดได้แม้อยู่ในห้วงแห่งอันตราย ดังเช่นเพชรราชใน วรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน สอดคล้องกับเนื้อเรื่องตอนที่ ๑๑๐ พญาจูลนีออกไปมอบบ้านเมืองให้ หลังจากที่พญาจูลนีนำคนใช้ปลอมตัวเป็นนางค้ำกลอง เพื่อหลอกเพชรราชว่าเป็นนางค้ำกลองมารดาของเพชรราชแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จโดนเพชรราชจับได้ว่าเป็นตัวปลอมมิใช่มารดาของตน พญาจูลนีจึงยอมยกบ้านเมืองให้เพชรราช

แต่นั้น พระบาทเจ้าคิดโศกโศกา
ก็ท้อสุดปัญญาคิ่งทวงคาแค้น
ตามบุญทอนตามกรรมชิบังเกิดเอาทอน
บัดนี้กูจักถวายมอบบ้านเมืองให้แก่บา
อันหนึ่งเฮาจักไปจาด้านตามความอันเกิด
อย่าได้คิดล่ายเลี้ยวเสียทอนปกครองท่านเอย
เดียนี่สูฮีบหาดอกไม้ฮ้อยคู่เงินคำ
กูจักนำไปถวายมอบเมืองวันนี้

คนที่มีปัญญามากเป็นคนที่เฉลียวฉลาดสามารถแก้ปัญหาได้อย่างเช่นเพชรราช เพราะปัญญาแปลว่า ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ด้วยเหตุที่รู้ของปัญญาเพชรราชจึงทราบว่ามีผู้หญิงคนนั้นเป็นตัวปลอม ปัญญานั้นเป็นประธานการเข้าถึงความดีและทำให้เกิดคุณธรรมข้ออื่น ๆ ตามมา อย่างเช่นว่าพญาจูลนีใช้การเจรจาแทนการสู้รบจะทำให้ไม่เกิดความเสียหายต่อชีวิตของไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทั้งหลาย แสดงถึงการใช้ธรรมปัญญาของพญาจูลนีทำให้มีความเห็นถูกต้อง ทำให้มีคุณงามความดีพร้อมคุณธรรมเกิดขึ้นตามมา ปัญญาเป็นสัจธรรมเป็นแหล่งของคนดี ดังเช่นเพชรราชที่เป็นตัวเอกของวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน

การวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจำปาสีตัน ดังนี้ บุญ คือ ความดีมีผลทำให้เกิดความสันติสุขและประสบกับผลสัมฤทธิ์ตามความปรารถนา ทาน เป็นการให้เพื่อกำจัดความโลภ คนทั้งหลายย่อมยกย่องนับถือต้องการคบหาสมาคม ศีล จะทำให้จิตใจ กาย วาจา งดเว้นจากการกระทำความชั่วหรือบาปกรรม ศีลนั้นมีศีลของสามัญชนและศีลนักพรตหรือศีลนักบวชภาวณา เป็นการอบรมจิตใจให้เกิดความสงบสุขจากความเศร้าหมองทางจิตด้วยสมณะและวิปัสสนาปัญญา เป็นสภาวะการเข้าไปรอบรู้หรือรู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ๔ จะเกิดความสุขในการดำเนินชีวิตและเป็นความสุขที่แท้จริงถาวรทั้งปัจจุบันและอนาคต

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจำปาสีตันมี วัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑ เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป ๒ หลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน ๓ วิเคราะห์หลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน ทั้งนี้เพื่อสรุปรวมเรื่องพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจำปาสีตัน

๑) บทสรุปแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป วรรณกรรมโดยทั่วไปมีหลายชนิด แต่เมื่อแยกออกแล้วจะมีบุคลาฐานะและลายลักษณ์ แต่วรรณกรรมก็มีอิทธิพลต่อสังคม คืออิทธิพลภายนอก เช่นการแต่งกายหรือการกระทำแบบอย่างวรรณกรรม ส่วนอิทธิพลภายในคือ อิทธิพลทางความคิด การสร้างค่านิยม ความเชื่อและทัศนคติของผู้อ่าน ดังนั้น วรรณกรรมเป็นเสมือนภาพสะท้อนในตัวเอง ในทางที่เป็นประโยชน์และในทางที่เป็นปัญหา ที่ว่าเป็นประโยชน์เพราะวรรณกรรมเป็นสิ่งที่มีความหมายแนวคิดเชิงปรัชญาแฝงไว้มาก ที่ว่าเป็นปัญหาเพราะต้องอธิบายความหมายต้องตีความในถ้อยคำซึ่งซ่อนหลักธรรมคำสอนไว้ ภาพสังคมจึงมีลักษณะเหมือนภาพสะท้อนของกระจกเงาซึ่งสะท้อนความเจริญ รวมความแล้ววรรณกรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการดำเนินชีวิต

๒) บทสรุปพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน พระพุทธองค์ทรงค้นพบหลักความเป็นจริงของพุทธปรัชญาที่เน้นหนักในความจริงในการปฏิบัติมี ทาน ศีล ภavana เป็นธรรมที่ใช้ในการบำบัด โลกะ โทสะ โมหะ ซึ่งการประพฤติธรรมด้วยการบริจาคหรือการให้ทานรักษาศีลและยังเจริญภาวนาด้วยเรียกว่าการบำเพ็ญบุญ ผู้บำเพ็ญทานย่อมมีความปิติเบิกบานจิตใจ ผู้รักษาศีลก็ย่อมจะมีความสงบเยือกเย็น ผู้เจริญภาวนาพิจารณาเห็นตามสภาวะของความเป็นจริงแล้วย่อมเกิดสติปัญญาและยังจะเป็นกุศลผลบุญของผู้ปฏิบัติ

๓) บทสรุปการวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจำปาสีตัน ผลของการวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน บุญคือความดีมีผลทำให้เกิดความสันติสุขและประสบกับผลสัมฤทธิ์ตามความปรารถนา ทานคือการให้และการให้นั้นเพื่อกำจัดความโลภ คนทั้งหลายย่อมยกย่องนับถือต้องการคบหาสมาคมด้วย ศีลจะทำให้ จิตใจ กาย วาจา งดเว้นจากการกระทำความชั่วหรือบาปกรรม ศีลนั้นมีศีลของสามัญชนและศีลนักพรตหรือศีลนักบวช ภavanaหมายถึงการอบรมจิตใจให้เกิดความสงบสุขปราศจากความเศร้าหมองทางจิตด้วยสมถะและวิปัสสนา ปัญญาเป็นสภาวะการเข้าไปรอบรู้หรือรู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ๔ จะเกิดความสุขในการดำเนินชีวิต

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวិเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจำปาสีตัน การศึกษาวิเคราะห์ในเรื่องนี้มีข้อเสนอแนะ ๒ ประการ คือ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) ผู้นำทุกระดับตั้งแต่ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลตำบล จนถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงการต่างประเทศ ควรให้ความสำคัญ และมีนโยบายส่งเสริมศึกษาและอนุรักษ์วรรณกรรมให้คงอยู่เป็นคู่กับสังคมและประเทศชาติสืบไป

๒) กระทรวงศึกษาธิการ ควรจัดหัตถุ์การศึกษาวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นแล้วจัดให้เป็นระบบรวบรวมเรียบเรียงสำนวนบางตอนเสียใหม่ ให้เหมาะสมและสามารถนำมาใช้ได้ในปัจจุบัน

๓) กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงการต่างประเทศ ควรให้การศึกษาค้นคว้าให้เข้าใจ แล้วนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ที่แท้จริงจึงนำไปเผยแพร่ เพื่อให้ผู้อื่นและสังคมอื่นได้เห็นคุณค่าแล้วนำไปใช้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

จากการศึกษาวิเคราะห์ พุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า มีเรื่องอื่นที่ควรจะทำการศึกษาวิจัย เพื่อให้เป็นคุณประโยชน์แพร่หลายออกไป เนื่องจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้มีข้อจำกัดเรื่องระยะเวลาและด้านสติปัญญาของผู้วิจัย ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะสำหรับผู้ที่ทำการวิจัยในครั้งต่อไป ๓ ประเด็นคือ

๑) ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องจำปาสีตัน

๒) ศึกษาเปรียบเทียบความกตัญญูที่ปรากฏในวรรณกรรมจำปาสีตันของภาคต่าง ๆ ในประเทศไทย

๓) ศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทเกี่ยวกับผู้นำที่ยึดคุณธรรมในวรรณกรรมอีสาน

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์-
เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี (๙๑ เล่ม), แห่งราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช
๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

กิ่งแก้ว อรรถาภรณ์. คติชนวิทยา. เอกสารทางการศึกษา. ฉบับที่ ๑๘๔. กรุงเทพมหานคร :
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๙.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. วรรณกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘.

_____ .ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดี. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘.

กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. ปทานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช-
วิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ขุนวิจิตรมาตรา. สิ่งที่เกิดขึ้นในโบคาวิ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เียนทองวัฒนา, ๒๕๒๑.

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง. ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ สอนนักธรรมชั้นโท. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๕.

_____ .นวกวาท. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๕.

_____ .เบญจศิลป์ เบญจธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๘.

จิตรลดา สุวัตติกุล. วรรณกรรมไทยร่วมสมัย. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖.

เจือ สดเวทิน. วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๑๘.

ฉันทนา อุดสาหลักขันธ์. พุทธปัญญา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕.

ญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). สมเด็จพระ. วิธีสร้างบุญบารมี. กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองวิริยะพัฒนา
โรงพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____ .ทศพิธราชธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๙.

ญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. สมเด็จพระ. ศิลปะในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

दनัย ไชโยธยา. พจนานุกรมพุทธศาสน์. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๓.

เทพสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตาณโณ). พระ. โทษของกาม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ชวนพิมพ์, ๒๕๔๐.

_____ .อนุพุทธิกถาที่ปณี. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เซเวนพริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๕.

ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๒.

_____ .วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๔๓.

- ธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พระ. ภาษาธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๕.
- ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พระ. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- _____ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์. ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ .พุทธธรรม. ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- บุญมี แทนแก้วและคณะ. ปรัชญาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๔.
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร. ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย. กรุงเทพมหานคร : ชินอักษรการพิมพ์, ๒๕๒๒.
- ปิ่น มุกข์คณต์. พ.อ. ประมวลศัพท์ศาสนา. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๒๗.
- ปรีชา พิณทอง. ไชยชาติโบราณอีสาน. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ ศิริธรรม, ๒๕๒๘.
- ผ่องพันธ์ มณีรัตน์. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑.
- พุทธทาสภิกขุ. ธรรมโฆษณอรธานุกรม. เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๓.
- _____ .บุญและอานิสงส์ของบุญ. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓.
- _____ .บุญยิ่งกว่าบุญ. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓.
- พรทิพย์ ชังฮาดดา. วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน. กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น จัดพิมพ์, ๒๕๔๕.
- พจนาน ปภาโส. พระ. ศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร : ส่องสยาม, ๒๕๔๕.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. วิสุทธิมรรคแปด. ภาค ๑ ตอน ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____ .มงคลดลที่ปณีแปด. เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม. พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๖.
- รำเพย ไชยสินธุ์. วรรณศิลป์อีสาน. เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- วศิน อินทสระ. พุทธจริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : เม็ดทราย, ๒๕๔๙.
- วิภา กงกะนันท์. วรรณศึกษา. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๓.
- วิสุทธิมรรค (บาลี-ไทย). ภาค ๑. ฉบับภูมิพลโลกิขุ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๓๗.
- วีรวงศ์ (พิมพ์ ธมมธโร). สมเด็จพระมหา. มงคลยอตซีวิต. ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙.
- สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สมเด็จพระมหา. สารานุกรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- สังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. สมเด็จพระ. ทศพิธราชธรรมในประมวลสารคดีธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.
- สมักร บุรวาศ. พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทัศนะทางวิทยาศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔.
- สวิง บุญเจิม. มรดกอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๓๙.

สิทธิ พิณิจวุฒลและคณะ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕.

สิริมังคลาจารย์. พระ. มงคลตฤทนี พุติโย ภาโค. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____ อภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา. ฉบับแปลเป็นไทย. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุชีพ ปัญญาภาพ. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สุธิวังค์ พงศ์ไพบูลย์. วรรณคดีวิเคราะห์. สงขลา : โรงพิมพ์ มงคลการพิมพ์, ๒๕๒๔.

สุนทร ณ รังษี. พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ฉบับพิมพ์เพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สุพรรณิ วราทร. ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๙.

สุวัฒน์ จันทรจันง. ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.

สุวรรณ เพชรนิล. พุทธปรัชญาเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

สมชาย ฐานวุฑโฒ. พระ. มงคลชีวิตฉบับทางก้าวหน้า. กรุงเทพมหานคร : ฐานการพิมพ์, ๒๕๔๓.

สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์. ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, มปป.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. ธรรมศึกษาชั้นโท. นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

อริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารีย์). พระ. จำปาสดต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : สาส์นสวรรค์, ๒๕๑๕.

อรรถวิสิฐสุธี (เชย อิศรภักดี). พระ. คำทำนายฝัน. มปป., ๒๕๒๓.

อุทิศสระเถระ. พระ. วิมุตติมรรค. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

อำนาจ บัวศิริและคณะ. อานิสงส์การสมาทานศีล ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ การศาสนา, ๒๕๔๖.

๒) วิทยานิพนธ์

กัณหา กนต์ลีโล (อนุอัน). พระ. การศึกษาเชิงวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องบุญ-บาปที่มีต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม. ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

นิพนธ์ อินสิน. ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๐.

ปัจฉิ ศรีโชค. การศึกษาวิเคราะห์กลวิธีสอนเรื่องชะล่า เช็ดขวางในวรรณกรรมอีสานเรื่องสร้อยสายคำ. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐.

- ผกา ปรีชาญาณ. จำปาสีต้น : การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมล้านนาไทย อีสานและลาว.
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๕.
- ยรรยง สุรบุญโถ (ลั่นลอด). พระมหา. พุทธจริยธรรมที่ปรากฏในสุภาสิตมณฑลอีสาน. ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- เศกสิทธิ์ รตนโมลี (แก้วหางส์). พระมหา. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทานบารมีในเวสสันดรชาดก.
ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- สังคม ชยานนโท (ช่างเหล็ก). พระมหา. การศึกษาเชิงวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาปัญญาในพุทธ-
ปรัชญาเถรวาท. ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘
- อานนท์ ชวนาภิภู (แสนแป้). พระมหา. การศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกที่มีต่อสังคมไทย.
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- อรพรรณ ห้อยสังวาล. วรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องจำปาสีต้น. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๘.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ นามสกุล : พระผจญ อากาศโร (จิตตะโยโสธร)
 วัน เดือน ปี เกิด : ๒๖ เมษายน ๒๕๐๓
 ภูมิลำเนา : ๑๐๔ สหพัฒนา ตำบลในเมือง อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร
 ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดทุ่งสว่างชัยภูมิ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร
 อุปสมบท : ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๔ วัดทุ่งสว่างชัยภูมิ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร

การศึกษา

พ.ศ. ๒๕๑๕ : ประถมศึกษาปีที่ ๗ โรงเรียนเทศบาล ๑ สุขวิทยากรตั้งตรงจิตร ๑๕ อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร
 พ.ศ. ๒๕๑๙ : มัธยมศึกษา โรงเรียนยโสธรพิทยาคม อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร.
 พ.ศ. ๒๕๒๒ : ประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) วิทยาลัยเทคนิคยโสธร อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร
 พ.ศ. ๒๕๕๒ : ศาสตราจารย์บัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง (ศน.บ.) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์ยโสธร
 พ.ศ. ๒๕๔๖ : นักรธรรมชั้นเอก

